

Karel Pacner

OSUDOVÉ OKAMŽIKY

XX.

STOLETÍ

Osudové okamžiky XX. století

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.nakladatelstviplus.cz
www.albatrosmedia.cz

Karel Pacner

Osudové okamžiky XX. století – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2018

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA** a.s.

OSUDOVÉ OKAMŽIKY

XX.

STOLETÍ

Karel Pacner

OSUDOVÉ OKAMŽIKY

XX.

STOLETÍ

Události, které zásadně ovlivnily náš svět

PLUS

© Karel Pacner, 2018

© ČTK (foto) / BELGA, Martin Gust, Jaroslav Hejzlar, Pavel Khol,
Alexandr Malachovský, Petr Matička, Otto Ballon Mierny, Tomáš Novák,
Tomáš Turek, Karel Vlček, Alexander Zemlianichenko, Tomáš Železný, 2018

ISBN tištěné verze 978-80-259-0943-0

ISBN e-knihy 978-80-259-0964-5 (1. zveřejnění, 2018)

Obsah

Úvodem	
Propojený svět	9
1904–1905	
Příliš krvavý začátek	14
1917–1921	
Státní náboženství – nenávisť	52
1922–1933	
Pomsta za ponížení z Versailles	98
1945–1947	
Komunismus bombou zadrženy	144
1945–1947	
Rozlomený stát	186
1945–1948	
Návrat synů Davidových	214
1945–1949	
Spouštění železné opony	254
1921–1949	
Mao v Zakázaném městě	310
1953–1956	
Omezené odumírání tyranie	350
1957–1958	
Léčba z raketového šoku	396
1962	
Čtvrt hodiny do atomového pekla	424
1968–1969	
Vzpoury proti zavedenému pořádku	472
1981–1991	
Dodýchávání nemocného impéria	534
1991–1999	
Zpátky na Západě	630
Na závěr	
Neklidný začátek století	667
Prameny	672
Jmenný rejstřík	676

O autorovi

Ing. KAREL PACNER (*29. 3. 1936, Janovice nad Úhlavou) nastoupil po absolvování Vysoké školy ekonomické v Praze v létě 1959 do redakce *Mladé fronty*. Věnoval se popularizaci vědy, zvláště pak kosmonautiky. V červenci 1969 sledoval v USA let Apolla 11, prvních lidí, kteří přistáli na Měsíci. V září 1989 byl v první skupině zahraničních novinářů, kteří navštívili sovětský kosmodrom Bajkonur. Po listopadovém převratu byl jedním ze tří volených zástupců šéfredaktora *MF*, kteří řídili redakci.

Do roku 1989 psal knihy výhradně o vesmíru, například *...a velký skok pro lidstvo* (Reportáž o letu Apolla 11), *Kolumbové vesmíru*, *Hledáme kosmické civilizace*, *Města v kosmu*, *Polidštěná Galaxie*, *Odkrytá tajemství UFO*. Později se věnoval i dalším tématům – nejnovější historii a dějinám špionáže. Velký úspěch měly knihy *Osudové okamžiky Československa* a *Osudové okamžiky XX. století*. Na žádost České televize zpracoval historii čs. špionáže – výsledkem bylo 19 hodinových dokumentů *Československo ve zvláštních službách* a čtyři díly stejnojmenné knihy. Vydal i *Velké špionážní operace – První a druhá světová válka*, *Velké špionážní operace – Studená válka*, *Kosmičtí špióni*, *Atomoví vyzvědači*, *Velmi tři špionáže*, *Podivné špionážní hry*, *Neobyčejné okamžiky historie*, *Tajný závod o Měsíc a Kosmonauti na pokraji smrti* a tři díly *Doteků dějin*. Vzpomínky *Život novináře* doplnil knihou *Lidé v mé paměti*. Tři díly *Géniů XX. století* obsahují příběhy 90 vědců, inženýrů a lékařů, kteří vytvořili moderní civilizaci.

Dostal řadu cen. V roce 2017 mu udělil Český literární fond čestnou cenu OPUS VITAE „za novinářskou vitalitu a obdivuhodnou vytrvalost“.

www.karelpacner.cz

Úvodem

Propojený svět

Památce sta milionů zbytečně mrtvých v krutém XX. století

Jako malý kluk jsem trpěl občasnými záněty slepého střeva. Lékaři je vždycky rozháněli vakem s ledem přiloženým na pravou stranu břicha. Avšak v červnu 1945, kdy mi bylo devět let, to nezabralo. Nakonec mě odvezli do nemocnice v Klatovech. Lékaři zjistili, že nemohou slepé střevo vyoperovat, protože je zhnisané.

Dali tedy do rány gumovou trubičku, aby mohl hnis vytékat ven. Ošetřovala mne lékařka – bělogvardějka. Po několika dnech trubičky vyndala a další noc utekla s gestapákem, svým milým, do západního Německa.

Hnis v břiše zůstal a dostal jsem zánět pobříšnice. Odborně řečeno měl jsem appendicitidu s peritonitidou. Otevřeli mi břicho na levé straně, aby hnis mohl líp vycházet ven. Ale vytvořil se abces a hnis mi putoval v břiše. Měl jsem vysoké horečky a přes všechny léky jsem se cítil stále hůř.

Nejspíš z londýnského rozhlasu BBC, který rodiče za války tajně poslouchali, věděli o zázračném léku penicilin, který mají američtí vojáci. A nás Američané osvobodili. Naši tedy připadli na myšlenku, že by o něj požádali nějakého amerického doktora.

Když o tom hovořili s primářem chirurgie, odmítl: „To zvládneme ještě našimi léky.“ Avšak druhý den ráno, v neděli, řekl mamince: „Paní, sežeňte ten penicilin!“ Maminka telefonovala domů tatínkovi, ten šel k doktoru Feldmanovi, jehož klatovský bratr se znal s jedním americkým lékařem. Američan potřeboval souhlas nadřízeného. Tatínkův kamarád, janovický rodák, profesor Vysoké školy zemědělské František Lom, který tam byl na prázdninách a uměl anglicky, doprovodil tatínka do Plzně na velitelství.

Odpoledne přijel za mnou do nemocnice americký lékař a přinesl tři ampulky penicilinu. Chlapci, který ležel na druhém lůžku se zlomenou nohou, dal lentilky – jak já mu je záviděl! A našim doktorům řekl, aby mně píchali injekce každé tři hodiny. Otec mu za to nabízел všechno možné – nic nechtěl.

Když mi začali dávat penicilin, měl jsem asi 41 stupňů horečky, do rána klesla na normál. Zázrak! Doktoři z celé nemocnice se na mne chodili dívat a vyptávali se svých kolegů, kteří mě ošetřovali, na podrobnosti. Dostal jsem 20–30 injekcí, přesněji si to nepamatuji. Rychle jsem se uzdravoval.

Jak to tak někdy bývá, léčba se několikrát zkomplikovala. Ještě asi třikrát rodiče sháněli penicilin, vždycky ho od Američanů dostali.

Vývoj penicilinu urychlila druhá světová válka – američtí a britští lékaři potřebovali tento zázračný lék na bojištích. To byl jeden pro lidstvo příznivý důsledek války, avšak válka přinesla mnohem víc lidského utrpení a materiálních ztrát. Ovšem já vděčím americkému penicilinu za život.

Nicméně po operacích mi zůstaly po obou stranách břicha povrchové kýly. Když jsem nesl v létě 1962 malé rádio do svého podnájmu, provalily se. Musel jsem znovu na operaci. Bydlel jsem v Praze-Braníku, proto jsem spadl pod krčský Institut klinické a experimentální medicíny. Objednali mě na říjen.

Když jsem se probouzel z narkózy, slyšel jsem sestru: „Chodící pacienti půjdou do krytu sami, ležící tam odneseme.“ Netušil jsem, že právě probíhá jeden z nejkritičtějších zápasů studené války mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Sověti chtěli instalovat na Kubě

rakety s atomovými hlavicemi, které by v případě konfliktu mohly vyhladit třetinu USA. Američané se je snažili od toho odvrátit. Vojska Varšavské smlouvy, kterým velela Moskva, a NATO, které řídil Washington, měly pohotovost. Hrozila atomová apokalypsa. Naštěstí se tuhle záležitost podařilo vyřešit, zahynul jeden americký pilot.

Ovšem takových osudových okamžiků bylo ve XX. století mnohem víc. Často jsme si je neuvědomovali, někdy i proto, že nám je vlády zamlčovaly, zvláště na naší straně železné opony. Teprve postupem času, jak se odtajňují archivy a promlouvají pamětníci, se před námi tyhle události vynořují.

A když se nad tím vším zamýšlíme, je šokující, jak na sebe postupně navazují, jak přenášejí impulzy z jedné země do druhé a jak se tento vývoj umocňuje do stále hroznějších podob. Jednotlivé události vytvořily řetězec souvislostí – svět se globalizoval. Vypukly tři velké požáry, ze kterých vylétaly jiskry zapalující další a další.

Dalším charakteristickým rysem minulého století je touha lidí bez ohledu na rasu a náboženství po míru a blahobytu. Téhle vysněné mety zneužili komunisté, kteří vábili nové příznivce na obraz všeobecného štěstí za komunismu. Bohužel jim uvěřily stamiliony a možná sto milionů lidí kvůli tomu zahynulo. Ani tenhle podraz není v historii lidstva ničím novým – tak se dostali k moci někteří diktátoři.

Nové století otevřelo neslýchaným, leč častým způsobem císařské Japonsko. Země, která se dosud izolovala od ostatního světa, přepadla bez vyhlášení války carské Rusko. V honbě za surovinami vstoupila tímto způsobem na světovou scénu.

Na spáleništi carského středověku se pokusili ruský knihomol Vladimír Lenin a gruzínský bankovní lupič Josef Stalin vybudovat ideální komunistickou říši, kterou si uprostřed 19. století vysnili němečtí salonní filozofové Karel Marx a Bedřich Engels. Když se jim to nepodařilo, aspoň si ji pro ostatní svět vyhlali.

Kupodivu, tahle Potěmkinova vesnice rozvrátila celé století. Bolševický stát, opřený o dědictví carismu, zesílil a hrozil celému světu, že ho spolkně. Sociální myšlenky, které byly v pozadí komunistické diktatury, podnítily dva věrozvěsty k nesmyslným státním experimentům: fašistu Benita Mussoliniho v Itálii a nacistu Adolfa Hitlera v Německu. Strach střední třídy z bolševismu otevřel tomuto novému typu diktatury cestu.

Hitler se rozhodl, že bolševiky rozdrtí, ale narazil na nezměrnou statečnost obyvatel Sovětského svazu. Jejich sebeobětování však nestačilo, nad nacismem nemohli zvítězit bez gigantického úsilí Velké Británie a Spojených států.

Oharky z ohně druhé světové války vystřelily do celého světa. Najednou se plně projevila globalizace.

Porážka nacismu otevřela komunismu brány do východní a střední Evropy – všude, kam vkročila bota sovětského vojáka, nastolil diktatury. Američané, kterým dosud vyhovovala izolace daná Atlantikem a Pacifikem, museli připustit, že pokud nevstoupí na světovou scénu jako po první světové válce, vymstí se jim to a nakonec i oni budou smetení – tentokrát sovětským imperialismem.

Umučení šesti milionů evropských Židů nacisty přivedlo k životu Stát Izrael, a tím otevřelo bolavý vřed na Blízkém východě. Zapojení vojáků z kolonií do války vedlo k národnímu sebeuvědomování a ke vzniku řady samostatných států v Asii a Africe. Na tuhle dekolonizaci neměl nikdo správný recept, všichni jenom nadšeně improvizovali. Za obět komunismu padla i zkorumpovaná a chudá Čína, za války rozvrácená Japonci.

Zatímco před druhou světovou válkou představoval Sovětský svaz jenom enklávu komunismu víceméně neškodnou pro ostatní, po roce 1945 se proměnil v globální hrozbu. Svět se nově rozdělil takovým způsobem, jaký dosud nikdo neznal – Josef Stalin začal vyhrožovat vyspělému světu západní Evropy a Severní Ameriky zkomunizováním. Spadla železná opona a zrodila se studená válka. Zpočátku držela Kreml na uzdě hrozba americké atomové bomby.

Smrt sovětského diktátora tyto útočné plány zpochybnila, přesto přetrvávaly ve formě harašení zbraní dál. Stalinův dramatický odchod – jaký paradox – současně upevnil mírnější formu despotie v celém sovětském impériu.

Hlavní soupeření mezi komunistickým Východem, představovaným Sovětským svazem, a demokratickým Západem, jehož vůdcovství se ujaly Spojené státy, se pozvolna přenášelo z ideologického a bitevního pole na pole konzumu, celosvětové komunikace a stále složitější spotřební i vojenské techniky. Některá nepovedená dobrodružství bolševických předáků, jako invaze do Afghánistánu, obnažovala nová bolavá místa. V tomto případě podnítila militantní islám – a Američané ho zpočátku podněcovali, aniž domýšleli jeho možné důsledky.

První, kdo prolomil hradbu diplomatické cudnosti, byl uprostřed osmdesátých let americký prezident Ronald Reagan – rozhodl, že komunismus nelze jenom zadržovat jako dosud, musíme zničit přímo jeho srdce. Opožděný pokus o renovaci tohoto systému, zahájený Michailem Gorbačovem ve stejné době, se nepovedl – bolševický systém v konfrontaci s kapitalismem nevydržel. Sovětský vůdce se nepoučil z příkladu československého Alexandra Dubčeka, který se o dvě desetiletí dřív rovněž pokusil o opravu socialistického režimu – neúspěšně.

Pád sovětského impéria – třetí velký požár století – vyvolal politické zemětřesení v Asii a v Evropě. Jeho otřesy budou asi ještě dlouho doznívat. Státy střední Evropy se najednou ocitly v naprostém bezpečnostním vakuu. Nebylo snadné prolomit tradiční myšlení, aby s nimi počítalo NATO.

Vývoj lidstva je plný bolesti, ale musíme připustit, že z ní vyrůstala i lepší budoucnost. Minulé století bylo patrně nejkrutější v celé historii. Ovšem přivádí nás k otázce: Jaké dobré, či špatné dědictví přinese našim potomkům, obyvatelům XXI. století?

1904–1905

Příliš krvavý začátek

Japonsko, které se dosud izolovalo, poprvé vstoupilo na světovou scénu dobovačnou válkou a Rusko, považované za evropskou velmoc, poprvé prokázalo velkou slabost

Kdyby tento ruský reformátor žil delší dobu, určitě by se odvíjelo 20. století úplně jinak – dokonce by se možná na scénu nedostali takoví velezločinci jako Lenin, Stalin, Hitler a Mao Ce-tung a byli bychom ušetřeni obou světových válek. Ale i on cítil, že mu nebude dopřáno dílo dokončit, jak o tom svědčí první věta jeho poslední vůle z roku 1906, která začínala slovy: „Až mě zavraždí, pohřbete mě...“

Petr Arkadjevič Stolypin – gubernátor, ministr vnitra a ministerský předseda – předpovídal správně. Po mnoha neúspěšných pokusech o atentát ho zastřelil agent tajné státní policie. Ovšem nebyl to poslední státník, kterého poslal na onen svět příslušník policie či vlastní strážce – to se stává odnepaměti.

Narodil se ve šlechtické rodině 4. dubna 1862 v saských Drážďanech. Většinu života prožil v carském Rusku zmítaném hospodářským chaosem, nepořádky a zkorumpovanou byrokracií – na jedné straně obrovská bída, zvláště na venkově, kde panoval středověk, na druhé straně rozmařilost a povýšenost boháčů.

Jeho rodina patřila ke staré ruské šlechtě, znala svůj rodokmen od 16. století. Stolypinův otec jako generál dělostřelectva jednu dobu velel moskevskému Kremlu. Za ženu si vzal dceru ministra zahraničí knížete Alexandra Gorčakova, jehož otec vedl ruskou armádu v době krymské války v padesátých letech 19. století proti Osmanské říši.

Ještě během studií na fyzikálně-matematické fakultě Petrohradské univerzity se mladý muž oženil s Olgou Neidhardtovou pocházející z prominentní moskevské rodiny. Původně byla nevěstou jeho bratra, ale toho zabili v souboji.

Když v roce 1885 ukončil na výtečnou univerzitu, nastoupil na ministerstvo státních majetků. Jeho kariéra pokračovala závratným tempem – nikdo ho neprotežoval, stoupal proto, že prokazoval velké schopnosti. Už po čtyřech letech ho poslali do provincie Grodno (původně Kovno, dnes patří do Běloruska) na litevsko-polském pomezí jako gubernátora, nejmladšího pána oblasti. Odtud přešel v roce 1902 do Saratova.

Právě v Kovně si všiml, že tam rolníci hospodaří samostatně a efektivně – jako třeba v Polsku a v Prusku. Naproti v Saratově, stejně jako ve středním Rusku, převažovaly občiny, kde půda patřila obci a obdělávali ji všichni obyvatelé. Neměli však velký zájem starat se o ni, byli chudí a nespokojení.

Masy chudáků táhly krajem a ze msty v noci zapalovaly výstavnější domy. Proti nejagresivnějším vysílal gubernátor Stolypin policii a armádu. Přitom věděl, že to není východisko. Na rozdíl od jiných vládních úředníků se nezabarikádoval ve svém sídle, nýbrž navštěvoval vesnice, odkud pocházeli největší vzbouřenci. Mluvil s nimi, navrhoval jim, jak mají hospodařit, a snažil se je odvracet od násilí. Jednou si při debatě všiml muže, který ho zjevně chtěl zastřelit. Chladnokrevně se k němu obrátil, rozhalil kabát a vyzval ho, aby střílel. Jindy agitátora, který proti němu chtěl demagogicky zaútočit, odzbrojil tím, že ho požádal, aby mu podal kabát.

Kníže Petr Stolypin

Stolypin se utvrzoval v přesvědčení, že „pozemková otázka nebude vyřešena a hrozba revoluce nebude zažehnána,“ jak napsal známý britský historik Orlando Figes v knize *Lidská tragédie*, „dokud se nezruší občinový systém a nevznikne stabilní vrstva rolníků vlastních polností, takže bude mít stejný zájem na zachování stabilních poměrů jako pozemková šlechta“.

O úspěších čtyřiačtyřicetiletého gubernátora se mluvilo i v Petrohradě. V dubnu 1906 ho car povolal do Petrohradu a jmenoval ministrem vnitra. V červenci ho Mikuláš II. povýšil na předsedu vlády.

Nový premiér zahájil heslem: „Liberální reformy a silná vláda!“ Proto chtěl víc energie věnovat rozpracovávání reformy a navazování dialogu s politickou opozicí, nikoli chytání revolucionářů. „Aby monarchie přežila, potřebovala nalézt pevnou základnu v podpoře veřejnosti,“ napsal Richard Pipes v knize *Dějiny ruské revoluce*, „zemi bylo třeba vládnout spíše s jejím souhlasem než nařízeními. V určitém smyslu připomínal Stolypin Bismarcka – i když byl neochvějným konzervativcem, uvědomoval si nutnost přizpůsobit monarchii zániku tradičního režimu a vzniku moderního národa.“

Jeho úmysl změnil atentát, který uskutečnili militantní eseři – 12. srpna 1906 vyhodili do povětří část jeho rezidence. Zahynulo sedmadvacet lidí včetně dvou teroristů, ze dvatřiceti raněných jich šest zemřelo druhý den v nemocnici. Jeho dcera a tříletý syn Arkadij byli raněni, čtrnáctiletá Natálie měla obě nohy rozdrčené od stehien dolů. Zato předseda vlády zůstal nezraněn.

Krátce nato Stolypin získal poslance dumy (parlamentu) k přijetí zákona o civilních polních soudech, které měly vynášet rozsudky do osmačtyřiceti hodin po zatčení, a do dalších čtyřadvaceti hodin měla následovat poprava. Potřeboval zastavit teror – v letech 1906–1907 levicoví násilníci zabili nebo těžce zranili na 4500 státních zaměstnanců a stejný počet ostatních lidí. Zatímco do podzimu 1906 odsoudily ruské soudy k smrti v průměru devět lidí za rok, od srpna do následujícího dubna jich poslaly na šibenici 1102. Bolševici mluvili o „Stolypinově kravatě“, což byla katova smyčka, a policejním vozům, do kterých sbírali zatčené, se říkalo „stolypin“. Další desetitisíce revolucionářů z měst a nespokojených vesničanů putovaly do vyhnanství na Sibiř. Předseda vlády odmítal zatýkání rukojmí, odmítal i mučení zadržených, ale v praxi se tento rozkaz moc nedodržel.

Během tří let vláda zakázala vydávat stovku novin a časopisů s radikálním obsahem, rovněž rozpustila některé odborové svazy.

Stolypin považoval za nejdůležitější reformu zemědělství. Zákon, podle něhož každý mužik měl možnost koupit si na státní úvěr část komunálních pozemků čili obcíny, podepsal 9. listopadu 1906. Tímto způsobem chtěl vytvořit třídu středních rolníků, která by se stala opěrným sloupem mocnářství. Rovněž jim umožnil svobodu pohybu, kterou dosud neměli. Věřil, že se během jedné generace podaří pozvednout ruské zemědělství na úroveň Německa. Po zrušení nevolnictví carem Alexandrem II. v únoru 1861 to byl největší pokus o přeměnu života na venkově. Ovšem nenávisť prostých zemědělců a bezzemků k bohatým statkářům nezlomil. Konzervativní venkov o žádné změny nestál, sabotoval je, navíc chyběli schopní úředníci, kteří by změny prosazovali. Proto také do roku 1916 požádala o přidělení půdy do soukromého vlastnictví jenom necelá čtvrtina obcínových hospodářství.

Nový předseda vlády nastartoval i vzrůst průmyslu a dal zaměstnancům právo na stávku, sociální a úrazové pojištění. Uzákonil povinnou školní docházku. Jeho snaha však narazila na pravoslavnou církev, která školství ovlivňovala. Navrhl modernější podmínky pro činnost místních soudů a stanovil pravidla pro policii. Chránil občanské svobody a zamezil diskriminaci Židů.

Předpokládal, že tyhle reformy potrvají dlouho, určitě dvacet let. Při jejich uskutečňování se však potýkal s nepřízní konzervativních kruhů v čele s carem i se zastaralým venkovem – informace o novinkách se k lidem, kterým měly pomoci, často ani nedostaly. Také vůdcové opozice ho zlobili, protože požadovali změny okamžitě, nechtěli na nic čekat. Ostře vystupoval proti opozici, zvláště levicové, a anarchistům. Od února 1907 neměla vláda v dumě pro své reformy podporu – převažovali zástupci socialistických stran. Proto nechal v létě některé sociálně demokratické poslance, obviněné ze spiknutí, uvěznit. Vzápětí vláda přijala nový volební zákon, podle něhož se volitelnost dělníků, zemědělců a příslušníků neruských národností snížila, zatímco zastoupení bohatších vrstev posílila. Když se v listopadu sešla třetí дума, převažovali v ní poslanci vládních stran.

Stolypin se snažil protlačovat zákony a nařízení, jimiž by omezoval vliv dvora. Navíc když rozdrtil teroristy, panovník už ho nepotřeboval. „Čím úspěšnější Stolypin byl, tím méně byly jeho služby žádané a tím intenzivněji vůči němu narůstal carův odpor,“ napsal Pipes. Proto s ním neměl nejlepší vztahy. Soboty a neděle raději trávil s rodinou než na honech s carem a jeho služebníky. Když chtěl za pomoci dumy zbavit Mikuláše II. velení válečného loďstva, narazil. Podal demisi, ale car ji nepřijal, protože za něj neměl náhradu. Loďstvo nakonec zůstalo dvoru.

Ani policii se mu nepodařilo dostat pod kontrolu vlády, protože jejím velitelem byl na přímluvu carevny jmenován generál P. G. Kurlov. Reorganizace prohnílé místní správy zase vadila venkovské šlechtě – přišla by o moc. Zato protlačil zákon rozšiřující práva rolníků v západních oblastech státu na úkor polské šlechty. Opět hrozil odstoupením. Za Stolypinem stála carova matka, která syna přemluvila, aby s návrhem souhlasil, byť to bylo proti vůli jeho ženy.

Car nestál ani o mírnější formu konstituční monarchie, chtěl pořád vládnout sám. Neuvědomoval si, že – jak říká český historik Václav Veber – byl tento premiér jedinou nadějí na záchranu carského režimu. „Stolypin měl evropské vzdělání, ale s evropskými zvyklostmi se neztotožnil. Chtěl jít vlastní cestou, demokratický stát západního typu rozhodně nebyl jeho ideálem.“

Koncem srpna 1911 se měl v Kyjevě odhalovat pomník caru Alexandru II. Stolypin cítil, že se blíží jeho konec. Před odjezdem na Ukrajinu předal jednomu ze svých nejbližších asistentů krabici s tajnými spisy: Kdybych se nevrátil, zničte je! Odmítl osobní stráž, odmítl neprůstřelnou vestu. Varování policie, že se proti němu chystá atentát, nebral na vědomí.

Večer 1. září se v Opěře účastnil představení *Pohádka o caru Saltánovi* od skladatele Nikolaje Rimského-Korsakova. Mikuláš II. seděl se čtyřmi dcerami ve své lóži, Stolypin oblečený do sněhobílého smokinku měl místo v první řadě.

O přestávce stál u orchestríště, mluvil s knížetem Fredericksem a rozhlížel se po obecnstvu – hledal agenty policie. Najednou k němu přišel mladík v tmavém obleku, vytáhl revolver a dvakrát na něj vystřelil. Poprvé ho zasáhl do pravé ruky, podruhé do hrudi, ale kulka sklouzla po medaili do břicha, kde poškodila játra.

Stolypin, jako by si neuvědomoval, co se přihodilo, stáhl si rukavice a rozepjal sako. Když uviděl vestu prosáklou krví, sesunul se do křesla. Ještě měl dost sil, aby vykřikl: „Jsem šťastný, že umírám za cara!“

Na atentátníka se vrhlo několik diváků a začalo ho mlátit. „Jak jste se sem dostal?“ zeptal se ho kyjevský gubernátor Alexej Girs. Mladík ukázal vstupenku číslo 406 vydanou pro agenta tajné policie, které se říkalo Ochranka.

Čtyřiadvacetiletý student Dmitrij Bogrov byl anarchista. Policii se nabídl jako informátor, když potřeboval peníze. Vedli ho tam pod jménem „Alenskij“. Není vyloučeno, že vraždu spáchal s vědomím některých nadřízených. Soud ho poslal na šibenici. Agent Ochranky, revolucionář a věčný student – spojení těchto profesí se u ruských atentátníků osvědčilo i později.

Zraněného Stolypina odvezli do nemocnice, zdálo se, že atentát přežije. Pátý den skončil. „I když o život přišel rukou atentátníka,“ domnívá se Pipes, „byl Stolypin politicky zničen právě lidmi, kterým sloužil a které se snažil zachránit.“

Když musel na jaře 1917 car Mikuláš II. podepisovat svou abdikaci, prý si povzdechl: „Kdyby žil Stolypin, tak se to nestalo.“

Povýšenost nemanželského syna

Místokrál Dálného východu nic nepochopil. Kníže Jevgenij Alexejev při návštěvě Tokia pozoroval mobilizaci japonské armády. Ruský vyslanec baron Roman Rosen mu říkal totéž, co neustále hlásil do Petrohradu: Jestliže zaženeme Japonsko do kouta, bude bojovat.

Na ministerstvu zahraničí v Tokiu knížeti sdělili, že z Petrohradu odvolají vyslance. Tak daleko dospěly rozpory obou států, které se snažily rozšiřovat svá panství, až na sebe narazily.

Japonci blufují – uklidňoval Alexejev telegraficky vládu.

Marně ho Rosen přesvědčoval o opaku. Šedesátiletý Alexejev měl výjimečné postavení. Byl nemanželským synem cara Alexandra II., což carský dvůr naznačoval, ale nepřiznával. Nicméně jeho kariéra letěla prudce nahoru – většinou zastával funkce štábních důstojníků, ve kterých nemusel bojovat, prováděl careviče, svého nevlastního bratra, po Dálném východě, jako admirál velel tamní skupině armády a jako místokrál panoval ruskému východu.

Také velitel Dálnévýchodního loďstva viceadmirál Oskar Stark ho už dřív několikrát žádal o souhlas k přípravě námořnictva na válku. Alexejev odmítal: Bylo by to předčasné a mohlo by to zvýšit napětí. Japonce považoval za méněcennou rasu, za „žluté opice“ – stejně jako ruský tisk.

Ani car Mikuláš II. nepovažoval válku za nebezpečnou. Stačí, když Japonce vystrašíme, a oni se leknou, vůbec proti nám nepůjdou. A pokud by nás přece jenom napadli, naše armáda a námořnictvo hladce zvítězí. Japonští vojáci nejsou tak dobře vycvičení jako ruští, mají i horší výzbroj.

Nabubřelé řeči v petrohradských kuloárech však neměly opodstatnění.

Útok bez vypovězení války

Zničte ruské loďstvo! Tak zněl rozkaz japonského císaře, který nechal přečíst v sobotu 6. února 1904 v jednu hodinu v noci na své vlajkové lodi Mikasa viceadmirál Heihačiró Tógó velitelům Spojeného loďstva v přístavu Sasebo. Vyplujeme do Žlutého moře a zaútočíme na ruské lodi v Port Arthuru (dnes Lü-šun) a v Čemulpchu (dnes Inčchon) u hlavního korejského města Soulu.

„Banzai!“ odpověděli důstojníci tradičním válečným pokřikem. Když si připili šampaňským, vrátili se na svá plavidla.

„Večer byly kostky vrženy, čekání skončilo a napětí polevilo,“ hlásil Thomas Cowen, dopisovatel chicagského deníku *Daily Chronicle*. „Japonsko se raduje – nikoli, že je ve válce, nýbrž že skončilo hrozivé napětí a všichni konečně vědí, na čem jsou.“

Schylovalo se k válečnému konfliktu – ale Rusové na Dálném východě si toho vůbec nevšimli.

*Car Alexandr II. vládl
Rusku v letech 1855
až 1881, zrušil nevolnictví
a zavedl reformy*

Flotila admirála Tógóa v přístavu Sasebo na západním pobřeží ostrova Hokkaidó zvedla kotvy. Odplouvala v záři mnoha světel a reflektorů, námořníkům mávali příbuzní. Avšak tisk, který podléhal přísné cenzuře, se o tom nesměl zmínit.

Druhý den ráno se japonské loďstvo zastavilo u Lindsayova ostrova jižně od Čemulpcha, kde na ně čekal křižník *Agaki*. Toto plavidlo hlídalo Rusy. Žádná loď nepustila Port Arthur – hlásil jeho kapitán admirálovi.

Flotila se tedy mohla rozdělit. Křižník *Asama* se dvěma torpédovými čluny a čtyřmi dopravními loděmi s dvěma a půl tisíci vojáky zamířil do Čemulpcha. Tógó vedl větší konvoj dál k Portu Arthuru. Japonci zahájili útok bez vyhlášení války – stejně jako v prosinci 1941 proti Spojeným státům.

Kontradmirál Sotokiči Uriu, který korejské skupině velel, věděl, že v přístavu kotví válečné lodě britské, francouzské, italské a americké. A také japonský válečný křižník *Čioda*.

Čioda v noci vyplul na moře, aby se tam setkal s *Asamou*. Když jsou v přístavu západní lodě, nemohou Japonci na Rusy zaútočit, musí počkat, jestli nevyrazí do mezinárodních vod. Ale jak je vylákat ven?

Ráno všichni v Čemulpchu viděli, že japonský křižník zmizel. Člun *Korejec* se ho vydal hledat. Narazil však na celou japonskou flotilu a vypálil na ni dva výstřely z děla a rychle se otočil. Nic se nestalo, nic nepoškodily, ale staly se pro Japonce záležitostí k boji.

Japonské loďstvo připlulo do přístavu. Zatímco se ruští velitelé radili, co mají dělat, o vypovězení nepřátelství neslyšeli, japonští vojáci tiše obsadili město. Časně ráno 9. února japonské lodě odpluly, zůstal jenom křižník *Čioda*. Mezitím poslal

Kníže Petr Stolypin, premiér, který nestačil vyvést carské Rusko ze zaostalosti

Car Mikuláš II. ve slavnostní uniformě

Admirál Tógó s manželkou

Uriu dopis kapitánu křižníku *Varjaga* V. F. Rudněvovi, v němž ho informoval o zahájení nepřítelství mezi oběma zeměmi a žádal ho, aby opustil neutrální přístav, jinak na něj zaútočí v jeho vodách.

Kapitáni britských, francouzských a italských lodí protestovali proti úmyslu Japonců napadnout Rusy v neutrálním přístavu. Jenom americký dělový člun *Vicksburg* se nepřipojil. Velitel britského torpédoborce *Talbot* Denis Bagly vyplul na moře za Uriem, aby mu tento písemný protest předal. Kontradmirál ho odmítl.

Varjag a *Korejec* tedy vyrazily z přístavu, aby bojovaly s Japonci. Neměly žádnou šanci. *Asama* začal pálit už ze vzdálenosti více než šesti kilometrů, vzápětí se přidal *Čioda*. „Paluby křižníku byly rozervány, muži leželi sražení a nakupeni v hromadách kolem každého děla, které nemělo štíty k ochraně obsluhy,“ hlásil Cowen. „Hrozivé výbuchy po celé lodi působily jako zuřivé poryvy vrcholícího hurikánu, náhodně trhaly, zapalovaly a vymršťovaly muže i kusy strojů.“

Těžce zraněný Rudněv nařídil, aby se křižník vrátil do přístavu. I člun *Korejec* vzplanul.

Ve středu ráno 10. února (26. ledna podle starého juliánského kalendáře, který v Rusku platil) vyhlásilo Japonsko válku Rusku. V korejském přístavu potápěli své poškozené lodě ruští námořníci – nechtěli, aby se jich zmocnili nepřátelé.

Expanze Evropy pokračuje

Vývoj světa se v 19. století prudce zrychloval. Stroje v továrnách a lokomotivy na kolejích poháněla pára – to znamenalo převrat. I další nové vynálezy a objevy v průmyslu, zemědělství, dopravě, stavebnictví a medicíně zlepšovaly život lidí, především pak v Evropě a v Severní Americe. Mnohé vlády si uvědomily, že musí reformovat řízení států. Přibývalo obyvatelstva – zatímco okolo roku 1820 žila na Zemi miliarda lidí, na počátku nového století to bylo už 1,6 miliardy. Přesto domy a ulice osvětlovaly většinou ještě svíčky, petrolejové či plynové lampy, zatímco elektřina teprve nastupovala, vždyť první elektrárnu po-

stavil T. A. Edison v New Yorku roku 1886. Vozy táhli koně, voli či jiná zvířata, konstruktéři stavěli první auta, v některých městech nahrazovali koňské dráhy elektrickými tramvajemi. Lidé se dorozumívali dopisy a telegrafem i prvními telefony. Ve vzduchu létaly balony a vzducholodě, konaly se pokusy s těžkými létajícími stroji. Zdokonalovala se i technika zabíjení – vynálezci přišli s opakovací puškou, automatickou pistolí, kulometem a dynamitem. „Euroatlantická společnost byla okouzlena všestranným rozvojem civilizace a chtěla věřit ve stále graduující pokrok lidstva,“ napsal historik Vladimír Nálevka v knize *Koncert velmocí*.

Nejsilnější mocností 19. století byla Velká Británie, která získala rozsáhlé kolonie v Africe, Asii a Evropě. Nicméně v devadesátých letech ji v průmyslové výrobě předstihly Spojené státy, rovněž Německo se rozvíjelo. Tyto tři země tvořily první světovou ligu. Jakýsi mezistupeň představovalo Rusko, na druhé příčce stály Rakousko-Uhersko, Francie a trochu také Itálie. Státy se otevíraly světu, současně se snažily rozšiřovat sféry vlivu a získávat nové kolonie, uzavíraly kvůli tomu spolky a spojenectví. Nicméně pořád platila doktrína amerického prezidenta Jamese Monroea z roku 1823, podle níž Spojené státy americké považují za nepřátelský čin zasahování Evropy do záležitostí Ameriky a naopak Američané se nebudou míchat do evropských záležitostí.

Ovšem mezi Paříží a Berlínem přetrvávalo napětí, mnozí se obávali opakování prusko-francouzské války z let 1870–1871. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se zformoval Trojspolek Německa, Rakousko-Uherska a Itálie namířený prvotně proti Rusku, později i proti Británii a Francii. Paříž a Petrohrad uzavřely spojenectví v roce 1891 a přistoupením Londýna v prvních letech 20. století vzniklo společenství zvané Dohoda.

Alexandr II., vzdělaný, svědomitý, s rozhledem po politice a vojenství, uměl německy a francouzsky. V roce 1861 zrušil nevolnictví, snažil se reformovat úřady, soudnictví a armádu, stavěl železniční tratě jako páteř dalšího rozvoje a lákal do země západní investory k budování průmyslu. V roce 1867 prodal Aljašku Spojeným státům. Zvítězil ve válce s Osmanskou říší roku 1876, ale žádné důležité území nezískal, protože zasáhli Britové. Už před tím ovládli Rusové Taškent, Samarkand a Bucharu. Londýn se obával, že by Petrohrad mohl nastolit loutkovou vládu v Afgánistánu a tím si připravit předmostí ke vpádu do Indie. I v Persii a Afgánistánu narážel car na zájmy britské koruny. O hornatém Afgánistánu se obě velmoci domluvily. Ruské expanzi na Kavkaz a ve Střední Asii nebránil nikdo.

Alexandr II. v roce 1881 zahynul na následky bombového útoku, který spáchali členové krajně levicové teroristické organizace Narodnaja volja (Svoboda lidu). Mezi oběšenými atentáčníky byl i starší bratr Vladimíra Uljanova, pozdějšího vůdce bolševiků Lenina.

Zavražděného cara vystřídal na trůnu Alexandr III., který měl vůči otcovým reformám výhrady, ale nezrušil je, jenom změnil některá pravidla. Za garanta stability země stále považoval šlechtu.

Japonský císař Meidži

Velitel ruských vojsk generál Alexej Kuropatkin

Plukovník Sergej Zubatov, velitel petrohradské policie, vymyslel nové metody boje s opozicí

Car zemřel brzy, po třech letech panování. Na trůn nastoupil jeho syn Mikuláš, během jehož korunovace byly v Moskvě ušlapány na čtyři tisíce lidí. Režim zůstával strnulý, politici a vojáci, kteří usilovali o reformy, naráželi všude na odpor.

Rusko vstupovalo do 20. století jako absolutistická monarchie s převážně zemědělským obyvatelstvem, ve velkých střediscích s početným dělnictvem, které se politicky organizovalo, vládla korupce a protekce. Číst a psát uměla třetina lidí, hlavně ve městech. Ke svícení používali chudí lidé louče a svíčky, boháči měli petrolejky. Elektrina byl luxus, který se teprve zaváděl v některých velkých městech. Zemi chyběly zákony a parlament, zato atentáty na vysoké úředníky a ministry přestaly být výjimkou. Třetina z půldruhamilionové armády udržovala klid v zemi. Politické odpůrce, kritiky a teroristy pronásledovala Ochranka, ale političtí vězňové požívali obrovská privilegia. Teror v zemi pokračoval.

Rusko počítalo s expanzí na východ. Z evropské velmoci se chtělo stát velmocí euroasijskou. V roce 1860 založilo na břehu Japonského moře, kousek od čínských hranic, město s přístavem Vladivostok – překlad jeho názvu naznačoval jeho poslání: „vládní východu“. Za val proti japonské rozpínavosti chtěla carská vláda postavit Čínu. Proto s ní uzavřela v březnu 1886 Moskevskou smlouvu namířenou proti ostrovnímu císařství. Současně získala koncesi na stavbu Jihomandžuské železnice. A o dva roky později si pronajala na 25 let Liaotungský poloostrov s přístavem Port Arthur, k němuž chtěla přivést železnici. Rusové tím předešli Brity, kteří měli na tuto základnu rovněž záslusk. Když v září 1892 usedl do křesla ministra financí Sergej J. Witte, navrhl carovi plán na hlubší ovládnutí Sibíře. Osou tohoto záměru bylo vybudování transsibiřské magistrály. Shlédl se totiž v jiných impozantních stavbách, které dávaly světu nový rozměr – v Suezském kanálu, dostavěném před dvěma desetiletími, a v právě budovaném Panamském průplavu.

Do stavby magistrály se pustili hned, a to z obou stran. V roce 1898 byla trať hotova, chyběl jenom úsek okolo Bajkalského jezera, přes které převážely vlaky lodě. Všechny tyto dopravní prostředky poháněla pára – to byl

*Ruský přístav
Vladivostok*

oproti koním obrovský pokrok. Přímé železniční spojení Petrohrad–Vladivostok prozatímne domluvili Rusové s čínskou vládou přes Mandžusko, tedy severovýchodní část země, kterou obsadila carská armáda – aby „udržela pořádek“. Petrohrad si zajistil podporu Německa a Francie, nezískal ji však u Velké Británie.

Ministr prosazoval industrializaci země. Bez průmyslu přestane být Rusko velmocí! Narážel však na ohromný odpor – vládnoucí šlechtě zaručoval agrární řád stabilitu. Přesto se průmysl rozvíjel, zvláště díky zahraničnímu kapitálu.

Na slabou Čínu, kdysi jednu z kolébek civilizace, si dělali nárok Japonci. V letech 1894–1895 vtrhli na její území, porazili její armádu a požadovali různá území i válečnou náhradu. Rusko, Německo a Francie s tím nesouhlasily a přinutily Japonsko ke stažení. Británie se nezúčastnila, protože bojovala proti Búrům v jižní Africe. Evropské mocnosti si porcovaly Čínu samy. Vzápětí po tom, co se Rusové usadili v Port Arthuru, získali Němci Tiao-čou, Francouzi Kuang-čou-wan a Britové Hongkong a Wej-chaj-wej. Prostí Číňané proti pronikání Evropanů a křesťanské víry protestovali, v roce 1900 vypuklo boxerské povstání (název podle spolku, který ho vyvolal I-che-čchü). Německá a ruská vojska ho brzy krvavě potlačila, obsadila i metropoli Peking.

Zarazit ruskou rozpínavost!

Japonsko, jehož vládcové zakázali v polovině 17. století styky s Evropou, se probouzelo. Napomohl mu k tomu komodor Mathew Perry, který připlul v letech 1853 a 1854 s americkými válečnými loděmi do Tokijského zálivu a vynutil si smlouvu o přátelských vztazích, obchodu a námořní dopravě. Obdobné úmluvy potom uzavřela vláda i s některými zeměmi evropskými. Po domácích rozbrojích se podařilo zrušit vojenskou diktaturu a v roce 1867 byla obnovena vláda císaře. Na trůn nastoupil císař Mucuhito (Meidži), který v následujících pětáctyřiceti letech prosadil

mnoho reforem včetně zrušení feudálního systému a zavedení právního řádu, který se opíral o západní zkušenosti. Země rozvíjela průmysl i námořní loďstvo. Vojáky cvičili prusí a britští instruktoři, kteří tam uplatňovali zkušenosti z posledních válek na evropském kontinentu.

Politici v Tokiu si uvědomovali, že pokud chtějí získat vliv na asijském kontinentu a v Pacifiku, musí se pojistit dobrými vztahy se sousedy – s Čínou a Ruskem. V roce 1875 si ostrovní říše vyměnila s Ruskem Sachalin za Kurilské ostrovy. Současně obě země potvrdily, že ostrov Hokkaidó spadá pod japonskou suverenitu. Dynastie Meidži ovládla ostrovy Rjúkjú (Okinawa). Už dřív si vymínila určitý vliv v Koreji, ale když se tam začala dobývat Čína, vyslala na poloostrov v roce 1894 své vojsko. Číňané byli poraženi, Japonci upevnili pozice v Koreji a jako odměnu dostali ostrov Tchaj-wan. Když požadovali také území na kontinentu, především nezamrzající přístav Port Arthur, narazili na sjednocený odpor Rusů, Němců a Francouzů a museli ho vrátit Číně.

Japonci se dál ohlíželi po nových teritoriích na pevnině. Ovšem to by se neobešlo bez rozsáhlého válečného loďstva. S pomocí Spojených států, které rovněž začaly pronikat do okolního světa, je začali budovat – to trvalo nejméně dvě generace. Námořní důstojníci získávali vzdělání na evropských akademiích.

Od poloviny devadesátých let mapovali japonští vyzvědači situaci a terén v Číně a na Sibiři. Často pracovali v „podradných“ zaměstnáních jako dělníci, číšníci, hoteloví vrátní, holiči, nicméně i tam získávali neocenitelné informace. Někteří se usadili jako obchodníci a studenti i v Petrohradě a Oděse. Jejich učitelem byl Wilhelm Stieber, šéf pruské tajné služby za vlády kancléře Bismarcka. Zprávami o pevnosti Port Arthur zásoboval Tokio i britský vyzvědač Sidney George Reilly.

Petrohradská vláda si japonské nebezpečí uvědomovala. Přesto probíhala stavba nových válečných lodí pomalu, nesystematicky, šlendriánsky. Flotila málokdy vyplouvala na moře ke cvičením, spolupráce s pevnostním dělostřelectvem neexistovala. Plavidla se zásadně koncipovala na dlouhé cesty, musela mít proto velké sklady na uhlí, a to se vyvažovalo slabším pancéřováním. Naproti tomu japonské lodě sloužily k místním operacím, nemusely vozit tolik paliva a mohly mít kvalitnější pancéře, jejich děla měla také větší dostřel než ruská.

Úroveň ruských důstojníků byla nízká, většině chybělo vzdělání, zkušenosti a širší rozhled. Generální štáb také zanedbal pozemní armádu – její stavy, výzbroj a materiální vybavení nebyly připraveny na válku. Vládla korupce, šlechtici a vysocí důstojníci vyžadovali privilegia při zásobování a dopravě na úkor vojska.

Rozpínavost Petrohradu ve východní Asii vadila stále víc nejen Japonsku, ale i Británii. V roce 1902 podepsaly obě země spojeneckou smlouvu. Londýn chtěl dostat oba státy proti sobě, aby se válkou či drobnými konflikty vyčerpaly, a tím mu uvolnily prostor k jeho expanzi. V Tokiu tento záměr neprohlédli a dohodu považovali za souhlas k ostrému vystoupení proti Rusku.

Carská vláda se zavázala, že její armáda vyklidí celé Mandžusko. Opustila však

jenom jeho část, odchod ze zbývajících území se protahoval. Japonci to považovali za ohrožení své bezpečnosti a chtěli se s Rusy dohodnout na sférách vlivu: Vy si nechte severní Mandžusko, my budeme naopak kontrolovat jižní Mandžusko a Koreu.

Petrohrad mlčel. Generálové přesvědčili cara, že jejich ozbrojené síly jsou dost silné, aby obsazené území ubránily. Mají ve zbrani dva miliony mužů, zatímco protivník je pětikrát slabší. Mobilizací by se jejich přesila ještě zvýšila. Avšak zapomněli, že v posádkách na Dálném východě mají pouze 130 tisíc vojáků, přičemž magistrála může přisunout z centrálního Ruska týdně 20 tisíc mužů.

Ministerský předseda Witte však před řinčením zbraní varoval. Přednost dával vyjednávání. Zato Mikuláš II. se války s Japonskem nebál. V Evropě mu kryl záda německý císař Vilém II., jeho švagr. Když Japonci zaútočí, označíme je za agresory a porazíme! Kromě toho válečný konflikt by upevnil morálku lidu, revolucionáři a anarchisté, kteří atentáty a výbuchy zraňovali samoděržaví, by ztratili půdu pod nohama a převládla by myšlenka vlastenectví: Svatá Rus je v ohrožení! Ani císař Meidži se nezalekl a rozhodl o vojenské akci.

Noční překvapení

Japonský dělový člun *Tacuta* dorazil k hlavní flotile admirála Tógóa, která kotvila u Round Islandu, v pondělí 8. února 1904. Přivezl s sebou informátory z Port Arthuru vzdáleného 100 kilometrů. Ruské loďstvo se právě vrátilo ze cvičení u Dalného, večer to měli důstojníci a místní hodnostáři oslavit plesem. Ranní evakuace japonských civilistů tam nikoho neznepokojila.

Hlavní část ruské Tichooceánské flotily – sedm bitevních lodí, šest křižníků a třináct zastaralých torpédových člunů – kotvila před Port Arthurem, což bylo pohodlnější. Přístav nezamrzal, to byla jeho ohromná výhoda. Zato vjezd do něho nebyl jednoduchý. Úžina, kterou se na jeho rozsáhlou plochu vplouvalo, byla široká jenom 360 metrů, ale mělká. Za odlivu se musela velká plavidla držet úzkého kanálu hlubokého pouze šest metrů. Větší válečné lodě raději zůstávaly vně přístavu, pod dohledem pevností na Zlatém pahorku a na Elektrickém pahorku. Avšak jejich děla obsluha zakonzervovala na zimu, nebyla schopna okamžité palby.

V sedm hodin večer místního času vyrazilo deset japonských torpédoborců k Port Arthuru, dalších šest torpédoborců k přístavu Dalnij. Desetistupňový mráz vytvářel na palubách ledový příkrov.

Před půlnocí se čtyři japonská plavidla ocitla v záři reflektorů a majáku Port Arthuru. Rusové se domnívali, že se vracejí jejich lodě. Teprve když ve 23.50 vypustil torpédoborec *Širagumo* dvě torpéda, si uvědomili svůj omyl. Také tři další lodě zaútočily a hned zmizely. Zasáhly křižník *Pallada* a bitevní loď *Retvizan*, které uvízly na mělčině neschopné boje. Ve dvě hodiny v noci se přidalo k palbě dalších šest japonských plavidel. Poškodily bitevní loď *Cesarevič*, nejmodernější na Dálném vý-

chodě, která se rovněž napůl potopila. Ráno připlula k Port Arthuru hlavní útočná skupina Tógóa. Po prozkoumání situace nařídil admirál zahájit palbu. Dělostřelecké granáty dokonce ničily domy ve městě a okolí železniční stanice. Ruské lodě a pevnostní děla odpovídaly. Poškozeno bylo dalších pět ruských lodí a pět japonských. Rusové měli 150 mrtvých a raněných, Japonci jenom o 18 méně. Tógó se vrátil do Saseba, aby mu tam opravili poškozená plavidla.

Petrohrad byl překvapen – Japonci to přece zkusili! Cara nejvíc rozčílilo, že zaútočili, aniž formálně vyhlásili nepřítelství. Tento nečekaný útok na jinou zemi se stal pro diktátorské státy 20. století, především pro Japonsko a Německo, typický.

Ostatní svět bral konflikt bez předsudků, ani k jedné straně nechoval zášť. Dvě země se praly o území někde ve východní Asii.

Obléhání Port Arthuru

Po dvou týdnech se vydalo Spojené loďstvo znovu na moře. Admirál se rozhodl, že zablokuje vjezd do Port Arthuru. Pět starých parníků osazených dobrovolníky tam připlulo ráno 24. února, v pozadí je jistily torpédoborce. Rusové je palbou potopili a skoro všichni členové posádek se zachránili – s tím vším Japonci počítali. Teprve když vyšlo slunce, obránci zjistili, že se k nim neblížily bitevníky, jak si za šera mysleli, nýbrž vyřazené lodě, jimiž nepřítel zablokoval vjezd do rejdy.

Vážnost situace si uvědomoval Petrohrad velice pomalu, hodně viny na tom měl místokrál Alexejev, který ji neustále zlehčoval. Až začátkem března jmenovala vláda nové velitele – generála Alexeje Kuropatkina, bývalého ministra války, velitelem vojsk v Mandžusku a viceadmirála Stěpana Makarova velitelem Tichooceánské flotily. Místokrál totiž shodil všechnu vinu za katastrofu na nenápadného a neprůbojného Oskara Starka.

„Nedostatek vnímavosti však projevila tím, že oba velitele podřídila Alexejevovi, jehož domýšlivost daleko převyšovala jeho energii a kompetentnost,“ napsal Richard Connaughton v knize *Vycházející slunce a skolený medvěd*.

Kuropatkin měl pověst nejlepšího ruského стратега. Po poradě se svým štábem se rozhodl k tradičnímu ruskému postupu při válce s těžkým protivníkem – „ustupovat a vlákat ho do nitra země, nejistotou a znepokojováním ho vyčerpávat a nakonec po dodatečném soustředění sil ho udolat“, jak napsal Václav Veber v knize *Mikuláš II. a jeho svět*.

Makarov, zkušený a oblíbený vojevůdce, přijel do Port Arthuru 9. března. Nechal ztýčit svou vlajku na opraveném *Askoldu* a rozhodl se pro ofenzivní taktiku.

V noci na 10. března se pokusili Japonci o úskok. Čtyři torpédoborce připluly k přístavu a pokusily se vylákat Rusy ven. To se jim podařilo – šest ruských plavidel se je vydalo pronásledovat. Jakmile byly na širém moři, pod rouškou noci se dostali k Port Arthuru další Japonci, kteří nakladli miny u vstupu do přístavu.

Rusové se vraceli, ale nepřítel na ně zaútočil, jedno plavidlo obklopil a jeho nástavbu rozbombardoval.

„Makarov byl pobouřen špatnou úrovní výcviku loďstva,“ napsal Richard Connaughton. „Pod jeho vedením se postupně zlepšovala, ale mezi podřízenými důstojníky, z nichž mnozí neměli v oblibě jeho energické chování, byl nepopulární. Nyní mohlo celé ruské loďstvo opustit přístav ve dvou třech hodinách. Flotila se rozvinula na volném moři, ochranné kryty děl byly zvýšeny a dělostřelecké osádky se cvičily ve střelbě na nepřítel. Ruské loďstvo bylo nyní lépe připraveno i motivováno než kdykoli před tím.“

O dva týdny později vyrazil Makarov v čele svého loďstva proti dvěma japonským plavidlům, která blokovala vjezd do Port Arthuru. Jeho dělostřelba jedno poškodila. Jakmile se objevili další Japonci, Rusové se vrátili.

Tento výpad Tógóa rozzlobil. Poslal další obchodní lodě, aby se potopily a přístav zablokovaly. Koncem března tam vyplula pod ochranou torpédoborců čtyři vyřazená plavidla. Avšak ruská loď *Silnyj* operaci zmařila, Port Arthur zůstal otevřený.

Ve středu 13. dubna se kousek od přístavu strhla bitva mezi torpédoborcem *Strašnyj* a čtyřmi japonskými loděmi. Několik ruských lodí včetně bitevníku *Petropavlovsk*, na němž vlála Makarovova vlajka, mu vyrazilo na pomoc. Jakmile se přiblížili další Japonci, takže byli v přesile, nechal admirál signalizovat svým lodím, aby se vrátily pod ochranu pevnosti.

V té chvíli – v 9.34 – narazila vlajková loď na minu a během dvou minut se převrátila a potopila. Námořníci nesplnili admirálův příkaz, aby důkladně vyčistili vjezd od min – není dokonce vyloučeno, že bitevník narazil na minu ruskou. Zahynulo 635 mužů včetně Makarova, zachránilo se jich sedmdesát.

„Smrt Makarova byla úderem rostoucí sebedůvěře námořnictva, v Rusku samotném katastrofa přispěla ke vzrůstu revolučních nálad,“ konstatoval Connaughton. „Když se 14. dubna potvrdily zprávy o Makarovově smrti, kotvilo japonské loďstvo před Elliotovými ostrovy. Jakmile si Tógó přečetl zprávu Reuterovy agentury, nařídil svému loďstvu, aby spustilo vlajky na půl žerdi, a vyhlásil jednodenní smutek za uznávaného soupeře, jehož si vážil, jako by byl samurajem. A v Japonsku proběhly za chladné noci smuteční průvody na počest respektovaného protivníka.“

Ani třetí Tógóův pokus o zablokování Port Arthuru potopením vyřazených lodí se na začátku května nezdařil. Navíc dva japonské obrněnce a dva křižníky najely na miny a potopily se. Tím se síly obou flotil víceméně vyrovnaly. Japonští velitelé si však mysleli, že tuto katastrofu nezpůsobily miny, ale útoky ruských ponorek, proto často bezhlavě stříleli do moře. Ve skutečnosti tam žádné podmořské čluny neoperovaly – poprvé je vyzkoušeli Britové před čtyřmi roky, ale zatím je nikdo nenasadil do bojových operací. Rusové používali za války s Turky v letech 1877–1878 miniponorky ke kladení min.

Po Makarovovi nastoupil viceadmirál Vilgelm Vittgeft, který sloužil u Starka jako náčelník štábu a byl známý svou opatrností.

Generálové staré generace

Generál Kuropatkin dorazil do hlavního stanu v Charbinu 27. března. Udivila ho nepřipravenost armády, nedostatek moderních zbraní i samotných vojáků. Potřeboval by půl roku, aby mohl shromáždit čtvrt milionu mužů k zahájení ofenzivy, ale tolik času neměl. Navíc ho omezoval Alexejev nesmyslnými příkazy.

Nový velitel si uvědomoval kvality nepřátelských vojáků. Dokonce na to upozornil podřízené ve zvláštním memorandu. Většina ruských důstojníků je totiž podceňovala, s pohrdáním o nich mluvila jako o „opicích“. Ke štábům obou armád se připojili pozorovatelé z neutrálních zemí – vysocí důstojníci američtí, britští a němečtí. Chtěli se poučit z jejich úspěchů a chyb.

Japonci se rozhodli, že do Mandžuska vstoupí přes Koreu. První jejich vojáci se vylodili u Čemulpcha pod vedením generála Tametoma Kurokiho. Odtud rychle postupovali na sever, aby překročili pohraniční řeku Ja-lu. Připravili se na to důmyslnými pontonovými mosty. Navíc si za pomoci Korejců vytvořili hustou síť špiónů, která informovala štáby o ruských záměrech a rozložení. Severní břeh Ja-lu hájilo 15 tisíc pěšáků a pět tisíc kozáků, kteří se k překvapení všech nijak neskrývali. Na ně se hnalo přes 40 tisíc Japonců. Měli přes dvě stovky děl, které tahali koně.

Obě vojska se střetla 23. března. Poprvé nasadily armády do bojů novou zbraň – kulomety. Avšak k některým ruským divizím se vůbec nedostaly kvůli nepořádkům v zásobování a většina vojáků k nim přistupovala s nedůvěrou, neuměla je používat. Naproti tomu Japonci byli s nimi dokonale vycvičení. Začátkem května překročila japonská armáda řeku. Rusové ustupovali, ale velké ztráty utrpěly obě strany. Obránců bylo nejen málo, ale jejich vojákům chyběla obratnost v poli, měli ubohé střelecké schopnosti a podle starého zvyku stříleli salvami. Zatímco prostí ruští vojáci bojovali statečně, jejich generálové rozhodovali opožděně a špatně.

Vzápětí se další japonská armáda vylodila na Kuangtungském poloostrově. Tím přešla spojení mezi Mandžuskem a Port Arthurem. Jediný ruský pluk by ji srazil do moře, ale skoro žádní obránci tam nebyli. Rusové Japonce čekali, neměli však představu, na kterém místě se vynoří. Přitom to bylo místo, které se k tomu nabízelo a kde přistáli před deseti lety za války s Čínou. Tógó rozmístil podél členitého pobřeží, které se táhlo 100 kilometrů k Port Arthuru, šedesát bojových plavidel. Tím ochránil invazní vojsko před Dálnovýchodní flotilou, kterou uzavřel v přístavu.

Car nařídil místokráli, aby opustil Port Arthur. Velení na Kuangtungském poloostrově převzal generál baron Anatolij Stessel, který se stal nadřízeným velitele portarthurské pevnosti generála Smirnova a velitele loďstva admirála Vittgefta. Stessel se účastnil rusko-turecké války a potlačení boxerského povstání, nikdy se neprojevil jako dobrý velitel a jako bývalý carův pobočník trpěl komplexem nadutosti a nadřazenosti. Smirnova a Vittgefta neměl rád.

Port Arthur se chystal k obraně. Posádka dostala posily, hájilo ho 50 tisíc vojáků a námořníků. Pevnost měla skoro 700 děl a přes 60 kulometů, na pozemní frontě

350 děl a 40 kulometů. Vittgeft rozhodl, že loďstvo nemůže úspěšně bojovat s Japonci, a proto zůstane v přístavu.

Přístup k městu byl možný jedině těžko schůdnou Čchingčouskou šíjí, která se dala snadno hájit. Kuropatkin však rozkázal, aby se vojsko stáhlo do pevnosti. Šíjí bránil jediný pluk, čtyři tisíce mužů. Desetkrát víc Japonců podporovaných námořními děly zahájilo útok 26. května. Měli strašné ztráty, z těl stovek mrtvých kamarádů si dokonce dělali ochranné valy. Nakonec jim Rusové ustoupili. Útočníci se zmocnili i přístavu Dalnij.

Musíte Port Arthur uhájit! – nařídil car veliteli. Kuropatkin tedy vyslal uprostřed června proti Japoncům na Kuang-tungu sbor generála barona K. Štachelberga. Jeho oddíly se střetly s druhou armádou pod velením maršála Jasutaka Ókua. Nerozhodný ruský velitel neměl chuť bojovat a brzy ustoupil.

Konec Port Arthuru

Alexejev začal mít strach, že Port Arthur nevydrží dlouhé obléhání. Musí proto zachránit, co se dá. Nařídil Vittgeftovi, aby se svou flotilou vyplul na moře. Viceadmirál však chtěl počkat na posily. Místokrál naléhal, až velitele přinutil zvednout 23. června kotvy. Třicet kilometrů před přístavem se setkal s Japonci. Třebaže už Japonci neměli chuť bojovat, bázlivý Vittgeft dal rozkaz k návratu. Vymlouval se, že nepřítel měl převahu.

Ve Vladivostoku kotvily čtyři křižníky a několik torpédových člunů. V červnu a v červenci vyrazily pod vedením kontradmirála Karla Jessena několikrát na moře a potopily několik japonských dopravních lodí, na kterých zahynuly tisíce vojáků. K Port Arthuru se ani nepřiblížily.

Uprostřed srpna se Rusové přece jenom pokusili prolomit na moři blokádu. Ovšem do boje nešli s přesvědčením, že musí zvítězit, nýbrž že musí zemřít. Od začátku to proklamoval viceadmirál Vittgeft, který řekl před odplutím svým podřízeným: „Pánové! Setkáme se na onom světě!“

Z Vladivostocké flotily potopili Japonci křižník *Rjurik*, z portarthurské bitevník *Cezarevič*, na jehož palubě zahynul Vittgeft se svým štábem. Velení se ujal kontradmirál kníže Esper Uchtomskij, který všem ruským lodím signalizoval příkaz ke stažení. Některé lodi se dokázaly vrátit do Port Arthuru, ale jiné se uchýlily do neutrálních přístavů. Když chtěl křižník *Novik* doplout do Vladivostoku, u Sachalinu ho Japonci potopili. Ruská Tichooceánská flotila přestala prakticky existovat. Přístav, o který Petrohrad tolik stál, už nemohla bránit. I Japonci utrpěli ztráty, ale jejich loďstvo to neochromilo.

Mezitím se spojily japonské divize od Ja-lu s oddíly vyloděnými na poloostrově Kuang-tung k postupu na Port Arthur. Kuropatkin odvolal Stessela a na jeho místo jmenoval schopnějšího generála K. M. Smirnova, nařídil mu, aby odplul na jednom

z torpédoborců, ale velící generál odmítl. Zůstal ve městě, a telegram dokonce před svým designovaným zástupcem utajil – ten se o svém jmenování dověděl až po skončení rusko-japonské války.

Začátkem srpna začaly ostřelovat Port Arthur japonské válečné lodě. Vzápětí zahájily pozemní armády prudké útoky. Rusové se bránili statečně, zfanatizovaní Japonci útočili bez ohledu na obrovské ztráty.

Japonští generálové si brzy uvědomili, že Kuropatkin řídí boje váhavě. Proto naplánovali riskantní operaci na Liaotungském poloostrově v Mandžusku. Stálo tam

*Japonská vojska
útočí z pevniny
na Port Arthur*

*Vylodění
japonských
vojsk v týlu
Port Arthuru*

180 tisíc Rusů vyzbrojených 670 děly a dalšími technicky dokonalejšími zbraněmi. Proti nim nastupovalo 130 tisíc Japonců se 460 děly.

Dvě japonské divize zaútočily na Rusy na řece Tchaj-c'. Kuropatkin se zalekl a nařídil svým generálům, aby vojska stáhli. Japonci obsadili město Liao-jang, bývalou metropoli Mandžuska, a další rozsáhlá území. Přitom ztratili pětinu vojáků, asi 20 tisíc, zatímco Rusové jenom desetinu svého mužstva, 17 tisíc.

Japonci pronikali stále blíž k Port Arthuru, bez ohledu na ohromné ztráty. Ruští obránci projevovali velkou odvalu a hrdinství, ale marně. Koncem listopadu japonská vojska a loďstvo znovu zaútočily. Podařilo se jim dobýt pahorek nad městem, takže mohly přesně řídit palbu děl. Padl i oblíbený generál Kondratěnko. V přístavu japonští útočníci dobýjeli jednotlivé křižníky a bitevníky. Do tunelů, které ženisté vykopávali pod jednotlivými pevnostkami, ukládali množství trhavin, a tak je vyhazovali do povětří.

Na Nový rok 1905 vyslal generál Stessel parlamentáře ke generálu Maresukemu Nogimu s prosbou o zahájení kapitulace. S nikým se o tom neradil, všichni mu to proto zazlívali. Pevnost se mohla ještě hodně dlouho bránit, rovněž útočníci počítali s dalšími tvrdými boji. Stessel pociťoval tak velkou nenávist od svých vojáků, že musel požádat vítěze, aby mu zajistil ochranu.

Japonci se zachovali velkoryse. Ruští důstojníci mohli odejít na svobodu, pokud se čestným slovem zavážou, že už se neúčastní dalších akcí proti ostrovnímu císařství. Vzdalo se 868 důstojníků, přes 23 tisíc vojáků, 9 tisíc námořníků a s nimi 16 tisíc raněných a nemocných. Proští vojáci a námořníci putovali do zajateckých táborů, o raněné a nemocné se dobře postarala japonská zdravotní služba. Rovněž civilisté mohli odejít na svobodu.

Dobyvatelé získali velkou kořist: 530 děl, 40 tisíc pušek, obrovské sklady plné potravin a uhlí. Avšak v bojích ztratili skoro 58 tisíc mužů – padlých, raněných a nezvěstných. Rusové měli pouze na 10 tisíc mrtvých.

Pád Port Arthuru otřásl celým Ruskem. Vždyť to byla nedobytná pevnost. Celý svět se divil, co Japonci, o kterých dosud moc nevěděl, dokázali. Ovšem bylo to překvapení s rasistickým podtextem: Jak to ty „žluté opice“ udělaly?

Jedině krev může změnit barvu dějin

Měli bychom se obyvatelstvu odměnit za jeho trpělivost s válkou – domníval se nový ruský ministr vnitra kníže Petr Svjatopolk-Mirskij. Tento vzdělaný a osvícený byrokrat přijal v roce 1904 nebezpečnou ministerskou funkci po svém předchůdci Vjačeslavovi Plevem, jehož zabila bomba atentátníka.

Rusko bylo zemědělským státem, průmysl se rozvíjel jenom v několika velkých městech. Na venkově žili lidé v bídných podmínkách, v malých dřevěných chaloupkách, někde v jedné místnosti s hospodářskými zvířaty, jinde jim dokonce museli

stačit zemljanky. Většina neuměla číst a psát. Bída vyháněla mladé muže do továren ve městech. Dělníci přebývali v malých bytech na předměstích a ve slumech, úřady se snažily jim zajistit základní lékařskou a sociální péči. A právě sem chodili studenti a intelektuálové, infikovaní myšlenkami o politické svobodě, vyšších mzdách a lepších životních podmínkách, a často je pro ně získávali. Avšak radikální intelektuálové netoužili po reformách, chtěli rozbourat carský systém.

V létě 1904 vláda zrušila 127 milionům rolníků dluhy za půdu, kterou jim před čtyřmi desetiletími při reformě přidělila, zakázala jejich bití, jímž je úředníci trestali za neplacení dluhů, Židé se směli usazovat i mimo západní gubernie jako dosud, ve Finsku se sešel sněm a tak dále. „Naznačovalo se, jak bylo v Rusku zvykem, že je plný sympatií k prostým lidem, že má v zásobě další a další ústupky veřejnosti, ale že je ve své činnosti omezen zpátečnickým okolím,“ charakterizoval situaci Václav Veber. Avšak kruté porážky ruské armády a námořnictva způsobily, že původní podpora vlády vyprchala a místo toho začala veřejnost požadovat pevné záruky, že se změní vnitřní politika státu. Car, na něhož tlačili osvícení politici včetně Witteho a Mirského, souhlasil s opatrným jednáním s opozicí. Přitom se všichni báli, aby mezitím anarchisté nestrhli masy k nějakým nezvladatelným protestům.

Vzdělaní lidé ve velkých městech – inženýři, živnostníci, řemeslníci, dělníci, učitelé a mnozí další – se častěji scházeli, aby diskutovali o svobodě slova a tisku, o volbách, o činnosti dumy, o rozšíření pravomocí nižších vládních orgánů. Schůzky zakončovali přijímáním stále radikálnějších rezolucí a zpěvem revolučních písní. Avšak všude chodili agenti tajné policie, takže úřady věděly o všem. Noviny, časopisy a knihy vycházely prakticky bez cenzury. Také vládní politici se dohadovali na dalším vývoji – proti zastáncům reformy bojovali konzervativci, kteří poukazovali na možná rizika uvolnění politického života. Rozhodnout měl úspěch ve válce, ale ten stále nepřicházel.

Koncem prosince 1904 vydal car prohlášení, v němž sliboval reformovat říši, ale ve skutečnosti se k ničemu nechystal. Chtěl jenom uchlácholit veřejnost. Vzápětí vydala vláda nařízení, podle něhož je třeba chránit dosavadní státní pořádek – konzervativci trumfovali.

Teď bylo třeba revoluční duch porazit. Konzervativní carští úředníci přišli na správnou myšlenku: Co kdyby agenti Ochranky svolali velké shromáždění lidu, které by vojsko a policie rozstřílely? To by všechny zastrašilo. Kdo by to mohl zorganizovat? Přece kněz Gapon.

Už v roce 1901 vymyslel šéf moskevské policie Sergej Zubatov geniální trik, jak proniknout do opozice: vytvářením opozičních skupin z vlastních agentů. Tihle provokatéři pak naváží styky s ostatními, a tak postupně dostanou celou opozici pod kontrolu. K nejuspěšnějším spolupracovníkům policie v Petrohradě patřil mladý pravoslavný pop Georgij A. Gapon. Tento charismatický kněz dělníkům kázal, že je má car rád a má svatou povinnost se o ně, své nejponiženější poddané, postarat.

Koncem roku 1904 se mu podařilo shromáždit ve Sdružení ruského dělnictva na

30 tisíc lidí – to bylo ve srovnání s ostatními opozičními skupinami a stranami ohromné množství. Není divu. Vždyť sdružení nejen vypomáhalo sociálně slabším členům, ale pořádalo vzdělávací akce včetně přednášek a koncertů, zakládalo veřejné knihovny, organizovalo výuku školáků a podobně – odvádělo lidi od diskusí nad politickými a sociálními otázkami k výuce a vzdělávání. Historici mluví o „policejním socialismu“ či také o „zubatovštině“.

Pětatřicetiletý kněz Gapon byl v roce 1905 nekorunovaným vůdcem petrohradského dělnictva. Sociální demokraté – menševici a bolševici – se vyžívali v bezbřehých politických diskusích a frakčních bojích, a proto se k nim hlásilo jenom několik stovek přívrženců.

Gapon začal připravovat obrovskou manifestaci, která měla dojít k Zimnímu paláci, sídlu panovníka, a tam předat Mikuláši II. jako otci národa prosebnou petici. Mezitím propukly v Petrohradě stávký, až čtvrt milionu dělníků v 500 podnicích zastavilo práci. A na cara při oslavách svěcení vody na Něvě kdosi střelil – možná vojáci, možná policisté, nikdo to nevyšetřil.

Ministr vnitra Mirskij, který tušil, že demonstrace by mohla skončit krvavě, se jí snažil na poslední chvíli zakázat. Avšak konzervativní dvorské kruhy neměly zájem. Carův strýc velkokníže Vladimír Alexandrovič a Mirského náměstek generál Dmitrij F. Trepov dokonce vyhlásili metropoli za válečnou oblast a místní posádku, které nedůvěřovali, vyměnili za 12 tisíc vojáků z Pskova – nepochybně se souhlasem panovníka. Mikuláš II. však pobýval v Carském Selu (dnes Puškino), svém venkovském sídle 25 kilometrů jižně od metropole.

V noci ze soboty na neděli 22. ledna 1905 (podle platného starého kalendáře 9. ledna) napadl v Petrohradě sníh. Ráno se shromáždili dělníci se svými rodinami

Kněz Gapon vedl manifestaci před Zimní palác

v kostelích, aby se pomodlili za klidný průběh pochodu. Odpoledne se začali shromažďovat, nakonec se jich sešlo na 200 tisíc.

Pochodovali v několika proudech za zpěvu chorálů, nesli portréty cara, ikony a kříže. Rudé prapory chyběly, ty tam neměly co dělat. Kostelní zvony vyzváněly. Gapon v bílém rouše vedl svou skupinu k Zimnímu paláci.

Najednou vojáci spustili na pokojná procesí palbu. Nařídil ji vojenský velitel města velkokníže Vladimír Alexandrovič. Demonstranti se totiž nesměli přiblížit k Zimnímu paláci, ale oni tento zákaz porušili.

Na jednom místě se postavili lidé vojákům na odpor, vztyčili barikády a bránili se primitivními zbraněmi. Z prosebníků se rázem stali mstitelé. Začali plenit obchody a sklady, ničit pouliční zařízení, vtrhávat do domů zámožných šlechticů a měšťanů, lynčovat strážníky, přidala se lůza posílněná alkoholem... Mýtus o dobrotivém tatíčku carovi padl.

Gapon se zachránil. Odešel do bytu slavného spisovatele Maxima Gorkého, kde ho ostříhali, aby nebyl k poznání, a pak utekl do zahraničí. Gorkij večer psal manželce do Nižního Novgorodu: „Ruská revoluce začala. Lidé zemřeli, ale tím se ne-trap – jedině krev může změnit barvu dějin.“

Přesné údaje o obětech se liší. Zvláštní vyšetřovací komise ohlásila, že 1216 lidí zemřelo a přes 5 tisíc raněných ošetřili v nemocnicích. Sám Gapon odhadl počet

Vojáci začali do zástupu před Zimním palácem střílet

Ústup ruských vojsk od Mukdenu

ubitých na 600–900. Sovětské úřady v roce 1930 oznámily, že bylo přes tisíc mrtvých a několik tisíc raněných.

Krvavá neděle – což je označení, pod nímž vešla do historie – měla opačný účinek, než její carští plánovači předpokládali. Lidé přestali věřit carovi, jak je nabádal Gapon, a začali být agresivní vůči vojákům, policistům a úředníkům. Stávky a demonstrace se přelily do 122 průmyslových měst, muži na venkově drancovali statkářská sídla a vykrádali je, zastavilo se i deset železničních tratí, v Saratově – baště sociálních revolucionářů čili eserů – hrozilo, že nepokoje přerostou v revoluci. „Je zajímavé, že mnoho stávek skončilo úspěšně,“ píše Veber, „snad si to lze vysvětlit nervozitou vlády a její byrokracie, kolísaly mezi ostrými represemi a liberální politikou.“ Vystoupení obyvatel okupovaného Polska, Pobaltí a Zakavkazí měla tradičně politický a národnostní charakter, lidé se chtěli odtrhnout od Ruska. Masakr v Petrohradě odsoudil i zahraniční tisk.

Kníže Mirskij podal demisi. Na jeho místo jmenoval car Alexandra G. Bulygina. Generál D. F. Trepov se stal gubernátorem Petrohradu a vyhlásil výjimečný stav.

I Bulygin se domníval, že by zemi mohly uklidnit politické reformy. Když to nadhodil carovi, dostal pohrdlivou odpověď: „Člověk by si myslel, že máte strach, že snad vypukne revoluce.“

Čerstvě jmenovaný ministr vnitra se ale odvážil panovníka poopravit: „Výsosti, revoluce už vypukla.“

Od cara dostal Trepov zvláštní úkol „nastolit nekompromisně pořádek ve městě a současně připravit některá liberální opatření,“ jak píše Veber. „Trepov, tentokrát s Kokovcevem, tehdejším ministrem financí, připravili návrh zákona o sociálním pojištění dělníků a zlepšení jejich bytových podmínek.“

Japonci opanovali Mukden

Teď Japonci ohroží Východočínskou železnici, možná i naši transsibiřskou magistrálu a Vladivostok – obávala se carská vláda po pádu Port Arthuru. Kuropatkin je musí zastavit!

Generál se rozhodl, že rozhodující boj svede u Mukdenu, kde sídlil. Neuvědomil si, že hornatý terén okolo řeky Ša-che není vhodný pro útok a pro kozáckou jízdu. Japonci, kteří měli lepší špionážní službu, to brzy zjistili a zaujali výhodnější postavení. Kuropatkin takové věci opomíjel, měl přesilu – 210 tisíc vojáků s více než 750 děl, zatímco protivník, maršál Iwao Ójama, proti němu postavil 170 tisíc mužů, kteří měli o stovku děl méně. Ovšem byla to falešná pýcha – ke zničujícímu útoku potřeboval mít víc vojska, anebo velké vojevůdcovské schopnosti, obojí mu chybělo.

Začátkem října 1904 Rusové na Japonce zaútočili, ale neúspěšně. Kuropatkin nasadil jenom polovinu své armády, divize řídil nepromyšleně a netakticky. Po týdnů převzali iniciativu Japonci, ani oni však neuspěli. Potom se vzpamatovali Rusové

a získali několik kopců. Na obou stranách padly a byly zraněny desetitisíce mužů, nezmohl nikdo. Také přibývalo vojáků, kteří onemocněli ať už následkem špatné hygieny, anebo tropickým podnebím. Mukden zůstal Rusům, ale na postup k Port Arthuru pomýšlet nemohli. Blížila se zima, která bývá v těchto krajích krutá. Obě vojska se zakopala – opět nový rys války.

Mezitím se přisunovaly posily. Vojenští historikové se však nemohou shodnout na přesných počtech. Nicméně zdá se, že na obou stranách nakonec mohlo stát až přes 400 tisíc vojáků. Rusové měli víc děl a jezdeckta, Japonci disponovali větším množstvím kulometů. Tak silné moderní armády dosud proti sobě nikdy nestály, navíc na frontě dlouhé 150 kilometrů.

Obě armády se znovu střetly uprostřed února 1905 za velkých mrazů a občasného sněžení, které znesnadňovalo vojákům orientaci. Ruští velitelé včetně Kuropatkina často zmatkovali, nenasazovali dostatek sil, vydávali chybné rozkazy. Naproti tomu se projevovala vysoká profesionalita a vycvičenost japonských velitelů i fanatičnost prostých japonských vojáků.

Začátkem března Japonci znovu zaútočili. Kuropatkin nevyužíval všechna vojska, neměl dost informací, takže útočníkům se podařilo probojovat se do ruského týlu. Stahování ruských divízií spíš připomínalo bezhlavý útek. Dopoledne 10. března 1905 vstoupili japonští vojáci do Mukdenu.

Ztráty na obou stranách byly obrovské, ale opět chybí přesná čísla. Padlo na 100 tisíc ruských a přes 70 tisíc japonských vojáků.

V polovině března car odvolal Kuropatkina z velení armád a na jeho místo jmenoval generála Nikolaje P. Liněviče, velitele první mandžuské armády, který přišel z Vladivostoku. Ale to už bylo pozdě.

V létě Rusové poslali do Mandžuska další divize, počet jejich mužů se pohyboval okolo půl milionu. Japonci si uvědomili, že je odtamtud nevytlačí, ale sami nemohli nic dělat – docházeli jim vojáci, zásoby a peníze, proto zůstali stát na svých pozicích. Mezi prostými ruskými vojáky vzrůstala revoluční nálada, podněcovaná zprávami z domova. Liněvič jim musel vycházet stále víc vstříc, aby přeživil.

Z obou vlád pomalu vyprchávala válečná nálada. Přesto Berlín tlačil na Petrohrad, aby Rusko v bojích dál pokračovalo bojích dál pokračoval – chtěl, aby Rusové oslabili na Dálném východě Japonce a Brity.

Nová Tichooceánská flotila

Od začátku střetnutí s Japonskem uvažovala carská vláda o posílení válečných plavidel na Dálném východě. Nejlepší by bylo, kdyby tam mohla přesunout Černomořské loďstvo, ale to bylo uzavřeno na Černém moři. Turecko, které ovládalo průlivy Bospor a Dardanely, je odmítlo propustit. Ostatně jenom se tím trochu pomstilo za válku, kterou mezi sebou obě země vedly před čtvrt stoletím.

Zbývala tedy Baltská flotila. Cesta přes Suezský průplav by trvala nejméně dva měsíce a těch asi 40 lodí by potřebovalo nejméně tři tisíce tun uhlí denně. Ovšem jejich nepřítomnost mohla přinést dvě bezpečnostní rizika. Za prvé by se obnažila evropská část Ruska v poněkud neklidné době. A za druhé kdyby toto loďstvo připlulo do Port Arthuru v době, kdy už ho ovládnou Japonci a Vladivostok budou blokovat, nemělo by kde přistát, nabrat uhlí a zásoby.

Přesto vláda rozhodla, že Baltskou flotilu na Dálný východ pošle. Největší část vyplula z Petrohradu 11. října 1904 – nazvali ji druhou Tichooceánskou flotilou a vedl ji viceadmirál Zinovij P. Rožestvenskij. Začátkem listopadu následovalo několik dalších lodí, které byly dodatečně vybavené. Nicméně jenom málo plavidel se svou kvalitou, rychlostí a výzbrojí vyrovnalo loďstvu japonskému, navíc námořníci neprodělali důkladný výcvik. Rožestvenskij měl z plavby obavy. Mizernou kvalitu svých lodí znal. Nebyl přesvědčen o potřebě Port Arthuru. Už před léty navrhoval, aby se Rusko tohoto přístavu zbavilo, ale nikdo ho neposlouchal. O velení flotily neměl žádný admirál z vyšších šlechtických kruhů zájem – zřejmě nepočítali s úspěchem, který by jim mohl případně přinést vavříny.

Rusové se obávali Japonců už cestou okolo Evropy: Nečíhají tam na nás? Najali proto jednoho dánského kapitána, aby je pomocí devíti malých člunů hlídal. Kapitán je z Kodaně strašil vysíláním zpráv o tom, že se to v Severním moři Japonci přímo hemží. Není proto divu, že poblíž britských břehů začaly ruské lodě omylem střílet po skupině rybářských člunů. Později se Petrohrad Londýnu omluvil a zaplatil pokutu. Ve skutečnosti se tam Japonci vůbec nepokoušeli dostat.

Většina ruských lodí zamířila okolo jižní Afriky, několik použilo Suezský kanál. Všude se setkávaly s potížemi při zásobování uhlím a potravinami, protože přístavy, ve kterých zastavovaly, patřily k britským koloniím a Londýn stranil Tokiu. Naštěstí se podařilo domluvit zásobování v přístavech francouzských kolonií a německými uhelnými loděmi přímo na moři. Vázlo zásobování, námořníci následkem vedra onemocněli, propukaly vzpoury.

V Camranhu v Indočíně (dnes Vietnam) musel Rožestvenskij počkat ještě na třetí skupinu lodí, která vyrazila v polovině února. Když se všechno ruské loďstvo v polovině května spojilo, mělo 52 plavidel, hlavně bitevníky, křižníky a torpédové čluny, dále dvě nemocniční lodě. Většina z nich byla zastaralá, pomalá, nedostatečně pancéřovaná a vyzbrojená, některá označil admirál za „samotoky“. Ale vzít je musel všechny, to mu z Petrohradu nařídili. Drobné potíže ho vyčerpávaly, byl stále nervóznější, odnášeli to podřízení.

O porážce se dozvíte od Tógóa

Admirálovi se do boje s Japonci příliš nechtělo. Plavidla z Port Arthuru byla modernější, měla výborného velitele – a přesto prohrála. Opatrným telegramem se ad-

mirál pokusil ministerstvo války varovat, ale neuspěl. Carský dvůr chtěl Japonce potrestat. I kdyby totiž některý z admirálů či generálů upozornil na chatrný stav flotily, ostatní by ho umlčeli. Atmosféra v ruské metropoli nebyla nikdy zralá na rozvážnou a kritickou debatu.

Před vyplutím poslal Rožestvenskij do Petrohradu poněkud poraženeckou zprávu: „Před bitvou vám nebudu znovu telegrafovat. Jestliže budu poražen, sdělí vám to Tógó. Jestliže nad ním zvítězíme, dám vám vědět.“

Do Vladivostoku se mohli Rusové dostat jedině okolo Japonska. Buď Cušimským průlivem, kde leží ostrov stejného jména, mezi Korejským poloostrovem a japonským ostrovem Kjúšú.

Anebo se pustit daleko na západ do Tichého oceánu a potom se pokusit proklouznout mezi ostrovem Hokkaidó a Kurilskými ostrovy. Pokusí se probojovat se Cušimským průlivem.

Tógó rozmístil svá plavidla, aby hlídkovala a včas mu sdělila příchod nepřítelů. Rožestvenskij průzkum podcenil. Kdyby vyslal několik lodí, aby pátraly po Japoncích, mohly se střetnout s jejich plavidly a vyzkoušet si boj, který mohly vyhrát. Časně ráno 27. května 1905 hlásila jedna japonská obchodní loď, že Rusy zahlédla.

Po poledni zahájily obě strany palbu. Japonci zpočátku chybně manévrovali, takže se odkryli, ale Rožestvenskij zaváhal a nedal hned rozkaz k palbě. Když obě loďstva začala střílet, jeden ruský granát zasáhl vlajkovou loď *Mikasa*, zranil patnáct mužů a rozbil kompas, u něhož stál admirál Tógó – naštěstí zůstal nezraněn. Japonská plavidla se pohybovala rychleji a mrštněji, jejich námořníci byli dokonale secvičeni, velitelé se nebáli samostatně rozhodovat – to všechno Rusové postrádali. Do večera potopili Japonci většinu ruských lodí anebo je těžce poškodili, sami ztratili tři torpédové čluny a měli mnoho plavidel poškozených. V noci palba ustala, dělostřelci na sebe neviděli.

V neděli 28. května o půl jedenácté dopoledne signalizoval kapitán torpédoborce *Bědovij*, že se vzdává. Japonci nabídku přijali. Na jeho palubě ležel v bezvědomí Rožestvenskij, těžce raněný do hlavy. Přenesli ho tam z jeho potápějící se lodi *Suvorov*. Japonský torpédoborec vzal ruskou loď do vleku a zamířil do Saseba.

Některé další lodě stále bojovaly. Tři křižníky dopluly do filipínské Manily, kde se posádky nechaly internovat, jeden torpédoborec a dvě pomocné lodi přistály v Šanghaji, jedno plavidlo se vrátilo na Madagaskar. Ve Vladivostoku zakotvily pouze jeden křižník a dva torpédoborce.

Rusové ztratili takřka 5 tisíc námořníků, dalších 6 tisíc včetně dvou admirálů Japonci zajali, necelé dva tisíce mužů se uchýlili do internace v neutrálních zemích. Japonci měli jenom 117 mrtvých a 583 raněných.

Raněného Rožestvenského navštívil v nemocnici admirál Tógó. Pokusil se ho utěšit: „My bojovníci vždy trpíme, ať zvítězíme, nebo prohrajeme. Jedinou otázkou je, jestli jsme splnili svou povinnost. Vy jste svůj úkol plnil hrdinsky, dokud jste nepodlehł přesile. Vyjadřuji vám nejhlubší úctu.“

Povstání bez vůdců

Petrohradskou krvavou nedělí a demonstracemi ve více než stovce měst v zimě 1905 vření v Rusku nekončilo. Generál Trepov zatýkal nespokojence, dokonce i lidi, kteří se chtěli s vládou dohodnout na přijetí mírných požadavků. Odpor proti carské vládě podněcovaly rovněž špatné zprávy z Dálného východu.

V létě proběhla zemí vlna stávek a bouří. Ve městech vyrůstaly barikády, lidé se nebáli bojovat proti vojákům a policistům. Stávkovali i úředníci, studenti, herci a další vzdělanci. Vřel venkov – muži měli dost byrokracie, zabírali půdu a vyháněli statkáře, dělili si lesy, ve kterých hned káceli stromy. Všude vypovídali poslušnost úřadům, drancovali obchody a sklady, vykrádali banky. Samozřejmě k nim se přidávali zločinci z profese, jako zloději, lupiči a vrazi. Anarchisté podnikali atentáty – jenom v dubnu a květnu zaútočili na 116 vládních úředníků, přes třetinu zabili. Policie hlásila povstání v 62 guberniích.

Revoluce šla mimo politické strany. Sociální demokraté se nemohli dohodnout, jenom naprázdno řečnili. Eseři sice rozněcovali nepokoje, ale chyběli jim vůdci. Ostatně všichni představitelé levice žili v západní Evropě, kde se cítili v bezpečí.

Carskou vládu i ostatní svět vyděsilo několik povstání námořníků. Koncem června je zahájila posádka křižníku *Potěmkin* v Oděse – pobila důstojníky, vztyčila rudou vlajku a ovládla přístavní město. Zůstala však osamocená, vyplula na Černé moře, kde bloudila, až se nechala internovat v rumunské Konstanci.

Ani revolty námořníků v Libavě, v Kronštadt i jinde neuspěly, většinou je potlačila armáda. Revoluční síly ovládly Polsko, Finsko, Pobaltí a Kavkaz, část sibiřské magistrály uzurpovaly některé vojenské pluky, hrozila tam stávka železničářů, na odlehlých místech lidé vyhlašovali samostatné republiky. Car nařídil: „Všichni vzbuřenci musí viset!“ Ale neměl sílu to všude prosadit.

Jak se toto vření samovolně probouzelo, tak také pozvolna zanikalo. Car se pokusil nastítnit reformy, ale tak drobné, aby neohrozily samoděržaví. Byl to výsměch, který všichni odmítli.

První ruská revoluce skomírala – byla stejně nemohoucí jako carismus. Ovšem stala se přelomem. Eserům, menševikům a bolševikům, kteří bojovali proti carské vládě a chtěli ji svrhnout, nyní naslouchalo stále víc lidí.

Evropské země a Spojené státy měly obavy, aby se carské Rusko nezhroutilo. Taková katastrofa by otřásla celým světem. Proto naléhaly na rychlé ukončení konfliktu na Dálném východě.

Mír nadiktovali Rusové

Třebaže Japonci vítězili na všech frontách, válka zemi zatěžovala. Dva dny před pádem Mukden, 8. března 1905, si na to stěžoval japonský ministr války Masatake

Terauči na obědě americkému vyslanci Josephu Grewovi. Mohl by americký host tlumočit tento ministrův soukromý názor prezidentu Theodoru Rooseveltovi? Vyslanec Grewe to samozřejmě telegrafoval do Washingtonu.

Několik dnů nato pozval Grewa na večeři ministr zahraničí Jutaro Komura. A ten otevřeně požádal vyslance: Mohl byste tlumočit Rooseveltovi přání naší vlády, aby nám pomohl tuto válku ukončit? Ale byli bychom rádi, kdyby to nevypadalo, že se to děje z naší iniciativy.

Tokio totiž chtělo vystupovat jako vítěz, který má právo na odškodné. Požadovalo nejen zaplacení válečných náhrad od Ruska, nýbrž i území na kontinentu – protektorát nad celou Koreou a Liautungským poloostrovem včetně Port Arthuru, ostrov Sachalin a kontrolu nad železnicí v Mandžusku. Japonci chtěli pokračovat ve svých imperiálních ambicích, aniž by jim v nich Rusko bránilo. Carská vláda se měla zavázat, že nebude opevňovat Vladivostok a nepostaví novou válečnou flotilu pro Pacifik, současně dovolí japonským rybářům lovit v jeho výsostných vodách.

Roosevelt však nechtěl, aby Japonsko opanovalo Dálný východ, jeho silným rivalem mělo zůstat Rusko. Když konflikt začal, v únoru 1904, hlásil německý vyslanec Hermann Speck von Sternberg do Berlína tento názor amerického prezidenta: „Je třeba, aby si obě mocnosti navzájem co nejlépe pustily žilou, ale aby ani po uzavření míru nezmizely oblasti, kde mezi nimi existují třenice, aby tedy jejich zájmové sféry zůstaly přibližně stejné jako před válkou. To je udrží ve stavu bojové pohotovosti a zmírní jejich choutky jinde. Japonci pak nebudou ohrožovat Německo v Ťiao-čou ani Ameriku na Filipínách.“ Jak Roosevelt napsal lapidárně později – uzavřít „mír za podmínek, které vyloučí i žluté i slovanské nebezpečí“. Za největší nebezpečí považoval, kdyby se nakonec obě země smířily a vytvořily rusko-japonské spojení pro ovládnutí Asie a Tichomoří.

Na podnět obou japonských ministrů se prezident Roosevelt zeptal v březnu 1905 ruského vyslance ve Washingtonu hraběte Kassiniho, jestli by Petrohrad nechtěl zahájit mírové rozhovory.

V červnu vzkázal Roosevelt přes svého vyslance v Petrohradu George Meyera carovi, aby se pustil do jednání o míru. A nabídl k tomu americké území.

Schůzka obou stran začala v přímořském městečku Portsmouth ve státu New Jersey na pobřeží Atlantiku 9. srpna 1905. Tokio na schůzku vyslalo ministra zahraničí Komuru, absolventa právnické fakulty Harvardovy univerzity, někdejšího stoupence války, a vyslance Takahiru. Z Petrohradu připlul hromotlucky hrabě Sergej Witte a k němu se přidal Roman R. Rosen, chargé d'affaires ve Washingtonu, který dříve sloužil v Tokiu.

Nároky Japonců mírnil Roosevelt a Rusy naopak vedl k některým ústupkům. Witte dodával americkým novinářům důvěrné informace o japonské neústupnosti, tím získával na svou stranu veřejné mínění. Japonští vyjednavací se tvářili jako sfingy, nepokoušeli se nikoho naklonit, reportérů se stranili.

Witte mohl být tvrdý, protože věděl, že Tokio se finančně zruinovalo, zatímco Pe-

trohrad mohl sáhnout do zlatých rezerv. Rusové měli dost vojáků, aby své ztráty rychle nahradili, což bylo pro Japonce složitější. V ruské říši žilo 136 milionů obyvatel a za války ztratila 125 tisíc vojáků – revoluční vlnu doma nebral na vědomí. Japonci, kterých bylo 45 milionů, pohřbili 85 tisíc mužů. Vedoucí ruské delegace si tedy mohl dovolit naznačovat, že když druhá strana bude odmítat jeho návrhy, vyjednávání rozbije.

Více než dva týdny rozhovory k ničemu nevedly. Nervózní car zatelegrafoval Wittemu: Ukončit vyjednávání. Budeme pokračovat ve válce!

Mazaný diplomat věděl, že Japonci se nemohou vrátit domů bez dohody. Ještě jeden den jednal a podařilo se mu dosáhnout kompromisu: Rusko Japonsku nic nezaplátí, jenom náklady na pobyt zajatců, vzdá se poloviny Sachalinu i vlivu nad částí Mandžuska a Koreou, obě země stáhnou vojska z Mandžuska.

Mírovou smlouvu podepsali zástupci obou zemí odpoledne 5. září 1905. Většina Japonců však považovala její závěry za prohru a propukly nepokoje.

Komentátor deníku *New York Times* vyslovil stejný názor: „Země, která byla beznadějně poražena ve všech bitvách, jejíž jedna armáda byla zajata a druhá poražena a jejíž loďstvo bylo smeteno z moří, diktovala podmínky vítězi.“

Nicméně, jak uvádějí R. H. P. Mason a G. Caiger v *Dějínách Japonska*, „národní hranice byly jasně definovány a zabezpečeny. Japonská armáda a námořnictvo si dobře vedly ve dvou hlavních válkách a všeobecně se uznávalo, že Japonsko má ‚přirozenou‘ sféru vlivu v severovýchodní Asii.“ Ovšem vynoření Japonska se stalo zdrojem trvalého napětí s Čínou a Ruskem. Přesto síla Tokia stoupala – do své sféry vlivu Japonsko vzápětí získalo jižní Mandžusko a severní Čínu, v roce 1910 mohlo anektovat Koreu. Rusům zůstalo severní Mandžusko a Vnější Mongolsko (dnes Mongolská republika).

V létě 1907 podepsalo Rusko dohodu s Velkou Británií o rozdělení sfér vlivu v Íránu, Afgánistánu a Tibetu. Byl to začátek sblížování, který vedl k vytvoření Troj-

*Jednání ruské
a japonské delegace
v americkém
Portsmouthu*

dohody ještě s Francií – jako protiváhy Trojspolku v čele s Německem. USA a Británie nechtěly nechat Japonsku volnou ruku v Asii a Tichomoří. V letech 1923 a 1930 je donutily, aby své válečné loďstvo omezilo.

Odměna vítězům i poraženým

V Petrohradě hledali viníky porážky. Rožestvenského neodsoudili proto, že v okamžiku kapitulace své lodi byl v bezvědomí, o ničem nevěděl. Za obětního beránka označili kontradmirála Nikolaje I. Něbogatova, který po něm převzal velení flotily, a jeho štáb. Soud důstojníkům vyměřil trest smrti. Car ho změnil na deset let žaláře, ale v roce 1909 všechny odsouzené omilostnil.

Kuropatkina nestíhali. Generál odešel z armády v únoru 1906 a sepsal čtyřdílnou knihu o rusko-japonské válce, která vyšla hned následující rok v New Yorku.

V Tokiu sklízeli vítězové odměnu. Velitelé se stali národními hrdiny. Maršál Iwao Ójama dostal šlechtický titul košaku, což odpovídá titulu vévoda. Generál Tame-tomo Kuroki byl povýšen na barona a potom na hraběte.

Vojáci, politici a historici začali analyzovat důvody ruské porážky a japonského vítězství. Všichni se shodovali: neschopnost Ruska a připravenost Japonska.

„Rusko demonstrovalo svou neschopnost přejít do útoku, neschopnost čelit bojovým kvalitám Japonců na moři a nyní i na souši,“ napsal historik R. Connaughton ve své knize. „Rusko velmi závažně podcenilo nepřitele.“

Také britský list *Times* viděl chybu v Rusech: „Když vypukla válka, moderní válka se všemi svými nálehavými požadavky na nezávislost, iniciativu a inteligenci, tyto kvality na ruské straně scházely. Ruský voják, pokud je střízlivý a nepropadl brutálně vlivem masakrů, je velkým, silným, laskavým a pověřivým dítětem. Kdyby Rusové měli vzdělaný, dobře vycvičený a kvalitní důstojnický sbor, schopný mu dávat pokyny, soudně a dovedně ho vést, došel by ruský voják daleko.“

Richard Connaughton přesně vystihl přednosti japonských vojáků: „Japonský důstojník představoval hlavní spojovací článek mezi vojáky a jejich císařem. Většina důstojníků byla rolnického původu, byli vychováni v tradici samurajů a v duchu jejich kodexu bušidó. Až na několik málo výjimek neměli ruští důstojníci srovnatelnou schopnost vést se do myšlení svých mužů, protože jejich vojáci byli proti nim příliš ‚nízkého‘ původu.“

A pokračoval: „Duch bušidó, kodex morálních hodnot a samurajských principů, vštípil do mysli Japonců jako základní pravidlo to, že se nikdy nesmí obrátit k nepříteli zády. Proto na rozdíl od Rusů mysleli jenom na postup vpřed.“ „Psychologický dopad porážky byl v Rusku také ohromný,“ odhadoval Connaughton po bitvě na Ja-lu. „Hanba byla počátkem pádu carismu. Od tohoto okamžiku můžeme sledovat nevyhnutelný počátek konce éry kolonialismu a podněty k rozvoji světového komunismu i jeho vlastní specifické formy kolonialismu.“

Hra na parlamentní demokracii

Začátkem října 1905 se v Petrohradě, v Moskvě a v dalších městech opět rozhořely stávky. Střílení do demonstrantů nepomáhalo, brutalita selhávala. Hrozila generální stávka, která by mohla přerůst v povstání.

Witte, který se právě vrátil ze Spojených států jako hrdina, navrhoval přijetí ústavy a zahájení skutečných reforem. Mikuláš II. do nich neměl chuť, ale situace se vymykala z rukou, proto nakonec souhlasil s vydáním manifestu, kterým zaručoval základní občanské svobody, dával pravomoci dumě a vládě. Witteho, který patřil v té době v Rusku k nejschopnějším politikům, jmenoval 6. listopadu 1905 premiérem. Neměl ho rád, ale nic jiného mu nezbývalo. Ve skutečnosti to byla hra, jejíž pravidla nechtěl car dodržet, zatímco premiér jeho skutečné záměry neprohlédl a řídil se manifestem. Politické strany, které dosud žily v ilegalitě, oficiálně vstoupily na politickou scénu. Witte vyhlásil dílčí amnestii pro politické vězně, udělil některá práva menšinovým národům říše, odstranil cenzuru tisku. Těmito opatřeními chtěl z politické scény vyřadit levici.

Přesto tyhle kroky Witteho kabinetu většině lidí nestačily. Stávky a demonstrace pokračovaly, do země se vrátili bolševik Vladimír Lenin a menševik Lev Trockij, kteří podněcovali davy k běsnění, koncem prosince vypuklo v Moskvě povstání, které brutálně potlačila armáda. Ozbrojené síly zakročovaly i jinde.

Ve druhé polovině března 1906 proběhly první volby poslanců dumy, byť podle zákona, který dovoľoval jít k urnám pouze určitým skupinám osob. Nejvíce hlasů, takřka třetinu, získala Konstitučně demokratická strana, zkráceně zvaná kadeti. Tato intelektuálská strana zastávala názor, že cara je třeba odstranit parlamentní cestou. Kadeti okolo sebe soustředili většinu poslanců. Levicové strany propadly. Car však nemínil svěřit dumě a vládě příliš velké pravomoci.

Povstání v Moskvě pohřbilo Witteho plány na postupné zavádění reforem. Převládá názor, že jenom tvrdá ruka může zvládnout Rusko, žádná demokracie.

Vládě se nepodařilo zemi uklidnit. Stávky, demonstrace a povstání pokračovaly, také pogromy na Židy. V první polovině roku se anarchistům podařilo uskutečnit přes 800 atentátů. Opět v ulicích tekla krev – na rudý teror odpovídala armáda a policie terorem bílým.

Revoluční probouzení Ruska přineslo kruté ztráty. Úřady oznámily, že od ledna 1905 do dubna 1906 přišlo o život na 14 tisíc lidí, dalších tisíc demonstrantů bylo popraveno, 18 tisíc zraněno a na 70 tisíc zatčeno a uvězněno nebo odesláno do vyhnanství na Sibiř.

Car Witteho vládu 5. května 1906 sesadil. Nový kabinet sestavil Ivan L. Goremykin, nepříliš schopný politik. Ani ten v úřadu dlouho nevydržel – 22. července ho vystřídal Petr Stolypin. Mikuláš II. rozpustil dumu a vyhlásil volby.

Stolypin se snažil reformovat carskou říši, ale současně vládnout tvrdou rukou. Od jeho nástupu do úřadu až do bolševické revoluce bylo v Rusku popraveno na

5 tisíc lidí, přesná čísla nejsou známa. Ovšem teroristé v té době zavraždili tisíce úředníků a policistů.

Těžké ztráty utrpěla zvláště bolševická sekta. Podle Figese „nebýt bohatých mecenášů, jako byl Gorkij, následujících dvanáct let by možná nepřežili“. Na vrcholu popularity, v roce 1907, se k bolševikům hlásilo 46 tisíc lidí a k menševikům 38 tisíc – v zemi se 150 miliony obyvateli, z nichž dva miliony tvořili dělníci, to bylo žalostně málo. Když za tři roky Stolypin utlumil teror, odhadoval Trockij, že členstvo obou stran pokleslo dohromady na necelých 10 tisíc.

S odchodem Stolypina snahy o modernizaci ruského státu neskončily, jenom se zbrzdily. „Do roku 1913 se výroba oceli ve srovnání s rokem 1900 zvýšila o víc než 50 procent, zatímco těžba uhlí se zdvojnásobila,“ vypočítával Pipes. „Vývozy a dovozy se také zdvojnásobily. Jeden francouzský ekonom v roce 1912 předpovídal, že pokud by si Rusko zachovalo tempo rozvoje, jaké vykazovalo od roku 1900, v polovině 20. století by Evropě politicky, ekonomicky a finančně dominovalo... Veřejné mínění začalo směřovat víc doprava. Socialismus přišel o svůj půvab na úkor vlastenectví a estetiky.“

Nicméně teror – rudý i bílý – pokračoval. Panoval pocit, že násilí roku 1905 a Stolypinovy reformy nic nevyřešily, že další velký krvavý převrat ještě přijde.

„World War Zero“

Rusko-japonská válka přinesla některé nové rysy, které se projevíly v následujících konfliktech. Kupodivu, britští a němečtí pozorovatelé, kteří sledovali boje na obou frontách, si z toho mnoho ponaučení neodnesli.

Zákopová válka k ničemu nevedla. Vojska měla obrovské ztráty, morálka vojáků upadala, život v zákopech byl strašný. Válku je třeba vyhrát hned v prvních měsících. Navzdory tomu trpěli britští, francouzští, ruští, němečtí a rakousko-uherské vojáci v zákopech v letech 1914–1918 dlouhé měsíce. Ani kozácké pluky se neprosadily – přesto měla britská armáda za první světové války připravené tři jízdní divize, které nakonec nepustila do boje. Zrovna tak si generálové nevezali ponaučení z nasazení těžkého dělostřelectva, opět ho podcenili.

Mnozí američtí historici považují střetnutí ze začátku století za předobraz příštích světových válek, a proto je dokonce nazývají „World War Zero“ – nultá světová válka. Japonci na ně vědomě navazovali. Na mateřské letadlové lodi *Akagi*, z níž v prosinci 1941 startovala letadla na americký Pearl Harbor, vyvěsili stejnou vlajku, pod jakou Tógó plul na *Mikasi* proti Port Arthuru.

Ovšem roky 1904 a 1905 měly možná ještě větší význam politický. Ukázaly totiž, jakým směrem se bude ubírat vývoj v Rusku a v Japonsku.

Porážka Ruska otřásla mýtem o neporazitelnosti Západu v Asii. Obyvatelé jihovýchodní Asie fandili Japoncům a posilovalo to jejich nacionální uvědomění. Za-

sáhlo rovněž Indy a Egyptany. Ti všichni si uvědomovali, že mohou vybudovat vlastní ekonomiky a armády. Později tahle myšlenka přispěla k dekolonizaci. Velká hra Londýna se tedy ve svých důsledcích obrátila proti britským záměrům. Prokázalo se, že Rusko není námořní velmocí, zatímco Japonsko se do této role úspěšně pasovalo. Ruská říše se obrátila hledat spojence v Evropě. Našla Velkou Británií a potom i Francií. Začalo se rodit nové spojení, tentokrát namířené proti Německu, které chtělo expandovat na Blízkém východě a soupeřit s Angličany ve válečném loďstvu.

Revoluce z roku 1905 nadchla mnoho českých vlastenců. Když car podepsal první demokratické reformy, zvedly se ve Vídni, v Praze, Brně a na dalších místech ruskou-uherské monarchie demonstrace, jejichž účastníci požadovali volební právo. Nakonec musel císař František Josef I. zákon o všeobecném, přímém, rovném a tajném volebním právu začátkem roku 1906 přijmout.

Někteří čeští politici, jako třeba slavjanofil Karel Kramář, se utvrdili v názoru, že Rusko by mohlo být záštitou proti vídeňské vládě a hlavně proti germanizaci. Avšak filozof Tomáš G. Masaryk se většího vlivu Ruska obával: Je to zaostalá a absolutistická země! Odtud nelze pomoc očekávat.

Japonsko získalo přehnanou sebedůvěru ve své možnosti. Následovala militarizace společnosti a hospodářství, která vedla k dalším výbojům. Při hledání partnera pro ně se v roce 1940 domluvilo s Adolfem Hitlerem v Německu.

Vojenské katastrofy na Dálném východě patrně přispěly k zažehnutí a prohloubení nepokojů v Rusku. Ovšem i kdyby ruská vojska vítězila, revoluci by to neodvrátilo, možná zpozdilo nebo zmírnilo. Rusko zrábalo k zásadním změnám, ale Alexandr III. a Mikuláš II. to nedokázali pochopit. Nepřipouštěli modernizaci řízení státu ani ozbrojených sil, bída lidí je netrápila, nesnažili se vzdělávat obyvatelstvo, byli radši, když zůstane negramotné, takže nepropadne revolučním projevům a leťákům, za páteř státu považovali hamížnou šlechtu. Teror proti vlastním lidem, kdy třetina armády musela uklidňovat nepokoje, považovali za jediný způsob vlády. Carové chtěli absolutně panovat jako v minulých stoletích.

I revolucionáři byli bezradní. Neuměli bojovat, chyběla jim organizace, vůdcové a cíle – všechno, co potřebovali k vítězství. Říjnový carův manifest je rozdělil – liberálové a demokraté požadovali politické reformy, kdežto socialisté sociální zákonodárství. Armáda pořád stála za panovníkem.

Přesto přinesl rok 1905 zlom. Vznikla дума, začaly fungovat politické strany, noviny se mohly vyjadřovat svobodněji. Atmosféra se uvolnila, lidé se přestávali bát a mluvili otevřeně proti vrchnosti a úředníkům.

Je pozoruhodné, že carské metody krutovlády – byť na vyšší technické úrovni – zdědili bolševici, kteří Rusko řídili takřka celé 20. století. A jakmile dostali pod svůj vliv další evropské země, kulturně a politicky mnohem vyspělejší, tento systém asijského řízení států jim vnucovali.

Minulé století začalo opravdu krvavě. Ovšem který věk byl milostivější?

HLAVNÍ POSTAVY

Alexej Nikolajevič Kuropatkin

(* 29. 3. 1848, Pskov, † 16. 1. 1925, Pskov)
Pocházel z nižší šlechty. Absolvoval vojenskou akademii (1866). Sloužil v Buchaře ve Střední Asii. Dokončil Akademii generálního štábu jako první v ročníku. Vzápětí doprovázel francouzského generála Laverdeaua při expedici na alžírské Sahaře. V rusko-turecké válce byl jako plukovník náčelníkem štábu 16. pěší divize. Potom velel brigádě. Ve 34 letech byl povýšen na generálmajora a sedm let sloužil v generálním štábu. Po povýšení na generálporučíka (1890) byl jmenován velitelem Kaspického vojenského okruhu.

Byl ministrem války (1898–1904). Stal se velitelem Mandžuské armády (únor 1904), vzápětí velitelem všech pozemních a námořních sil bojujících proti Japoncům. Vystřídal ho generál Nikolaj P. Liněvič (1906) a on odešel do penze. Hned se pustil do psaní monumentálního díla *Ruská armáda a japonská válka*. Za první světové války se vrátil do služby jako velitel granátnického sboru (1915) a jako velitel severního frontu (1916). Vzápětí ho odveleli do Turkestánu jako gubernátora.

Císař Meidži (Mucuhito)

(* 3. 11. 1852, Kjóto, † 30. 7. 1912, Tokio)
Narodil se za vlády vojenských diktátorů (šógunů). Po skončení tříleté občanské války proti šógunům (1869) se obnovila císařská moc. Na trůn usedl Mucuhito, který přijal jméno Meidži, a přestěhoval hlavní město z Kjóta do Eda, přejmenovaného na Tokio („Východní hlavní měs-

to“). Zahájil sérii reforem, jimiž chtěl zemi, dosud stojící mimo průmyslovou revoluci a demokratizaci státní moci, zmodernizovat. Ustavil parlament, nejvyšší soud, veřejnou poštu, sjednotil měnu a otevřel burzu.

Z Evropy a USA povolával odborníky, kteří modernizovali železnice, průmysl, města, armádu, námořnictvo. Mladé muže vysílal na vojenské akademie a univerzity do zahraničí. Podporoval imperiální výboje včetně obsazení Koreje, části Číny a válku s Ruskem.

Reformy Meidži, jak je nazývají historici, měnily zastaralé feudální Japonsko v moderní demokratický stát, byť se zbožněným panovníkem v čele.

Car Mikuláš II.

(* 18. 5. 1868, Petrohrad, † 17. 7. 1918, Jekatěrinburg)

Poslední ruský car z rodu Romanovců byl synem Alexandra III. Oženil se s Alicí Hesenskou z Německa, která po sňatku přestoupila na pravoslaví a přijala jméno Alexandra. Car nastoupil na trůn po smrti svého otce (1894).

Neměl zájem reformovat zemi, proto neustále propukaly stávkové nepokoje, konzervativní řízení státu brzdilo rozvoj hospodářství i přípravu armády. Válka s Japonskem a později proti Německu a Rakousko-Uhersku byly pro ruské ozbrojené síly fiaskem.

Převrat svrhl jeho vládu a nastolil parlamentní režim Alexandra Kerenského (únor 1917). Carskou rodinu deportovali na Sibiř. Nad novým kabinetem zvítězili bolševici (listopad 1917). Na rozkaz bolševického vůdce Vladimíra Lenina byla celá carská rodina zavražděna. V deva-

desátých letech 20. století prohlásila ruská pravoslavná církev Mikuláše II. za svatého.

Theodore Roosevelt

(* 27. 10. 1858, New York, † 6. 1. 1919, Sagamore Hill u New Yorku)

Pocházel ze staré patricijské rodiny, otec byl velkoobchodníkem se sklem. Vystudoval práva na Harvardově univerzitě poblíž Bostonu a Kolumbijské univerzitě v New Yorku. Jeho první žena zemřela při porodu, s druhou měl dalších pět dětí. Od mládí mířil do politiky. Stal se členem zákonodárského sboru státu New York za republikány (1881), kde bojoval proti korupci a za reformy. Byl jmenován náměstkem ministra námořnictví (1897), tam se seznámil s bezpečnostními problémy. Při střetu se Španělskem bojoval na Kubě. Byl zvolen guvernérem New Yorku (1898).

Stal se viceprezidentem (1901) a po atentátu na prezidenta Williama McKinleyho v září nastoupil na jeho místo jako 26. americký prezident, později byl do tohoto úřadu zvolen. Snažil se o reformu ekonomiky a zákonodárství, o řešení sociálních problémů. Podpořil snahu o vytvoření samostatné Panamy a o vybudování panamského kanálu. Upozornil Japonsko, aby krotilo své ambice v Tichomoří. Podle Monroeovy doktríny, která ustavila vzájemné nevměšování evropských a amerických států do záležitostí druhého kontinentu zamezil Německu proniknout do Latinské Ameriky. Podporoval výstavbu amerického námořnictva, takže na konci jeho funkčního období se USA staly druhou námořní velmocí na světě – po Velké

Británii. Dostal Nobelovu cenu míru (1906), a to především za pomoc při ukončování rusko-japonské války.

Heihačiró Tógó

(* 27. 1. 1848, Kagošima, ostrov Kjúšú, † 30. 5. 1934, Tokio)

Tento syn samuraje se přihlásil k námořnictvu (1866). Účastnil se bojů proti šogunátu. Po obnovení císařské vlády ho poslali jako podporučíka na studia do Velké Británie (1871–1878). Studoval činnost britského námořnictva, na Cambridžské univerzitě se věnoval vyšší matematice a dohlížel na stavbu válečné lodi Fusó. Po návratu byl povýšen na korvetního kapitána. Vedl pozemní část expedice v Koreji (1882). Účastnil se války v Číně (1884), přitom nechal zmasakrovat čínské vojáky. Vedl invazi na Tchaj-wan a stal se členem admirálské rady. Jako viceadmirál byl jmenován velitelem základny v Sasebu (1896). Jako velkoadmirál se podílel na potlačení boxerského povstání v Číně (1900). Potom velel nové základně Maizura umístěné proti Vladivostoku.

Císař ho jmenoval velitelem loďstva (1903) a pověřil přípravou války proti Rusku. Zničil dvě ruské flotily. Stal se národním hrdinou, na jeho počest skládali lidé básně. Čtyři roky vykonával funkci náčelníka generálního štábu. Byl nejvýznamnějším představitelem válečnického křídla v armádě.

Sergej Juljevič Witte

(* 29. 6. 1849, Tiflis, dnes Tbilisi, † 13. 3. 1915, Petrohrad)

Jeho otec byl luteránský duchovní původem z Holandska, matka pocházela ze

šlechtické rodiny. Vystudoval matematiku na Novorossijské univerzitě v Oděse. Vystřídal úřednická místa v různých firmách. Jako ředitel železnic připravil na ministerstvu financí (1889–1891) projekt transsibiřské magistrály.

Stal se ministrem dopravy a spojů (1892), potom ministrem financí. Byl architektem budování průmyslu za pomoci zahraničních investorů. Jako předseda rady ministrů (1903–1905) se snažil o reformy zemědělství, které by vedly k jeho zefektivnění a ke zlepšení situace rolníků. Vedl ruskou delegaci na jednání s Japonskem o ukončení války. Po návratu ho car povýšil na hraběte.

Pod jeho vedením vznikl tzv. říjnový manifest, který měl tlumit revoluční vlnu zakotvením občanských svobod a předáním větších pravomocí státní dumě (parlamentu). Car ho znovu jmenoval předsedou vlády (listopad 1905), ale už za půl roku ho odvolal, protože se mu nelíbilo, že naplňuje reformy z říjnového manifestu.

FAKTA A UDÁLOSTI

Transsibiřská magistrála

Tato hlavní dopravní tepna mezi Moskvou a Vladivostokem je nejdelší železnicí na světě, měří 9288 kilometrů. Když v roce 1860 založili Rusové město Vladivostok, který měl zajistit kontrolu pobřeží Tichého oceánu, vznikla potřeba jeho spojení s centrálním Ruskem. Na návrh Sergeje Witteho, vedoucího odboru železnic na ministerstvu financí, se začala v roce 1891 tato magistrála stavět. Někde vznikala nová města, jako třeba

Novosibirsk. V roce 1900 byla trať dokončena s výjimkou krátkého úseku okolo Bajkalského jezera, kde museli razit sérii tunelů. Prozatímně se vlaky dopravovaly loděmi, v zimě postavili koleje na led. Na zbývající části magistrály zahájili provoz v říjnu 1905.

Armády protivníků

Ještě v roce 1890 byli Rusové ve výhodě. Měli armádu o síle 1,1 milionu mužů a 2,4 milionu záložníků. Průmysl vyráběl jak lodě, tak válečný materiál. Japonci měli ve zbrani pouze 280 tisíc mužů a 400 tisíc vycvičených záložníků. Zbrojní průmysl byl malý a lodě museli kupovat v zahraničí.

Nicméně když se japonské císařství rozhodlo expandovat, začalo svou armádu rychle rozšiřovat, cvičit a vyzbrojovat. V roce 1904 mělo 400 tisíc dobře vycvičených vojáků a výborný důstojnický sbor.

Třebaže Rusko vybuďovalo transsibiřskou magistrálu, její malá kapacita rychlou dopravu armády a zásob z lidnatých a průmyslových oblastí Ruska na Dálný východ, zatím sporadicky osídlený, znesnadňovala.

Ochranka

Tato tajná policie nazvaná Ochranný oddíl (Ochrannoje otdělenije), zkráceně Ochranka, vznikla v roce 1866 po atentátu na cara Alexandra II. Měla chránit cara a zároveň bojovat proti teroristickým skupinám.

Původně zaměstnávala dvanáct vyšetřovatelů, postupně se rychle rozšiřovala. V roce 1884 vyslala prvního představitele do zahraničí – do Paříže, kde

žilo hodně ruských emigrantů. Dařilo se jí infiltrovat nepřátelské skupiny a politické strany svými agenty. Naučila se vyprovokovávat různé akce, aby mohla jejich účastníky pronásledovat. Vydávala falešné spisy a knihy, jako třeba *Protokoly sionských mudrců*, které byly namířené proti Židům.

Činnost Ochranky rozšířil Stolypin – v roce 1908 měla 31 stanic, o tři roky později dvojnásobek. Její metody využívala po roce 1917 bolševická Čeka.

Začátek moderního terorismu

V carském Rusku se zrodil moderní terorismus. Jak uvádí Anna Geifmanová z Bostonské univerzity, v letech 1900–1910 uskutečnili teroristé na 23 tisíc atentátů, kterým podlehl 17 tisíc lidí. Následovala bolševická vláda teroru, která s různou krutostí pokračovala až do rozpadu Sovětského svazu.

Do dopravy vstoupila auta

Na počátku 20. století procházely železnice rozmachem, staly se základnou hospodářského rozvoje i vojenských operací. Vývoj aut začal v roce 1885, když si Karl Benz v německém Mannheimu nechal patentovat motorovou tříkolku. Gottlieb Daimler sestrojil společně s Wilhelmem Maybachem v roce 1885 ve Stuttgartu motocykl a následující rok automobil na čtyřech kolech poháněný spalovacím motorem.

V roce 1892 zkonstruoval první nákladní auto. Výroba osobních automobilů, které se spíš podobaly kočárům, začala koncem 19. století. Jejich první sériovou produkci zahájil v roce 1913 Henry Ford v americkém Detroitu.

Ženevské konvence

Ve druhé polovině 19. století se podařilo stanovit pravidla pro poněkud humánnější vedení válek. Rozhodující roli sehrál švýcarský podnikatel Henri Dunant, který vydal knihu *Vzpomínky na Solferino*. Zděsilo ho utrpení vojáků v rakousko-italsko-francouzské válce roku 1859, v níž bylo zraněno na 50 tisíc vojáků. V roce 1863 podnítil vytvoření Mezinárodního červeného kříže. Zásady jeho činnosti vypracovala konference v Ženevě svolaná švýcarskou vládou. První Ženevská konvence, podepsaná 22. srpna 1864 zástupci 16 států, stanovila nedotknutelnost lazaretů a ošetřujícího personálu, viditelně označeného červeným křížem v bílém poli. Postupem doby se přidávaly další země. Vznikal systém smluv, které vytvářely mezinárodně závazná pravidla vedení válek, podle nichž měly být oběti chráněny. Dunant získal za tuto iniciativu v roce 1901 jako první člověk Nobelovu cenu míru. Bohužel ve druhé světové válce některé země, zejména Německo, Japonsko a Sovětský svaz, normy humanitního zacházení se zajatci pošlapaly, nemluvě o civilistech.

1917–1921

Státní náboženství – nenávist

Bolševická revoluce nadlouho rozdělila svět na dva ideologicky nepřátelené bloky a přispěla k vytvoření nacismu v Německu a fašismu v Itálii

Dvaatřicetiletý krejčovský dělník Alois Muna se vrátil do Československa koncem listopadu 1918. Byl ověnčen aureolou člověka, který mluvil s vůdcem bolševické revoluce Vladimírem Leninem. V Rusku, kam ho zavála válka, se Muna po propuštění ze zajateckého tábora přiklonil k radikálním sociálním demokratům. A právě takovým lidem dával Lenin instrukce, jak mají vyvolat revoluci u nich doma – vyvážet „proletářskou revoluci“ do celého světa.

„Spoustu věcí, které jsme dělali my v širé Rusi, si vy v těch vašich malých zemích nesmíte dovolit!“ vysvětloval Lenin svým vyslancům. „Řiďte se místními podmínkami! Využívejte nespokojenosti dělníků a vojáků! Buďte vždy mezi proletáři, nic vás nesmí odradit od toho, že byste mezi ně přestali chodit! Ale jakmile ucítíte, že vás dělníci nechápou, že byste se svým radikalismem od nich izolovali, zapomeňte na něj, získávejte je pro věc revoluce jinými způsoby!“

Už dříve se Muna a další komunisté snažili přemlouvat československé legionáře v Rusku, aby přešli k bolševikům, pokoušeli se zdržet jejich odjezd na západní frontu proti Němcům, a dokonce proti nim v rudých gardách bojovali. Velení legií proto vydalo na mnoho těchto komunistů zatykače. Jakmile se Muna objevil v roce 1919 v Prostějově, legionáři ho zadrželi. Ale místní dělníci začali stávkovat a vyšli do ulic. Okresní hejtman obviněného raději propustil. Vláda rozhodla, aby si Muna vyřešila sociální demokracie.

Muna hřímal na schůzích: „Buržoazie nás nazývá agenty Lenina a Trockého. To není pro nás hanba, že jsme agenty Lenina a Trockého, tedy agenty ruského socialistického proletariátu, hanbou však je zvat se socialistou a být přitom agentem buržoazie. Mnozí z našich přátel nám radí, abychom ustoupili do ústraní, protože 90 procent národa je proti nám. Těmto odpovídám: my můžeme padnout, anebo zvítězit, nemůžeme však ustoupit.“ Z Ruska přijížděli další instruktoři. Alois Muna jim rozdělával úkoly. Tento muž byl zpočátku „jediným důvěrníkem sovětské vlády v Československu“, jak napsal novinář Ferdinand Peroutka.

Lenin své vyslance požádal, aby doma vytvořili malé úderné bolševické strany, které tam rozpoutají proletářské revoluce. Muna přišel za jedním z vůdců sociální demokracie Bohumilem Šmeralem. „Šmereal Munovi vysvětlil, že v době, kdy celý národ žije v nadšení nad získanou svobodou, nemá naději na úspěch,“ říká historik Zdeněk Kárník z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. „Kdyby se o založení bolševické strany pokusil, vytvořil by bezvýznamnou sektu. Musí počkat. Zatím ať vstoupí do sociální demokracie, kde se formuje silná levice. Muna to uznal. Československo se tak stalo jedinou zemí střední Evropy, kde komunistická strana hned po skončení první světové války nevznikla.“

Při prvních volbách do poslanecké sněmovny 18. dubna 1920 se pro socialismus vyslovila takřka polovina občanů. Vyjadřovalo to touhu lidí najít východisko z marasmu první světové války. Předsedou vlády i nadále zůstal sociální demokrat Vlastimil Tusar.

V létě 1920 svítla československým radikálům naděje – Rudá armáda se probíla hluboko do Polska, stála před Varšavou. Levicová pražská vláda se tvářila zdrženlivě. Dokonce nezasáhla, když odbory zablokovaly na deset týdnů dodávky po železnici do Polska. Teprve když se přiblížily rudé pluky na 70 kilometrů k československým hranicím, vyhlásila na severním Slovensku výjimečný stav. Naštěstí Poláci vrhli ruské bolševiky zpátky. Do Německa, které bylo jejich cílem, se tedy nedostali. A nemohli ani říci zbraněmi proti okolním zemím.

Levice získala většinu členů sociální demokracie. Když si to vedení uvědomilo, rozhodlo se, že chystaný sjezd odloží ze září na prosinec 1920. Přesto se sešel v původním termínu 25. září. Levicovní delegáti měli převahu, protože přívrženci pravice se nedostavili. Šmeral mluvil v hlavním referátu opatrně: „Výslovně konstatuji, že osamělý pokus o sociální převrat zde by byl tragédií. Toto poučení máme z ruské revoluce: akce za účelem uchvácení moci může se podniknout v situaci, kdy máme za sebou většinu pracujícího lidu. K této situaci můžeme se u nás dopracovat jen obtížněji a pomaleji než bolševici v Rusku.“

Šmeralova frakce se od pravice oddělila tím, že k názvu Československá strana sociálně demokratická dělnická připojila ještě v závorce levice. Současně zabrala Lidový dům, kde začala místo *Práva lidu* tisknout *Rudé právo*.

Ovšem tím porušila vlastnická práva – Lidový dům patřil družstvu, v němž měl většinu předseda strany Antonín Němec. Němec šmeralovce žaloval a soud mu vyhověl. Když odmítli Lidový dům vyklidit, vyhnala je policie násilím.

Dělníci odpověděli stávkou, která zachvátila především Kladensko a Oslavansko – účastnilo se jí 160 tisíc lidí. Někde vznikaly rudé gardy, které zabíraly továrny, statky, nádraží a další. Vláda vyhlásila na části území stanné právo a povolala vojsko. A Šmeral se postaral o ukončení stávky.

Komunistická internacionála čili Kominternu tlačila na levici, aby založila komunistickou stranu. Jednání 14. sjezdu sociální demokracie začalo v Praze 14. května 1921. Šmeral v referátu upozornil, že levice získala na 300 tisíc členů. Pokusy o revoluční zvrat, který požadovali instruktoři Kominterny z Ruska, odmítl. Přesto většina delegátů odhlasovala, že toto rokování se stává zakládajícím sjezdem Komunistické strany Československa.

V letech 1923–1924 byl Muna předsedou KSČ, v letech 1924–1925 členem nejvyššího vedení – politického byra. V letech 1925–1929 zasedal jako poslanec KSČ v Národním shromáždění. Když v roce 1929 Klement Gottwald KSČ zboševizoval, tedy plně ji podřídil Moskvě, Muna kvůli jeho „pravcovému oportunistu a likvidátorství“ vyloučili. Vzápětí se vrátil do sociální demokracie a vedl její tiskárnu na Kladně, tam, kde před válkou politicky začínal.

Zemřel v srpnu 1943. Kdyby se dožil bolševického vítězství v Československu v únoru 1948, určitě by skončil jako zrádce komunistického hnutí ve vězení – jako mnozí z těch, kteří museli stranu mezi válkami opustit. Nějaké obvinění by proti němu Státní bezpečnost vykonstruovala – tak jako proti všem, kterých se chtěli Gottwald a Stalin zbavit.

Vagonem přes Německo

Dvaatřicet mužů a žen, kteří nastupovali v pondělí 9. dubna 1917 po poledni na nádraží v Curychu do vlaku, odjíždělo do Ruska. Většina se vracela domů. Avšak nezatknou nás na hranicích, nepošlou do vězení anebo do vyhnanství?

Rusko bylo ve válce s Německem a oni využili nabídky Berlína k tomu, aby přes jeho území přešli do neutrálních severovýchodních států, odkud by se dostali do domů. Vždyť ministr spravedlnosti Alexandr Kerenskij oznámil, že každého emigranta, který použije služeb Němců k návratu, postaví před soud jako zrádce.

Ostentativně si koupili u pokladny jízdenky – aby kritici nemohli tvrdit, že je Němci převezli zadarmo. Nikdo netušil, že na ně dostali peníze právě z Berlína.

Od minulého století utíkali ruští revolucionáři do západní Evropy, kde snili o svržení cara a nastolení sociálně spravedlivé vlády podle idejí Karla Marxe a Bedřicha Engelse, kteří vydali v roce 1848 *Komunistický manifest*. Avšak s přibývajícím lety byli stále skeptičtější, jestli se jim to podaří. V lednu 1917 si posteskli hrstce studentů vůdce bolševiků Vladimír Uljanov, vystupující pod pseudonymem Lenin: „My, příslušníci starší generace, se možná nedožijeme rozhodující bitvy nadcházející revoluce.“ Emigrant Lev Trockij, narozený jako Bronštejn, později napsal: „Kdyby se buržoazii podařilo vyřešit agrární problém, revoluce ruského proletariátu roku 1917 by nikdy nebyla možná.“

Ovšem v únoru 1917 se svržení cara podařilo – jenže bez nich, bez lidí, kteří proti samoděržaví celý život bojovali. To je zaskočilo. Menševik Julij Martov, původním jménem Cederbaum, je 19. března svolal do jedné curyšské kavárny, aby se poradili, co mají dělat dál. Teď jsou v cizině zbyteční, měli by se vrátit domů. Avšak mezi nimi a Ruskem leželo válčící Německo.

Sešli se všichni, kteří spolu dosud na schůzích a v časopisech nemilosrdně bojovali: členové obou frakcí sociální demokracie, tedy bolševici a menševici, kteří měli zájem mezi dělnictvem, eseri čili sociální revolucionáři, kteří si získali rolnictvo požadavkem agrární reformy, i další.

Původně chtěli jet přes Francii, Británii a Norsko. Avšak Londýn jejich žádost zamítl. Nový ruský ministr zahraničí Pavel Miljukov zřejmě předal spojeneckým vládám seznam politických emigrantů, kteří se nesmějí vrátit domů. Lenin uvažoval, že by se přes Německo dostal jako hluchoněmý a slepý Švéd, ale jeho žena Naděžda Krupská se mu vysmála: „V noci budeš ze spaní mumlat nadávky na menševiky.“

„Přijmeme německou nabídku a přejedeme Německo v uzavřeném železničním vagonu do Dánska a odtud přes Švédsko do Ruska,“ navrhl Martov.

Vždyť je to šílenství! Jet přes Německo, které válčí s Ruskem, je může v očích západních sociálních demokratů zdiskreditovat. To je paktování s nepřitelem!

Máme však na vybranou jinou cestu? Nemáme! I malý holohlavý Uljanov souhlasil: „Moci se ujali buržousti, kteří chtějí dál pokračovat v nesmyslné válce, a my jim to musíme překazit! Uděláme revoluci socialistickou, ke které se na celém světě

*Leninova socha
v Petrohradě*

přidá proletariát navlečený do uniforem!“ Při diskusi se choval jako obvykle nesnášenlivě vůči názorům ostatních, překřikoval je, skákal jim do řeči. Jedině on měl pravdu, nikdo jiný! Žil jako průměrný úředník. Svůj denní rozvrh v podstatě neměnil – přesně si určil hodiny na jídlo, práci a odpočinek. „Měl rád všechno uspořádané a systematické,“ napsal Orlando Figes v knize *Lidská tragédie*. „Své finanční záležitosti spravoval s pedantickou přesností a na lístky papíru zaznamenával všechno, co utratil za jídlo, za jízdné vlakem, za papírnické potřeby atd. Každé ráno si uklízel stůl. Knihy měl seřazené podle abecedního pořádku. Na pruhovaný oblek si sám přišíval knoflíky, benzinem si čistil všechny skvrny a svůj bicykl udržoval v chirurgické čistotě.“

Když se tento revolucionář-teoretik vrátil večer ze schůze domů do skromného podnájmu u jednoho příštípkaře, vyprávěl o plánované cestě manželce.

Přípravu téhle dobrodružné výpravy zaregistrovala i francouzská tajná služba. Její agenti sledovali setkání Lenina a několika jeho lidí s diplomatem Dallenvachem z německého vyslanectví ve Scioppově restauraci v Bernu.

Panslavismus proti pangermanismu

Německá vláda a generalita původně nepočítaly s tím, že by Rusko vázalo ve válce po boku západních spojenců tolik císařských sil – car Mikuláš II., doma zvaný Nicky, a vlivní dvořané byli přece germanofilové. Moderního přezbrojení a zvýšení stavů na 1,5 milionu mužů měla armáda dosáhnout až v roce 1917. Naproti tomu německá armáda je dokonale vycvičená, vedená profesionálně zdatnými důstojníky,

Oficiální portrét vůdce ruských bolševiků Vladimíra Lenina

Ruský podnikatel Izrael Helphand velice napomohl bolševikům k moci

Prvním předsedou vlády po odstoupení cara se stal kníže Georgij Lvov

vybavená novými zbraněmi, silnice a železnice jí umožňují rychlé přesuny vojsk. A Německo bylo v roce 1914 průmyslovou velmocí.

Němci věděli, že panslavismus v Rusku zvyšuje svůj vliv, ale nebrali ho vážně. Přitom v Německu se rozmáhal pangermanismus. „Strach z Ruska sjednotil všechny německé vlastence a strach z Německa udělal totéž v Rusku,“ napsal Figes. „Germanofobie byla v ruské společnosti mimořádně hluboce zakořeněná. Byla na ni částečně založena i revoluce – jednak jako reakce proti válce a jednak jako odmítnutí romanovského dvora ovládaného Němci. Tento strach z Německa částečně vyplýval z ruské kulturní nejistoty – z pocitu, že žijí na okraji zastaralé poloasijské společnosti a že všechno moderní a pokrokové do ní přichází ze Západu.“

Anexi Bosny a Hercegoviny Rakouskem v roce 1908 přešla carská vláda mlčením. Alexandr I. Gučkov, vůdce provládní strany oktjabristů, to považoval za zradu. Historickým posláním Ruska přece je chránit balkánské Slovany! Petrohrad mlčel, protože ho k tomu dotlačil Berlín, který chránil svého spojence ve Vídni. Ovšem počátkem roku 1914 ovládl bojovný panslavismus carský dvůr, důstojníky a většinu veřejnosti.

„Ale nejtěžší obavy vyplývaly z toho, že kdyby Rusko zabředlo do dlouhé vyčerpávající války, hrozila by revoluce,“ napsal Figes. „Vzpomínka na období let 1904–1905 byla ještě v živé paměti a revoluční vůdcové by si nic lepšího než válku nemohli přát.“

Když srbští nacionalisté zavraždili v létě 1914 v Sarajevu rakouského následníka trůnu arcivévodu Ferdinanda a jeho ženu, poslala Vídeň do Bělehradu takové ultimátum, na které nemohl suverénní stát přistoupit.

Rakousko vyhlásilo Srbsku válku 28. července 1914. Ruský car nařídil částečnou mobilizaci armády a současně požádal svého bratrance německého císaře, aby zabránil rakouskému útoku. Vilém II. neměl nic takového v úmyslu. Místo toho německá vojska obsadila Lucembursko a vstoupila do neutrální Belgie, aby získala snazší průchod do Francie. Britský král Jiří V. vzkázal dalšímu bratranci Vilémovi, že jeho země zůstane neutrální. Vzápětí slib porušil a vypověděl Německu nepřítelství. Berlín zahájil

válku proti Petrohradu 1. srpna, pak se přidala i Vídeň. Japonsko se postavilo po bok k zemím Dohody zabráním německých teritorií v Číně, Osmanská říše se přidala k Německu a Rakousku.

Vilém si prý potom posteskl: „Jirka a Nicky se mnou hráli falešnou hru. Kdyby byla naživu babička, nikdy by jim to nedovolila.“ Avšak babička Viktorie, velká britská královna, byla už třináct let mrtvá.

Němečtí statkáři a průmyslníci se Ruska obávali. Díky Stolypinovým reformám by jim mohlo jeho hospodářství brzy konkurovat na zahraničních trzích. Už se to projevovalo. V letech 1908–1912 vzrostla v Rusku těžba uhlí o 80 procent – vyžadovaly ji nové železárny a ocelárny. Objem těžkého průmyslu stoupl o 74 procent. Ruský export obilí představoval 40 procent veškerého mezinárodního obchodu s tímto zbožím. Zvyšovala se i gramotnost – už uměli číst a psát čtyři lidé z deseti. A tím vším se zvyšovala politická a vojenská váha Ruska.

Předvídaví ruští intelektuálové se války obávali. Někdejší premiéři Witte a Stolypin se snažili, aby Rusko zůstalo v evropských konfliktech neutrální. Dokonce i ministr vnitra Petr Durnovo, považovaný za zosobnění byrokratické tuposti, napsal v únoru 1914 carovi, že pokud by se země dostala do války, „bude v Rusku sociální revoluce v té nejkrajnější podobě nevyhnutelná“.

V německém parlamentu hlasovali pro válku i němečtí sociální demokraté. Tím zavrhlí mezinárodní proletářskou solidaritu, donedávna všemi proklamovanou.

„Pro nás byla německá sociální demokracie matkou, učitelkou a životním příkladem,“ povzdechl si později Trockij. „Zpovzdálí jsme si ji idealizovali.“

Válka ukončila i generální stávkou dělníků na naftových polích v Baku. Ruský národ se semkl v boji proti Germánům. „Dělnické stávky ustaly,“ připomněl Figes. „Socialisté se na obranu vlasti sjednotili, zatímco pacifisté, defétisté a internacionalisté museli odejít do exilu.“

Hřbitov z první světové války, Belgie

Ministr spravedlnosti a potom předseda vlády Alexandr Kerenskij bolševiky nezadržel

I příznivci bolševiků spisovateli Gorkému se metody revolucionářů nezamlouvaly

Prvním šéfem bolševické tajné policie se stal Felix Dzeržinskij

Avšak tohle nadšení prožívaly většinou jenom střední vrstvy. Venkované a dělníci, kteří odcházeli na frontu, je necítili, spíš byli zasmušilí – museli opustit rodiny a nevěděli, co je čeká, jestli smrt, nebo zranění. Ani za báťušku cara se jim bojovat nechtělo. Na nádražích nevlály vlajky, nehrály kapely.

Velká válka, později přejmenovaná na první světovou válku, začala.

Německé marky ruským revolucionářům

Sílu Ruska bychom mohli podlomit využitím národnostních sporů i požadavků na samostatnost, které zaznívaly od Finů, Poláků, Ukrajinců, Kavkazanů a Baltů – to si uvědomovalo berlínské ministerstvo zahraničí od začátku války. Článek levicového liberála Helmutha von Gerlacha v listě *Welt am Montag* 17. srpna 1914, dva týdny po otevíření východní fronty, to veřejně připomněl.

Začátkem srpna přinutila velká ruská ofenziva ve Východním Prusku Němce, aby útok na Paříž, od něhož si tolik slibovali, zastavili. Nakonec ji německá armáda díky novému veliteli fronty generálu Paulu von Hindenburgovi odrazila. Nicméně bylo jasné, že Rusko může být silným odpůrcem – vždyť má ve zbrani pět milionů mužů, zatímco císařská armáda jenom tři miliony. Státní podtajemník ministerstva zahraničí Arthur Zimmermann navrhl 17. listopadu: Měli bychom uvažovat o uzavření separátního míru buď s Paříží, nebo s Petrohradem. Vzhledem k revolučnímu vření přichází v úvahu Rusko.

Tyto úvahy vedly generální štáb ke zřízení zvláštní politické sekce řízené nejdřív legačním radou Rudolfem Nadolnym a později kapitánem von Hülsenem. Nadolny poslal své lidi do zajateckých táborů, aby nově zajaté vojáky zpovídali o poměrech doma. A Zimmermann dal příkaz vyslancům v neutrálních zemích, aby zjišťovali názory ruských emigrantů a podporovali je. Německé vyslanectví v Bernu navštěvovalo i několik bolševiků – především Estonci Alexandr Kesküla a Arthur Siefeldt. Siefeldtovým prostřednictvím poslal vyslanec Konrad von Romberg několik tisíc marek také panu Uljanovovi.

Na podzim 1914 dostal Berlín od vyslance svobodného pána Hanse von Wangenheima z tureckého Cařihradu (dnes Istanbul) pozoruhodnou zprávu: Zdejší ruští emigranti chtějí vyprovokovat povstání několika národností na Krymu a na Kavkazu. Mezitím se o tom dověděla vláda Osmanské říše, která požádala Němce, aby s akcí počkali, dokud nepřipraví svá vojska k útoku na carskou říši. Ale když v listopadu vpadli Turci do Íránu a odtamtud do Ruska a potom zamířili do Sýrie a Egypta, neměly jejich armády příliš velké úspěchy.

Carské Rusko mohou porazit pruské bajonety a ruské dělnické pěsti – tvrdil osmačtyřicetiletý podnikatel ruského původu Izrael Helphand, když se sešel 9. ledna 1915 s Wangenheimem v Cařihradu. Byl to právě on, kdo chtěl zorganizovat nepokoje na Krymu a na Kavkaze. Třebaže Helphand zbohatl a získal nemalý vliv na osmanskou vládu, pořád zůstal sociálním demokratem. Teď jménem této strany navrhoval císařské vládě spojenectví. Argumentoval: Naše zájmy jsou shodné – svrhnout carskou vládu! Rusko zůstane pro Německo nebezpečné tak dlouho, dokud ho nerozbijeme na několik států. Musím však menševiky s bolševiky sjednotit. A k tomu potřebuju hodně peněz!

Vyslanec informoval telegraficky Berlín: Helphand, který přijal krycí jméno „Parvus“, je „naprosto proněmecký“. Právě odjíždí do Vídně a měli bychom ho pozvat k jednáním do Berlína. „Podle názoru Parvuse se musí jednat rychle, aby noví ruští rekruti, kteří se objeví na frontě, už byli infikováni.“

V Berlíně se s Helphandem setkal úředník kancléřství Kurt Riezler. Dohodli se na všem. Jeden z bodů smlouvy zněl: „Finanční podpora sociálně demokratické ruské většinové skupině – bolševikům, která vede všemi prostředky boj proti carské vládě. S vůdci strany, kteří žijí ve Švýcarsku, bude jednáno.“

Helphand dostal zvláštní pas, který ho opravňoval k volnému cestování po Německu. První záznam o výplatě Helphandovi, a to „dvou milionů marek na podporu ruské revoluční propagandy“ z císařské pokladny, je ze 7. března 1915.

Začátkem března poslal Helphand do Berlína obsáhlý plán destabilizace: „V Rusku se připravují masové politické stávky, které by měly začít na jaře, pod heslem *Svobodu a mír*. Úkol může být splněn pouze pod vedením ruských sociálních demokratů. Radikální křídlo této strany už začalo pracovat, ale je nezbytné, aby se k němu přidala umírněná menšina. Avšak před dvěma týdny jejich vůdce Lenin sám otevřel otázku spojení s menšinou.“ Ovšem ke zničení samoděržaví musí přispět i polští, litevští a finští sociální demokraté, Židovská legie, ukrajinská Spilka a národy toužící po osamostatnění.

Bolševici malou disciplínovanou sektou

Helphand nevěřil, že by ruští revolucionáři byli sami schopni rozbít carskou říši. Proto vytvořil z obchodních zástupců své exportní firmy vlastní síť agentů od Sofie

Lenin v přestrojení

Admirál Alexandr Kolčak shromáždil na Sibiři armádu, se kterou chtěl dobýt Moskvu a porazit bolševiky

Leninovým nástupcem se stal Josef Stalin, který hrál během bolševické revoluce podřadnou roli

a Budapešti až po Kodaň a Stockholm se spojením do Petrohradu. Tihle lidé se měli o destabilizaci samoděržaví postarat.

Koncem května 1915 navštívil „Parvus“ Švýcarsko. V Bernu se setkal s Leninem. Peníze bolševický vůdce odmítl: „Taková nabídka mě rozhořčuje!“

Ve skutečnosti byl opatrný. Věděl, že ho sleduje kapitán carské tajné policie Boris Lištovskij, stejně jako soukromý detektiv Henry Bint, kterého si najali jeho političtí protivníci.

Helphand se usadil v dánské Kodani. Lenin se přestěhoval do Curychu. Brzy začala pendlovat mezi bolševickými vůdci na straně jedné a „Parvusem“ i Berlínem na straně druhé řada spojek. Hlavním prostředníkem byl Karl Radek, narozený jako Sobelsohn, polský člen německé sociální demokracie. V létě poslal Lenin Jakoba Fürstenberga-Ganěckého či Haneckého, polského člena ústředního výboru strany, do Dánska. Ganěcki, který měl dobrodružnou povahu a používal i krycí jména „Borel“, „Hendriczek“ a „Nikolaj“, se stal ředitelem Helphandovy firmy v Kodani. A do Švýcarska přeposílal marky od Němců.

„Třebaže peníze byly pro Lenina důležité, manipulaci s nimi nechával na stockholmské kanceláři,“ říká britský historik českého původu Zbyněk Zeman, který studoval dokumenty o těchto stycích v německých archivech. „Tam se tím zabývali jeho důvěrníci Radek a Ganěcki. Přísun financí z Berlína velmi rafinovaně zprostředkoval Helphand. Dokonce kvůli tomu založil několik krycích firem. Myslím, že byl v tomto směru průkopníkem.“

Proč tak složité kontakty? Zřejmě z několika důvodů. Ochladly styky mezi Helphandem a Leninem, protože velkopodnikatel začínal mít vůči činnosti exilového profesionálního revolucionáře výhrady. A všichni byli ostražití, zkušenosti z činnosti je poučily o riziku. „Mimoto ‚Parvus‘ stejně jako jeho němečtí protektoři dobře věděli, jak carská Ochranka infiltrovala bolševickou stranu, a byli proto velice opatrní, než aby se tímto způsobem nechali zkompromitovat,“ uvedl britský historik George Katkov. „Ale existovala spousta kanálů, jimiž posílali peníze na organizování stávek a demonstrací.“

Ochranka se snažila prošpikovat všechny opoziční organizace svými donašeči. Většinou je nalákala na peníze. A dost se jí to dařilo. Německou síť agentů řídil ze Stockholmu Otto Steinwachs. Další síť měl Helphand. Jejich kurýři pašovali do Ruska jak peníze, tak protiválečné letáky a noviny – vlastní, bolševické, menševické i jiné. Tyhle tiskoviny v carské říši četli zanícení socialističtí a sociálnědemokratičtí agitátoři, kteří pak jejich myšlenky šířili mezi negramotnými dělníky v továrnách a mužiky ve vojenských uniformách. „Máme jasné důkazy, že jitření v metropoli v roce 1916 vyvolal a podporoval ‚Parvus‘ a jeho organizace,“ zdůraznil Katkov.

Lenin mezitím několikrát veřejně utvrdil Němce ve svém odhodlání podepsat mír. Bez ohledu na to, že ostatní skupiny ruských socialistů s ním nesouhlasily.

V prosinci oznámil Helphand německému vyslanci v Kodani hraběti Ulrichu von Brockdorff-Rantzauovi, že k úplné přípravě ruské revoluce potřebuje 20 milionů rublů (asi 200 milionů v posledních německých markách). Berlín mu nakonec poslal pouze milion. Ovšem velkými sumami financoval také další protivníky carské vlády. Například Kesküla dostával k udržení spojení Lenina s jeho agenty v Rusku 20 tisíc marek měsíčně, jak ukázala zpráva z května 1916.

V roce 1915 si vedla německá a rakouská vojska na všech frontách úspěšně. V září se zformoval Čtyřspolek – pakt Německa, Rakousko-Uherska, Bulharska a Turecka proti státům Dohody, tedy proti Francii, Velké Británii a Rusku.

Pouze v roce 1916 investovalo císařské Německo osm milionů marek na „podporu revoluční propagandy v Rusku“ – zjistili to reportéři časopisu *Stern*. Po rozpadu SSSR mohli v roce 1993 nahlédnout do dosud přísně utajovaného svazku spisů V. I. Lenina, číslo 4-3-12, v archivu bývalého ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu v Moskvě.

Bolševici nepatřili k nejpočetnějším skupinám ruských emigrantů. Ostatně Lenin o to ani neusiloval. „V Rusku neměl skutečné zázemí,“ tvrdí Paul Johnson v *Dějínách 20. století*. „Také se nikdy nepokoušel je vytvořit. Soustředil se výhradně na vybudování malé organizace desperátských vzdělavců a polovzdělavců, které mohl dokonale ovládat. Mezi selským lidem neměl podporu vůbec. Jen jediný člen bolševické elity pocházel z rolnického prostředí. Lenin měl několik stoupenců mezi nekvalifikovanými dělníky. Kvalifikovaní dělníci a v podstatě všichni členové odborů patřili – pokud vůbec vyznávali nějakou politickou příslušnost – k menševikům. To nepřekvapovalo. Leninova neústupnost zahrnala všechny nejschopnější socialisty do menševického tábora. Ovšem jemu to vyhovovalo: snáze mohl vycvičit zbývající, aby ho bez odmluvy poslouchali, až přijde čas.“

Nejpočetnější byli eseři – sociální revolucionáři. Dělení sociálních demokratů na bolševiky a menševiky vzniklo v roce 1903, ale jeho původní význam se přežil. I menševici byli početnější. Bolševici, kteří se nazvali Sociálnědemokratickou dělnickou stranou Ruska (bolševiků), se stali malou disciplínovanou sektou, hlásající násilnou revoluci. Naproti tomu menševici ve shodě se západními sociálními demokraty počítali s umírněným vývojem.

Bolševičtí revolucionáři pocházeli z řad inteligence, dělníci mezi nimi nebyli. Žili z peněz, které dostávali od bohatých domácích mecenášů, jako byl třeba moskevský milionář Sáva Morozov. Přisun těchto financí zprostředkoval spisovatel Maxim Gorkij. Proč jim ruští měšťané a šlechtici posílali peníze? Možná, že to má něco společného s mesiášstvím, které prolínalo celým ruským životem. Další prostředky pocházely z bankovních loupeží, ve kterých vynikli bolševici Josef Džugašvili zvaný Stalin či „Koba“ a Semjon Ter-Petrosjan s krycím jménem „Kamo“. Leninovi se tento způsob získávání peněz líbil, zatímco menševici ho odsuzovali.

Vzpoura žen

Do jara 1915 ruská armáda rakousko-uherské pluky většinou zatlačovala. Ale potom nařídil Vilém II., aby proti Rusům nastoupila i německá vojska – a s nimi si ruští velitelé nevěděli rady. Mikuláš II. se proto rozhodl, že sám převezme nejvyšší velení. Na podzim odjel z Petrohradu do hlavního stanu v Mogilevu ve východním Bělorusku. V Petrohradě začala vládnout carevna, ovlivňovaná polovzdělaným mesiášem Rasputinem. Zemi však řídila chaoticky, bez hlubších znalostí. „Za 17 měsíců carevniny vlády, od září 1915 do února 1917, mělo Rusko čtyři premiéry, pět ministrů vnitra, tři ministry zahraničí, tři ministry války, tři ministry dopravy a čtyři ministry zemědělství,“ vypočítal Figes.

Počátkem roku 1917 měli bolševici v Rusku, kde žilo na 180 milionů obyvatel, asi 10 tisíc členů, v samotném Petrohradě jenom tři tisíce. Od roku 1912 vydávali noviny *Pravda* v nákladu 40 tisíc výtisků, financoval je spisovatel Maxim Gorkij a další mecenáši. Mezi dělníky byly nejčtenější. Nicméně v muničních továrnách ovládali dělníky menševici. Vojenské uniformy si muselo obléknout 15 milionů mužů, většinou negramotných vesnických mužiků.

Tajné ústředí bolševiků vzniklo v zimě 1916 v bytě spisovatele Maxima Gorkého na Krasnoverském prospektu. Založil je Alexandr Šljapnikov vzápětí poté, co se z emigrace vrátil do Ruska.

Na posádku v Petrohradě se vláda nemohla spolehnout. V kasárnách většinou pobývali zranění vojáci, kteří se vrátili z fronty, a starší záložníci, otcové rodin – muži, kteří by se nejradši viděli doma. Tam je získávali bolševičtí agitátoři.

Válka zhoršila životní podmínky většiny obyvatelstva. Vzrostla průmyslová výroba, přibyl milion nových dělníků, většinou nejchudších venkovanů. Avšak snížila se výroba obilí, prudce se zvedla inflace a ubývalo zboží v obchodech, protože selhávala doprava. Dělníci se přidávali k bojovné levici a stávkovali.

V zimě 1916–1917 strávila průměrná žena v Petrohradě ve frontách před potravinářskými obchody čtyřicet hodin. „Zejména fronty na chleba se staly jakýmsi politickým fórem či klubem, ve kterém se vyměňovaly pověsti, informace a názory,“ napsal Figes. „Únorová revoluce se zrodila ve frontě na chleba. Začalo to tak, že

ženy z textilní továrny na Vyborgu, průmyslovém srdci města, ztratily ve frontě na chleba trpělivost a vyrazily k sousedním strojírenským podnikům, kde pracovali jejich mužští příbuzní, aby se k nim v protestním průvodu městem přidali.“

Začátkem března 1917 polevily mrazy v ruské metropoli na pět stupňů. Lidé vycházeli do ulic. Demonstrovali nejen dělníci, ale i úředníci, studenti, profesori, ženy z domácnosti... Policisté a kozáci je rozháněli střelbou.

V pátek 10. března (25. února podle starého kalendáře) propukla v Petrohradě generální stávka. Přesto velitelé místní policie a posádky ujišťovali cara, který pobýval v Mogilevu, že nepokoje v metropoli zvládnou. Ve skutečnosti je podcenili. Kdyby Mikuláš II. dobře znal situaci, mohl nařídít, aby použili síly se vši důrazností. „Pokud režim padl následkem selhání komunikace,“ poznamenal Figes, „můžeme pouze konstatovat, že si to zasloužil.“

Ještě mnoho krve se prolije

Socialisté, kteří se sešli v bytě advokáta Kerenského, debatovali o tom, jestli to není začátek revoluce. Šljapnikov tuto možnost s úsměvem zamítl: „Jakápak revoluce? Dejte dělníkům kilo chleba a je po hnutí!“ A potom dodal: „Musíme se připravit na dlouhou dobu reakce.“

V neděli 12. března odpoledne vyrazily mohutné masy dělníků z předměstí do centra Petrohradu. Vojáci do nich stříleli a desítky lidí zabili.

Do kasáren Pavlovského pluku u Martova pole vtrhlo několik demonstrantů: „Vaši rekruti střílejí do lidí!“ Skupina vojáků s puškami vyrazila do ulic a střetla se s policisty. Vzbouřence později policisté pochytili a zavřeli.

Avšak i samotnými vojáky otrásl masakr, který způsobili. Najednou začali zabíjet své velitele. Velení přebírali nižší důstojníci, oblíbení u mužstva.

Petrohradská posádka se vzbouřila a pustila se do boje proti policistům. Hořely policejní stanice, Justiční palác a vězení. Nad dobytými budovami lidé vztyčovali rudé vlajky. Kupodivu, nikdo je nevedl, vůdcové levicových stran chyběli – buď tohle spontánní hnutí přehlédli, anebo byli v bezpečí v zahraničí, případně ve vyhnanství na Sibiři. Všechno organizovali bezejmenní dělníci a studenti, kteří vzápětí zase zapadli a o svůj podíl na získané moci se nehlásili.

Vzpouře propukly i na dalších místech. Surově se zachovali námořníci ve Finsku a v pevnosti Kronštadt, když zavraždili důstojníky. Vládl chaos.

„Najednou jsem pochopil, že jsme ztratili veškerou moc,“ konstatoval gubernátor Petrohradu A. V. Balk. Carská vláda se hroutila i na dalších místech. Začala revoluce, které se podle juliánského kalendáře říká únorová. Někteří opoziční politici cítili, že musí převzít moc, aby zastavili chaos. Už v neděli dopoledne se sešli v Tauridském paláci, sídle dumy. Přišli menševici v čele s Nikolajem Čcheidzem, rovněž Kerenskij za esery a všichni poslanci.

Po mnohahodinové diskusi založili Prozatímní výkonný výbor sovětů dělnických

poslanců v čele s Čcheidzem a s místopředsedy M. I. Skobelevem a Kerenským. Přitom v tomto orgánu dělnické třídy nebyl jediný dělník, ale to nebylo ve vedoucích orgánech bolševické strany, jak se ukázalo později, nic neobvyklého.

Na další schůzi se výbor rozhodl, že vytvoří jednotný sovět pod názvem Petrohradský sovět dělnických a vojenských poslanců. Dělníci a vojáci do něj vyslali své zástupce, ale jejich volby probíhaly chaoticky a nedemokraticky, neuměli to. Sovět měl na tři tisíce členů, a proto nebyl schopen rozhodování.

Mezitím se radila skupina poslanců dumy o dalším postupu. Vytvořili Prozatímní výbor dumy pro obnovení pořádku v hlavním městě a pro budování vztahů mezi jednotlivci a institucemi.

Najednou existovala dvě centra moci: v pravém křídle Tauridského paláce Prozatímní výbor dumy, v levém Petrohradský sovět. Sovět zřídil vojenskou komisi, která se snažila vydávat rozkazy vzbouřeným vojákům. Prozatímní výbor rozhodl zatknout carské ministry a vysoké vládní úředníky. Kerenskij si pro ně došel do Mariinského paláce, kde vláda zasedala, a odvedl je do Tauridského paláce. Odtamtud putovali do vězení v Petropavlovské pevnosti.

Vojáci se však nechtěli vrátit do kasáren – obávali se, že je nadřízení potrestají za vzpouru. Od Sovětu si vynutili písemný rozkaz, podle něhož si vojáci mohli zakládat výbory jako demokratické protiváhy k pravomoci důstojníků, nemuseli jim salutovat, získali občanská práva. „Tento klíčový dokument, který víc než cokoli jiného pomáhal rozložit disciplínu armády, a tak v jistém slova smyslu přivedl bolševiky k moci, byl schválen za pouhých několik minut,“ napsal Figes. Na ulicích ustala střelba. V Petrohradě bylo zabito 1443 lidí a na šest tisíc dalších zraněno.

Ovšem kdo bude teď vládnout? Členy Sovětu to zpočátku vůbec nenapadlo. Až po několika dnech skupina, v níž byli tři bolševici, dva menševici a jeden mežrajonec, tedy člen levicové frakce snažící se o opětovné spojení těchto dvou sociálnědemokratických skupin, začala usilovat o vytvoření „prozatímní revoluční vlády založené na sovětech“. Také někteří poslanci dumy si s tím lámali hlavu. Když se o půlnoci 14. března (1. března podle starého kalendáře) tito lidé setkali, dohodli se na jmenování vlády. Vážený historik profesor Pavel Miljukov, který vedl kadety, prosazoval zachování monarchie s carem Alexejem. Čcheidze to však odmítl: „Vždyť mezi lidem panuje vůči monarchii obrovská nenávisť!“ O formě vlády tedy rozhodne ústavodárné shromáždění.

Druhý den politici kabinet zformovali vesměs ze svých lidí, žádný revolucionář či dělník v něm nebyl. Ministerským předsedou a ministrem vnitra se stal kníže Georgij J. Lvov. Před tím vedl Svaz zemstev, který zajišťoval zásobování armády, když vláda selhala. Ministerstvo spravedlnosti dostal Kerenskij, jediný představitel socialistických stran.

„V minulých dnech byl klíčovou postavou za scénou,“ charakterizoval Kerenského Figes. „On jediný patřil jak do výkonného výboru Sovětu, tak i do Prozatímního výboru dumy. Přebíhal z jednoho křídla Tauridského paláce do druhého, takže se stal

nepostradatelným pro obě. Ačkoli sám sebe považoval za socialistu, ve skutečnosti byl buržoazní radikál, poslanec dumy a demokratický právník, který se za muže lidu převlékal. Formálně patřil ke straně trudoviků, později v pravou chvíli přestoupil k eserům.“

Kerenskij uměl mluvit, uměl rozvášnit davy, a proto se stal jejich miláčkem. Lidé šli za Kerenským, nikoli za Lvovem.

Mikuláš II. žádal generály, aby povstání v Petrohradě potlačili. Avšak většina vojáků propadla revoluci. Když se panovník vracel vlakem z hlavního stanu do Carského Sela, vzbouření vojáci zablokovali trať.

Dva zástupci dumy odjeli za carem, aby ho přinutili k rezignaci. I náčelník generálního štábu M. V. Alexejev mu to telegraficky doporučil. Všichni se obávali, že pokud by zůstal na trůně, rebelie se přenesla i do zákopů.

Car 15. března (2. března) několik hodin rozvažoval, než souhlasil – vzdá se trůnu ve prospěch Alexeje. Ale tento syn trpěl nevléčitelnou hemofilií. Po poradě s lékařem car rozhodnutí změnil – jeho nástupcem bude velkokníže Michail, jeho bratr. Neuvědomil si však, že to stěží přichází v úvahu, protože Michail se oženil s neurozenou ženou, navíc rozvedenou. Přesto zástupci nového kabinetu a dumy s Michailem jednali. Panovnický kandidát chtěl vědět, jestli mu jsou schopni zaručit bezpečnost, kdyby carský titul přijal. Odpověděli, že nikoli, lid přestal monarchii milovat, požaduje republiku.

Rusko se prohlásilo demokratickým státem. Prozatímní vláda slíbila všechny demokratické svobody, amnestii pro politické vězně, zrušení národnostních, náboženských a rasových překlad. Nicméně kabinet mohl dělat jenom ta opatření, s nimiž souhlasil Petrohradský sovět dělnických a vojenských poslanců, který kontroloval armádu, poštu a železnice. Jenže moc těchto orgánů nesahala daleko. Po celé zemi se zhroutily všechny struktury moci – vlády ve městech, městečkách i na vesnicích se ujímaly dobrovolné výbory složené z dobrodruhů a dalších podivných lidí, které často vyhlašovaly nezávislost.

Ovšem ne všichni nad koncem monarchie jásali. Zvláště prostí vesničané byli zmateni. Ptali se: „Oni nám vzali cara. Co teď s námi bude?“ I někteří dělníci, kteří přišli do továren z venkova, se s tím nemohli smířit.

Teprve postupem doby se své víry v dobrotivého báťušku cara zbavovali. Hodně v tom napomohla černá propaganda – Ruskem se rozšířila vlna brožurek zesměšňujících panovníka a jeho rodinu, často oplzlých a plných pomluv, jak se to u svržených božstev s chutí dělá. Tyhle hanopisy vymazaly cara z duší lidí.

Bezbřehá svoboda, jaká zavládla po pádu carismu, zemi rozvracela. Přispívalo k tomu i dvojí vedení – kabinetem a sověty.

Během února a března se dělníci v mnoha továrnách ozbrojili. Když vláda založila místo policie milice, dělníci odmítli složit zbraně a obvodní sověty je v tom podporovaly – vznikly Rudé gardy. Do července měly v Petrohradě na 20 tisíc členů. Rekrutovaly se z mladých, vzdělaných a kvalifikovaných mužů, buď bolševiků, nebo

anarchistů, taky do nich vstoupilo hodně Lotyšů. Tohle zaměstnání se vyplácelo – gardisté dostávali vysoký žold 12–16 rublů denně. Byly to peníze, které Leninovi posílali Němci.

V továrnách, na železnici a jinde se rodily usmiřovací výbory složené z vedoucích pracovníků a řadových zaměstnanců – měly řešit nejrůznější problémy a odvracely stávky. Tahle forma řízení povzbudila dělníky k častému kladení neúměrných požadavků na mzdy současně se zkracováním pracovní doby. Zaměstnavatelé z toho začínali být zoufalí. Stávky se množily.

Neuvážené znění rozkazu číslo jedna Sovětu poskytlo vojákům naprostou svobodu. Diskutovali o rozkazech velitelů, požadovali osmihodinovou službu a stejná práva jako dělníci, zastrášovali a někdy i mučili důstojníky. K téhle nedisciplinovanosti je štváli bolševičtí řečníci a jejich letáky. Armáda ztrácela bojeschopnost. Mnozí vojáci dezertovali – od března do října utekl milion mužů.

Vláda zápasila i s požadavky některých neruských národů na odtržení. Snažila se je zviklat – v průběhu války musí udržet říši jednotnou. Vůdce eserů Mark Višňak si ji představoval jako decentralizovanou federaci podobnou Švýcarsku. První se odtrhlo Finsko a vyhlásilo nezávislost, Ukrajincům stačila autonomie.

Přes všechny tyhle těžkosti garantoval ministr zahraničních věcí Miljukov spojencům, že Rusko bude pokračovat ve válce. Chtěl, aby po vítězství získalo další území. Narazil na tvrdou opozici ve vládě, kterou představovali Lvov a Kerenskij. Také členové Sovětu protestovali.

Spor se přeměnil ve vládní krizi. Skončila v květnu odchodem profesora Miljukova a jeho kadetů do opozice. Kerenskij přešel z ministerstva spravedlnosti na ministerstvo války.

Začátek „celosvětové socialistické revoluce“

V březnu se vrátili ze Sibíře členové bolševického ústředního výboru Josef Džugašvili-Stalin, Lev Rosenfeld-Kameněv i poslanec M. K. Muranov. Okamžitě se chopili řízení listu *Pravda*. Podle usnesení všeruské bolševické konference podporovali Prozatímní vládu a pokračování války. Rychlík přivázel sociální demokraty ze švýcarské emigrace. Jeli ve vagonu, do něhož nastoupili v Curychu. Lenin si vyhradil zvláštní kupé, v němž četl a psal. Vagon nebyl zapečetěný, přesto mu německá vláda udělila právo exterritoriality a pasažéry hlídali důstojníci z tajné služby.

Třebaže tento průjezd organizovali někteří funkcionáři sociální demokracie ze Švýcarska, Německa, Francie a Švédska, vůdcové těchto stran jej odsoudili. Považovali to za zradu států Dohody. Vláda ve Stockholmu dlouho váhala, než udělila pasažérům tohoto vagonu průjezdní víza. Císař Vilém II. uvažoval i o tom, že v nejhorším případě pro něj otevřou vojska průchod linií fronty.

Ve švédské metropoli dostal Lenin od Němců dalších pět milionů marek na

agitaci. Agentem německé tajné služby nebyl, jak se tvrdí. Byl to však politik bez skrupulí. Peníze bral od kohokoli – a slíbil za ně cokoli.

Nebyl zvyklý riskovat. Průjezd Německem a Skandinávií ho nervoval – co když je někde zadrží? Leninův přítel Karl Radek vzpomínal na to, jak při přejezdu švédských hranic, když do vagonu vstoupili vojáci, v obličejích úplně zbledl.

Na finsko-ruských hranicích čekala na emigranty deputace sociálních demokratů z Petrohradu. Žádný policisté, jak se do poslední chvíle obávali.

Další obavy měl bolševický vůdce z příjezdu do Petrohradu. Ale ani na Finském nádraží na ně v pondělí 16. dubna 1917 po jedenácté večer nečekali policisté, nýbrž zástupy dělníků. Byly Velikonoce, den sváteční, přišlo jich několik tisíc. Mnozí v naději, že dostanou zadarmo pivo, jak se stalo zvykem, když se vraceli ze zahraničí nebo z vyhnanství političtí vůdci.

Do Ruska Lenin přijížděl po sedmnácti letech emigrace, pokud nepočítáme půlroční pobyt v letech 1905–1906. Byl cizinec, zemi skoro neznal. Přesto připravil program přechodu „od prvního stadia revoluce ke druhému“: žádná podpora Prozatímní vládě, rozchod s menševiky, vyzbrojení dělníků, vytvoření bolševického státu a uzavření okamžitého míru. Shrнул to v *Dubnových tezích*, které sepsal ve svém kupé během cesty.

Jménem Petrohradského sovětu vítal Lenina Čcheidze. Žádal ho, aby napomohl „při semknutí demokratických šiků“. Bolševický vůdce to ostře odmítl.

Vojáci vysadili Lenina na obrněný vůz, odkud promluvil k davu. Vyhlásil začátek „celosvětové socialistické revoluce“ – myslel si, že jakmile se ujme moci v Rusku, rozšíří bolševické panství do celého světa. Vždyť válka, domníval se, přivedla celou Evropu na práh této revoluce. I mnozí bolševici včetně Krupské byli zděšeni – až se seznámí se situací, názory změní.

Lenin byl mizerný řečník. Dokonce neuměl vyslovovat písmeno „r“. Gorkij si zpočátku myslel, že mluví špatně. „Ale za minutu mě, stejně jako všechny ostatní, jeho řeč pohltila. Bylo to poprvé, kdy jsem slyšel mluvit o tak složitých politických otázkách tak jednoduše. Nešlo mu o vznosné fráze. Každé slovo mělo jasný význam a s dokonalou lehkostí vyslovoval přesně to, co si myslí.“

Potom Lenina odvezli do paláce Krzesiňské, bývalé baletky a carovy milenky, kde se usídlilo stranické ústředí. Druhý den vyložil své představy ostatním sociálním demokratům – žádné „buržoazní stadium revoluce“, ale rovnou revoluce naše, socialistická! Opět tím všechny překvapil.

Jak to chce zařídit, když bolševici byli v sovětech v menšině? Na prvním sjezdu sovětů, který proběhl v červnu, měli eseři 285 delegátů, menševici 248 a bolševici jenom 105. Musíme počkat, až se dělnictvo ještě víc zradikalizuje.

V polovině června se vrátil ze Spojených států mežrajonec Lev Trockij. Žil v New Yorku, kde se živil přednáškami o světové revoluci v angličtině a němčině před poplázdnými sály. Chodil do židovských restaurací, ale číšníkům nedával spropitné, a naivně jim to vysvětloval: Nechci urážet vaši důstojnost. Ani on nepočítal s nějakou

*Návrat mežrajonce
a potom bolševika
Lva Trockého ze
Spojených států
do Ruska*

revolucí v Rusku, proto ho zpráva o únorovém svržení cara zaskočila. Přesto si okamžitě koupil lístky na loď pro celou rodinu. Dluh 200 dolarů na splátkách za nábytek hodil za hlavu. Kanadšané tohoto revolucionáře a takřka tři stovky jeho příznivců zadrželi v Halifaxu. Až po několika týdnech, kdy se za ně zaručil americký bankéř Paul Walburg, je propustili.

Zhroucená ofenziva – zhroucené povstání

Němci stále investovali miliony do ruských bolševiků. To se jim vyplácelo – deník *Pravda* vycházel v červenci v nákladu 90 tisíc výtisků. Celkem tiskli bolševici v celé zemi přes 320 tisíc kusů tiskovin denně – to byla síla.

Jednoduchými hesly o míru a o chlebu získávali bolševici stále více příznivců, zvláště mezi negramotnými vojáky a dělníky. Přesto ani jejich ústřední výbor nezastával jednotné stanovisko – Vladimír Lenin, Jakov Sverdlov a Josef Stalin patřili k militantům, zatímco Lev Kameněv a Grigorij Zinovjev byli opatrnější.

Veškerý čas trávil Lenin na schůzích a poradách. Na to nebyl v emigraci zvyklý – tam pracoval zvolna a často odpočíval. Teď byl v jednom zápřahu dvanáct, čtrnáct i šestnáct hodin denně, zpravidla v místnostech plných cigaretového kouře. „Byl ustavičně vyčerpán,“ napsal Robert Service v knize *Lenin*. „Je možné, že už tehdy utrpěl menší záchvaty srdce, které ho rozhodně neminuly v následujících dvou letech. Avšak pokud ho postihly, pomlčel o nich.“

Začátkem června chtěli bolševičtí vojáci uspořádat v Petrohradě ozbrojenou demonstraci jako ukázkou síly vůči Prozatímní vládě. Ostatní strany to považovaly za hazard. Sovět, v němž byli bolševici v menšině, demonstraci odvolal. Lenin usoudil, že k povstání ještě nedozrál čas. Mohlo se totiž stát, že kdyby vojáci přece jenom demonstrovali, Sovět by bolševiky vyhnal. Do ulic vyšlo několik desítek tisíc dělníků s transparenty s hesly *Všechnu moc sovětům*.

Chaos a bezprávi děsily stále víc Gorkého. Svě ženě psal: „Den ode dne mne zmáhá větší úzkost a bojím se, že šílená politika Lenina nás brzy zaveče do občanské války. Je naprosto izolovaný, ale mezi masami nevzdělaných dělníků a některých vojáků se jeho myšlenky těší velké oblibě.“

Třebaže vláda nechtěla pokračovat ve válce, tlak německých a rakouských vojsk byl stále silný. Oblíbený Kerenskij jako „první lidový ministr války“ měl zvýšit bojeschopnost armády a zaštitit jarní ofenzivu. Rovněž Britové a Francouzi počítali s útokem, protože doufali, že oboustranné sevření donutí Centrální mocnosti k vyjednávání o míru. Naději na tento vývoj dával vstup Spojených států do války v dubnu 1917 – čekalo se, že přisunou do Evropy čerstvé síly, s jejichž pomocí by nepřítel na hlavu porazily.

Novým velitelem armády jmenoval Kerenskij generála Alexeje Brusilova a nařídil mu, aby na jaro připravil ofenzivu. V květnu vydal Deklaraci vojenských práv, která měla posílit morálku vojska, zvýšit jeho disciplínu a zabránit rozvratným rejďům bolševických agitátorů. Avšak obyčejní vojáci byli už tak nahlodaní bolševiky, kteří slibovali mír a rolníkům půdu, že odmítali bojovat a vyháněli své důstojníky. Jiní utíkali z fronty a v týlu se chovali jako bandité.

Koncem června zahájila ruská armáda ofenzivu. První dva dny postupovala, ale potom se zastavila. Padly statisíce mužů a ti, kteří přežili, ztratili chuť k boji, mnohé pluky se rozprchly. Proti Rakušanům se poprvé postavilo československé vojsko – Česká družina hrdinně bojovala u městečka Zborov na Ukrajině.

Vojenská organizace bolševiků v Petrohradě chystala povstání. Ale Lenina už neposlouchala. Bolševický vůdce raději odjel do Finska na chatu svého přítele. Bolela ho hlava a cítil se vyčerpaný. Ve skutečnosti nevěřil v úspěch a oponenti ho podezřívali, že nechtěl nést případné důsledky.

Vedení povstání se ujal Prozatímní revoluční výbor, do jehož čela zvolili bolševika Nikolaje A. Semaška. V pondělí 16. července (3. července) vyrazili demonstranti do ulic, vojáci s bajonety na flintách, dělníci z Rudých gard s pásy s náboji obtočenými okolo těla. Nesli bolševická hesla. Na jednom místě si vojáci udělali kulometné hnízdo a pálili na domy. Občas se mihly vozy s vojáky, kteří stříleli do vzduchu a zastavovali osobní auta, z nichž vyhazovali řidiče.

Nikdo nikoho neřídil. Nikdo nic nežádal. Až později se shromáždil před Tauridským palácem dav vykřikujících: „Všechnu moc sovětům!“ Podvečer se lidé rozešli. Ani členové Sovětu, ani vedení bolševické strany se neshodli na strategii. Levice nevěděla, kam rozvášněné davy nasměrovat. Druhý den k ránu přivezli z Finska Lenina. Máme se chopit moci a povalit Prozatímní vládu? Anebo je to předčasné a měli bychom ještě vyčkat? Ani on nebyl schopen se rozhodnout.

V úterý odpoledne opět vyrazili vojáci a dělníci do ulic. K nim se přidalo asi dvacet tisíc ozbrojených námořníků. Připochodovali k paláci Krzesiňské a čekali, že jim Lenin poví, co mají dělat. Vůdce se sice objevil na balkoně, krátce promluvil, ale žádný pokyn jim nedal. Zůstal nerozhodný jako málokdy.

Když demonstranti zamířili k Tauridskému paláci, začali do nich střílet kozáci a námořní kadeti ze střech domů, desítky jich zabili. Dav se vrhl do baráků, vyrážel jejich dveře a okna, později vyplnil přilehlé obchody a bil slušně oblečené chodce. Ve čtyři hodiny odpoledne ležela v ulicích stovka mrtvých.

Okolo páté se spustil strašný liják, většina lidí se běžela schovat. Vytrvalci zahájili palbu na palác, kde zasedal Sovět. Potom tam někteří vrazili, vytáhli ven Viktora Černova, ministra za esery, a řvali na něj: „Proč se nechcete ujmout moci?“ Další skupina dělníků vtrhla na zasedání Sovětu: „Soudruha Černova se chopil dav. Teď ho trhá na kusy. Zachraňte ho!“ První se k němu proboujel Trockij a únosce přesvědčil, aby rukojmí pustili.

Dělníci z Putilovova závodu přerušili zasedání Sovětu. Jejich vůdce mával z pódia puškou a žádal o rozkaz ke svržení buržoazní vlády. Předseda Sovětu Čcheidze ho přerušil a dal mu list papíru s provoláním k demonstrantům, aby šli domů, nebo budou souzeni jako zrádci revoluce. Výtržníci schlíple odešli.

Ve čtvrtek přijely hájit vládu a Sovět první oddíly z fronty. Vojáky přesvědčily letáky o tom, že Lenin je agentem Němců. Prozatímní vláda věděla už od dubna, že bolševického vůdce financuje Berlín, ale vyšetřování postupovalo pomalu.

Přesto se podařilo 3. srpna podat na bolševiky žalobu kvůli špionážní činnosti a velezradě. „Žaloba vznesená proti bolševikům vyvolala senzaci,“ napsali Zbyněk A. Zeman a Winfried S. Scharlau v knize „*Parvus*“ – *Helphand* – *Muž, který financoval Lenina*. „Buržoazní a vlastenecky orientovaný socialistický tisk se předháněl v odhaleních a spekulacích o Leninově agentské roli a o tajné dohodě, kterou prý uzavřel s Ludendorffem. Vládou vyvolaná kampaň vyvrcholila tvrzením, že rozkaz k nedávno potlačenému bolševickému povstání nevydal nikdo jiný než německý generální štáb.“

Jeden z kanálů, jimiž proudily německé peníze bolševikům do Ruska, vedl od Ganěckého k jeho příbuzné Jevgeniji M. Sumensové. Když 8. července Sumensovou zatkl, k této roli se přiznala a prozradila podrobnosti.

„Další události roku 1917, vlastně celá historie Ruska, by probíhaly docela jinak, kdyby se vládě podařil nesnadný úkol úplně odhalit Lenina,“ uvedl po letech Kerenskij, „a kdyby bylo možné mu před soudem skutečně prokázat oblundný zločin, jemuž nikdo nechtěl věřit právě proto, že se zdál psychologicky naprosto nepravděpodobný.“ Avšak podle sovětského vojenského historika Dmitrije A. Volkogonova měl předseda vlády větší obavy z ohrožení zprava, a proto bolševiky potřeboval.

Lenin náhodou odešel z redakce *Pravdy* několik minut před příchodem kadetů, kteří ho chtěli zatknout. Utekl do Finska. Policie na něj vydala zatykač. Palác Krzešiňské obsadili vládní vojáci bez jediného výstřelu. Do cel v Petropavlovské pevnosti zavřeli 800 bolševiků včetně Kameněva, Lunačarského a Trockého.

Když bouře skončila, vrátil se Kerenskij z fronty. Kníže Lvov, který přešel od mežrajonců, unavený vládou a odmítající represe za převrat, se vzdal premiérského křesla. Svým nástupcem jmenoval 19. července Kerenského, který si vybral do

svého kabinetu i několik menševiků a eserů. Vláda se přestěhovala do Zimního paláce, kde dříve sídlil carský dvůr, a Sovět do Smolného paláce, bývalého ústavu pro výchovu šlechticů.

Vláda prohlásila Rusko republikou. Po dohodě se Sovětem ustavila předparlament jako orgán, který bude fungovat, než se sejde Ústavodárné národní shromáždění.

Mikuláš II. pobýval s rodinou v Carském Selu u Petrohradu. Kerenskému se to zdálo málo bezpečné, a proto mu navrhl, že je přestěhují do Tobolska na Sibiři. V srpnu je tiše odvezli. Okolo bývalého panovníka se tam vykristalizovala taková atmosféra, že kdyby chtěl, mohl bez velkých obtíží utéct za hranice.

Puč posílil bolševiky

Fronta se rozpadala, skoro nikdo nechtěl bojovat, některé pluky se vzbouřily a důstojníky mučily a popravovaly. Místo Brusilova nastoupil do funkce vrchního velitele generál Lavrentij G. Kornilov. Měl vynikající pověst – jako raněného ho zajali Rakušané a on jim dokázal utéct. Střílením zběhů a dalšími tvrdými metodami se nyní pokoušel zavést v armádě disciplínu. Působilo to však opačně – bolševici posilovali, protože umírněné socialisty při diskusích překřičeli.

Nový premiér se v Petrohradě pokoušel smiřovat levice s pravicí, ale ani jemu se to nedařilo. Jeho kabinet byl stejně bezmocný jako Lvovův. Navíc někteří pravicoví politici Kornilova vyzývali, aby svrhl vládu a prohlásil se diktátorem. Jemu se tahle představa zalíbila a začal si hrát na zachránce státu.

Kerenskij telegraficky odvolal Kornilova z funkce. Když dostal generál tento rozkaz, usoudil, že premiéra se zmocnili bolševici, a nařídil svým věrným plukům, aby zamířily na Petrohrad. Na 40 tisíc dělníků ve městě dostalo zbraně a chystali se k obraně. Nebylo to zapotřebí – vojáky rozložili agitátoři.

Novým vrchním velitelem se stal generál V. M. Alexejev. Bolševici dál posilovali, ovládli i Petrohradský sovět, zatímco vláda upadala. „Bez Kormilovovy krize by se bolševici nikdy k moci nedostali,“ soudí Figes. „Kerenského vítězství nad Kornilovem bylo zároveň jeho politickou porážkou. Vyhrál sice diktátorskou moc, ale prohrál veškerou svou autoritu.“

Bolševiky, které zatkli po nezdařeném červencovém puči, propustili z vězení. Vznikl Vojenský revoluční výbor, složený ze tří bolševiků a tří levých eserů, který začal plánovat převzetí moci. Třebaže jeho předsedou byl menševik P. E. Lazimir, ve skutečnosti ho dirigovali bolševici – Trockij, který k nim přistoupil, Vladimír Antonov-Ovsejenko a velitel námořníků Pavel Dybenko.

Koncem července se sešli bolševici v Petrohradě na VI. konferenci. Strana měla na 200 tisíc členů – odhadovali, nikdo to nevěděl přesně. Začínali ovládat Sovět – na počátku října nahradil jeho předsedu Čcheidzeho Trockij. Byl to vynikající řečník, který se stal nejznámějším bolševickým vůdcem v zemi, zatímco „Lenin

zůstal nejvyšším stranickým stratémem pracujícím převážně za scénou“, jak napsal Figes. Menševici a eseri ztráceli vliv, jejich vůdci byli sice brilantními intelektuály a teoretiky, postrádali však schopnosti revolučních osobností.

Přísun peněz z Berlína neustával. Další kanály, jimiž marky plynuly do Ruska, kontrašpionáž neobjevila.

Rozklad postupoval i na venkově, kde žily tři čtvrtiny obyvatel země. Mužici přepadali statky, zabírali půdu, dobytek i další majetek. Zřizovali vesnické republiky s úřady, soudy a policií, kdežto příkazy z Petrohradu neplnili.

Kerenského kabinet ztrácel reálnou moc a nebyl nikdo další, kdo by ji převzal. Jedině bolševici – a ti se báli ji teď na sebe strhnout, až později.

O povstání rozhodla menšina

Lenin řídil bolševiky z finského závětrí. Dopisy je důrazně nabádal, aby zahájili ozbrojené povstání. Ústřední výbor jeho rady ignoroval a řídil se taktikou Kameněva, který usiloval o smíření s ostatními levicovými stranami a o demokratické převzetí moci. Začátkem října se Lenin tajně vrátil do Petrohradu. Na 22. října svolal zasedání ústředního výboru bolševické strany do bytu dělnice Margarity Fofanovové. Dům však patřil vlivnému menševiku Nikolaji Suchanovovi, jehož manželka Gailina Flaksermanová patřila k bolševikům. Aby Suchanov jednání bolševiků nerušil, doporučila mu ráno žena, aby večer zůstal ve své pracovně ve Smolném a nechodil domů – a on se podřídil.

Z jednadvacetí členů jich dorazilo dvanáct. Mezi posledními Lenin, který měl na hlavě paruku. Podle Alexandry Kollontajové „vypadal úplně jako luteránský pastor“.

*Demonstrace
v červenci 1917
v Petrohradě*

Máme začít ozbrojené povstání? Lenin ho prosazoval. Lev Kameněv a Grigorij Zinoněv, původním jménem Radomyslskij, dál požadovali převzetí moci postupně, nikoli bojem. Podle toho také dopadlo hlasování: deset členů pro povstání, dva proti. Jinými slovy: z 21 členů souhlasila s Leninem menšina.

„Vlastně to byl leninský převrat v rámci bolševické strany,“ poznamenal Figes. „Leninovi se zase jednou podařilo vnutit svou vůli zbytku stranických vůdců. Je těžké si představit, že by se bolševici dostali k moci bez jeho určujícího vlivu.“

Členové Sovětu si pořád nebyli jisti, jestli už k tomu nadešel čas. Myslela si to i většina bolševiků. Vhodná doba přijde až po všeruském sjezdu sovětů, který proběhne začátkem listopadu (podle starého kalendáře koncem října). Kameněv otiskl tento názor v Gorkého novinách *Novaja žizň*. Trockij zprávu o chystaném bolševickém převratu odmítl jako nepodloženou pověst – přece to nepotvrdí. Lenin zuřil, že Kameněv tuhle akci, která měla zůstat tajná, prozradil. Prozatímní vláda by mohla sehnat věrné vojsko, které by tento pokus zmařilo.

Naštěstí Kerenskij nebral pověsti o bolševickém převratu na vědomí. Byl si příliš jistý sám sebou – podobně jako před půl rokem car. Netušil, jak ho poškozují pomluky o jeho židovském původu, o jeho rozchodu s manželkou kvůli nějaké herečce, o jeho homosexualitě, o jeho stycích s Němci.

Do kritiky Prozatímní vlády se pustili také členové pravicových stran včetně monarchistů. Ať si zkusí zavládnout bolševici, stejně vládu dlouho neudrží! Předparlament dokonce vyslovil kabinetu nedůvěru a žádal, aby se vytvořila nová vláda, plně demokratická.

Bolševici potřebovali zřídit operativní vedení, ústřední výbor byl příliš široký. Vytvořili politické byro čili politbyro ústředního výboru. Zasedalo v něm devět mužů. Nicméně převrat plánoval Vojenský revoluční výbor vedený Trockým.

Rozpaky nad zahájením revoluce

Na zasedání ústředního výboru bolševické strany v úterý 6. listopadu (24. října), které řídil Trockij, stále opakoval: „Potřebujeme disciplínu a trpělivost! Ani zákaz dvou bolševických novin nesmí vyvolat neuváženou protiaksi!“

Všichni čekali na všeruský sjezd sovětů, který by mohl dát převratu legitimitu. Bez jeho požehnání by se mohlo stát, že by bolševici museli bojovat nikoli proti vládě, nýbrž proti vojákům a dělníkům, kteří podporují umírněnou levicí.

Komisaři Vojenského revolučního výboru ovládli mnohé pluky v metropoli – jednoduše nahradili jejich zákonné velitele. Dokonce i pluky kozácké se revoluční náladě buď podřídily, anebo oznámily, že zůstanou neutrální.

V podvečer se ozbrojený průvod vojáků a dělníků vydal do středu Petrohradu. Silný mráz nikomu nevadil. Rudé gardy přebíraly kontrolní body na mostech, které jim předaly vládní oddíly, ale tam, kde odmítly, je ponechaly. Další stanoviště vy-

tvářely v hlavních ulicích a obsazovaly strategické objekty – banku, nádraží, poštu, telefonní ústřednu, elektrárnu, policejní stanice.

Kerenskij telefonoval do hlavního stanu v Mogilevu, aby mu poslal na pomoc věrné pluky. Žádné nebyly.

Lenin se dál ukrýval u Fofanovové. Občas mu tam posílali zprávy. Ostatní bolševičtí vůdcové byli rádi, když se jim neplete do rozhodování.

Večer už to nevydržel, nasadil si šedivou paruku, přilepil plnovous a zamířil do Smolného. Doprovázela ho finský bolševik Eina Rajchiji. Nejdřív jeli tramvají a od Finského nádraží museli pěšky. Cestou je zastavila vládní hlídka. Lenin oblečený do starých pomačkaných šatů se vydával za opilce. Vojáci ho pustili dál.

Palác hlídali rudí gardisté. Bez propustky nesměl nikdo dovnitř. Lenina neznali, propustku neměl. Oba muži nakonec proklouzli dovnitř s jinými lidmi.

Když se konečně Lenin dostal mezi členy ústředního výboru, začal hystericky křičet: „Okamžitě zaútočte na Zimní palác!“

Vysvětlovali mu, že takový útok není jednoduchý, musí ho nejprve důkladně připravit. Nicméně právě nátlak Lenina nejspíš způsobil, že místo obrany se bolševici rozhodli k útoku.

Současně se pustili do sestavování své vlády. Nechtěli ji však nazvat vládou, hledali jiný termín. Trockij navrhl: „Co kdybychom místo ministrů jmenovali lidové komisaře? A ti budou tvořit radu lidových komisařů.“ Lenina to nadchlo: „To je cítit revolucí!“ Zítra schválí její složení všeruský sjezd sovětů.

Opatrný Kameněv však varoval: „Tahle vláda se neudrží déle než dva týdny.“

Lenin zavtipkoval: „To nevádí. Až budeme u moci dva roky, ty budeš sýčkovat, že déle nemůžeme přežít.“

Ve středu 7. listopadu (25. října) ráno kontrolovali vojáci, námořníci a rudí gardisté celé město s výjimkou centra okolo Zimního paláce a náměstí svatého Isaakije. Dopoledne obsadili Mariinský palác a členy předparlamentu vyhnali.

V poledne odvysílal radiotelegrafista křižníku *Aurora* výzvu *K občanům Ruska*. Byla plná lží: Svrhli jsme Prozatímní vládu a moc převzal Vojenský revoluční výbor jako orgán Petrohradského sovětu. Nabízíme mír, zrušíme vlastnictví půdy statkářů, zavedeme dělnickou kontrolu nad výrobou a vytvoříme sovětskou armádu.

Musel stačit slepý náboj

Zimní palác střežilo 1800 junkerů, kozáků a vojaček z Praporu smrti. Měli k dispozici čtyři obrněné vozy, šest děl a kulomety.

Vojáci a gardisté objekt obklíčili. Čekali na baltské námořníky. Útok měli zahájit ve tři odpoledne. Potom v šest. Děla z Petropavlovské pevnosti, která ho měla podporovat, nefungovala. A dalším chybělo vhodné střelivo.

Kerenskij odjel ve dvou autech zabavených před americkým vyslanectvím a mi-

nisterstvem války do štábu severní fronty ve Pskovu. Nikdo ho nezastavil, protože na kapotě měl americkou vlajku.

Vojenský revoluční výbor, vedený Trockým, se neodvažoval dát povel k útoku na Zimní palác, dokud neshromáždí dostatek mužů. Netušil, jak početní jsou obránci. A vůbec nevěděl, že jim chybí zásoby jídla, takže většina junckerů a kozáků se večer rozešla do okolních hospod na večeři, potom se vrátila.

Teprve okolo šesté hodiny večer uzavřeli bolševici obklíčení paláce. Potom poslali ministrům ultimátum, aby se vzdali. Ti ho odmítli. Mysleli si: Kdyby nás svrhli násilím, veřejnost je odsoudí. Trockého výbor teď počítal s tím, že signál k útoku dají z Petropavlovské pevnosti červenou lucernou, kterou vztyčí na stožár. Ale tam ji nemohli najít. A potom ji zase nedokázali připevnit.

Nakonec bylo rozhodnuto, že povel dá *Aurora* slepým nábojem. Křížník ráno zakotvil u Nikolajevského mostu ve středu města. Opět trvalo nějakou dobu, než o téhle signalizaci uvědomili velitele všech oddílů okolo paláce.

Konečně ve 21.40 *Aurora* vystřelila. První útočníci pronikli do paláce – podrobnosti o jeho obsazení se různí. Palbu zahájila i děla z Petropavlovské pevnosti. Ženský prapor se bránil čtvrt hodiny, junkeři několik hodin. V zasedacím sále bolševici zajali vyděšené ministry. Většinu žen útočníci v noci znásilnili. Vladimír A. Antonov-Ovsejenko poslal Leninovi telegram: „Zimní palác dobyt ve 2 hodiny 4 minuty ráno.“ Útočníci, kterých bylo asi osm tisíc, měli šest mrtvých, obránci jenom raněné. V paláci se vysypala okna a opadala omítka.

Obyvatelé města o bolševickém převratu nevěděli. Ozbrojené vojáky a dělníky potkávali v posledních dnech na každém kroku, i na střelbu v ulicích už si zvykli. Obchody, restaurace a divadla fungovaly dál. Do deseti večer jezdily tramvaje. Místní burza obchodovala bez otřesů.

„I bez Lenina by Prozatímní vláda čelila mimořádným obtížím,“ napsal historik Service. „Je téměř jisté, že by i beztak padla.“

Povel k útoku na sídlo vlády v Zimním paláci údajně dal výstřel z křížníku Aurora (snímek loďe po renovaci)

Iracionální rozhodnutí pomohlo

Teprve pozdě večer zahájili ve velké síni Smolného všeruský sjezd sovětů. Většinou přijeli dělníci a vojáci. Část delegátů seděla, další stáli v uličkách i po straně. Mandátový výbor spočítal, že přijelo 670 zástupců, z toho bylo 300 bolševiků, 193 eserů, z nich víc než polovina smýšlela levicově, 82 menševiků a potom členové menších stran. Třebaže bolševici neměli většinu, s levými esery ji mohli získat. Lidé kouřili, vzduch se nedal dýchat.

Účastníci převážně podporovali myšlenku vlády Sovětu. Menševik Martov navrhl, aby do ní vstoupili zástupci všech přítomných stran. Tím odvrátíme občanskou válku. Odpověděl mu mohutný potlesk.

Avšak potom přišla zpráva, že rudí gardisté, vojáci a námořníci zaútočili na Zimní palác a zajali ministry. Mnozí eserí a menševici to označili za „zločinný hazard“, který vyvolá občanskou válku. Julij Martov ztratil nervy a vykřikl: „Odcházíme!“ Jeho odchod otrásl i Leninem, byli staří přátelé. Zůstali leví eserí a menševici. Bolševici získali většinu.

Byla to zásadní chyba. Menševik Nikolaj Suchanov, nejznámější kronikář těchto dnů, si do deníku poznamenal: „Tím jsme zcela uvolnili bolševikům ruce, udělali jsme z nich pány situace a vyklidili jim celou revoluční arénu. Boj za sjednocenou demokratickou frontu mohl vést na sjezdu k úspěchu. Ale tím, že jsme sjezd opustili, dali jsme bolševikům monopol na Sovět, na masy a na revoluci. Naše iracionální rozhodnutí zajistilo Leninovi vítězství na celé frontě.“

V knize *Lenin – začátek teroru* označil Volkogonov Martova za Dona Quijota. Jako naivní romantik „se nechal unášet představou, že vnese do socialistického programu demokratické hodnoty“.

Nakonec přečetl Anatolij V. Lunačarskij manifest *Všem vojákům, dělníkům a rolníkům*, který napsal Lenin. Právě ustavená sovětská moc slíbila Rusům půdu, chleba a mír. Delegáti tento dokument nadšeně přijali. Velká říjnová socialistická revoluce, která se konala v listopadu, skončila.

Když se ráno v pět hodin rozcházel, byl krutý mráz.

Český historik Michal Reiman označil v knize *Ruská revoluce* tuto revoluci za plebejskou. Vysvětloval: „Byla uskutečňována nižšími vrstvami společnosti, které

Útok na Zimní palác
(záběr z filmu *Deset dnů,
které otráslly světem*)

v sobě nesly náboj sociální a kulturní zaostalosti a nezformovaly se plně v třídy a sociální skupiny moderní průmyslové společnosti. To platí i o velké části dělnictva, které hrálo v převratu významnou roli.“

Kolik lidí se tohoto převratu účastnilo? K revoluci stačí malé množství aktivních lidí a velké množství lidí mlčících. Trockij odhadoval, že se na ní podílelo 25–30 tisíc dělníků a vojáků, což bylo asi 5 procent přítomných ve městě.

Většina dělníků se k povstání nepřipojila. Hospodářská krize vrcholila a oni se báli, aby neztratili práci. Průmysl a doprava fungovaly naprosto normálně. „Dělníci rozhodně zachovávali věrnost spíše Sovětu než bolševikům,“ domnívá se Figes. „Většina z nich ani neznala – možná o to ani nestála – rozdíly mezi doktrínami jednotlivých socialistických stran.“ Bolševici získali především nekvalifikované dělníky, kteří neměli rozhled a snadno podlehli líbivým lžím.

Na Palácovém náměstí se 7. listopadu večer shromáždilo 10–15 tisíc lidí, ale útok na Zimní palác podniklo jenom několik tisíc ozbrojenců. Teprve po obsazení budovy se tam vrhly davy, které utíkaly do vinných sklepů. Plenění vín pokračovalo i v dalších dnech, opilci vykrádali obchody a byty, pro radost zabíjeli nevinné. Vedoucí bolševici se snažili násilnosti zastavit, ale neměli k tomu sílu – všichni, kterým nařídili ochranu sklepů, se tam sami opili.

Na zasedání petrohradského Vojenského revolučního výboru se 10. listopadu diskutovalo o boji proti „nepřátelům lidu“, jak zněl nový termín. Dekretem z 10. prosince, který podepsal Lenin, se stali „nepřáteli lidu“ všichni kadeti, „jsou postaveni mimo zákon a podléhají okamžitému zatčení a předvedení před revoluční tribunály“. Tyto tribunály zřídili bolševici bez jakéhokoli zákona a jeho členové neměli žádná pravidla, postupovali „v závislosti na revolučním pořádku a zákonech“. V podstatě tím byla legalizována bezzákonnost.

Gorkého, který bolševikům vždycky pomáhal, tato situace znechutila. Musel připustit, že to, „co se teď děje, nemá se sociální revolucí nic společného, je to jenom výbuch chamtivosti, nenávisti a odplaty“. V prosinci 1917 napočítal, že lůza popravila přímo na ulicích okolo 10 tisíc lidí.

Jakmile se Lenin chopil moci, nechal vyhledat dokumenty kontrašpionáže Prozatímní vlády, které ho usvědčovaly ze spolupráce s Němci. Údajně je zaplnilo několik skříní. Už 16. listopadu referovali dva úředníci Trockému, že je zajistili a vybrali z nich pro archiv jednadvacet svazků.

Ovšem bolševická revoluce nebyla pořád vybojovaná. Kerenskij měl 18 rot kozáků a Výbor pro záchranu Ruska a revoluce, který vytvořili v Petrohradě esefi, podporovaly skupiny důstojníků a kadetů. Kdyby zaútočili na město, nemohli by se jim bolševici postavit, protože jejich vojáci se rozprchli. Prudké boje se rozhořely v Moskvě, kde provládní síly ovládly Kreml a řadu čtvrtí.

Když se veřejnost dověděla, že bolševici sestavili vládu bez ostatních socialistických stran, vedení svazu železničních zaměstnanců Vikžel protestovalo. Získalo obrovskou podporu v továrnách, mezi vojáky a námořníky. Jestliže nesplníte náš

*Dobový plakát
oznamující svržení
Prozatímní vlády*

požadavek, zastavíme železnici – vyhrožovalo. Bolševikům tedy nezbylo nic jiného, než dál vyjednávat.

Mezitím se agitátorům podařilo přesvědčit Kerenského kozáky, aby nezasahovali, a v Moskvě získala revoluční vojska převahu. Lenin a Trockij mohli další jednání odmítnout: Bolševický program je základem vlády!

V polovině listopadu Lenin vyhodil kolísající členy z vedení strany. Kameněv a jeho stoupenci museli z ústředního výboru odejít – během revoluce se prý chovali „nemarxisticky“. I ostatní vedoucí činitele Lenin si zval do své kanceláře a rozebíral jejich činnost v uplynulých dnech. Museli ho poslouchat – stal se z něho diktátor. A začal se rodit kult „božského a hrdinného“ Lenina.

„S přibývajícímí lety se celý Leninův zjev změnil,“ vzpomínal Roman Gul, důstojník, který se s ním setkal během první i druhé ruské revoluce. „A nejenom zjev. Nic nezbylo z jeho staré žoviálnosti, přátelství a kamarádského vztahu k ostatním lidem. Nový Lenin, který přijel, byl cynický, tajuplný a tvrdý, kul pikle s každým proti každému, nikomu nevěřil, každého podezíral a chystal se vyrazit za mocí.“

Do Ruska se chtěl vrátit Helphand. Lenin však jeho příjezd zamítl – obával se, že by z něho vyrostl vážný kritik, který by nesouhlasil se způsobem jeho vlády.

„Už je jasné, že Rusko se řítí do nového a ještě krutějšího samoděržaví,“ předpovídal Gorkij v novoročním dopisu manželce. „Ze všech bolševiků stejného ražení se stali politováníhodní ubožáci.“

„Široká vlna plebejského hnutí nedostatečně poznamenaného novou civilizací, smetla nejen carismus, ale i nedostatečně zakotvenou vrstvu moderní kapitalistické společnosti,“ upozorňuje Reiman. „Všechny formy vyspělejších ekonomických, sociálních, kulturních a jiných vztahů se prakticky rozložily a obnažily původní základ ruského života. Revoluce se tak ve svém nejpůvodnějším významu a ve svých dů-

sledcích stala také faktorem výrazného společenského regresu.“ Jinými slovy: vedla k všeobecnému úpadku.

Začátek bolševického teroru

Odpůrci bolševiků a někdy i sami bolševici mnohokrát předpovídali, jak dlouho zůstane Leninova vláda u moci: Dva týdny. Tři týdny. Měsíc. A potom skončí ve vězení a na popravišti.

Lenin a Trockij však dokázali vykličkovat ze všech kritických situací – lhali, převštědčovali, podváděli. Žádný úskok jim nebyl cizí. Vždycky jim to vyšlo, i když to bylo někdy o chlup. Získali absolutní moc a už ji nechtěli pustit.

Složité probíhalo přebírání ministerstev, úřadů, státní banky a dalších institucí. Úředníci odmítali nové vládcce poslouchat. Nakonec tam bolševici chodili za asistence vojáků, vzpurné vedoucí vyhazovali, nižší úředníky si podřizovali a jmenováním do uprázdněných funkcí je podmazávali.

Lenin řídil všechno – radu lidových komisařů i ústřední výbor strany, také vedení Sovětu. Často se jejich porady prolínaly, formality neexistovaly, usnesení navrhoval a psal sám Lenin, nikdo se mu neodvážil odporovat.

Deklarace práv národů, vydaná v listopadu, zajišťovala neruským národům právo na sebeurčení až do odtržení. Začátkem prosince toho využilo Finsko, následovaly Litva, Lotyšsko, Ukrajina, Estonsko, Zakavkazsko a Ukrajina.

Bolševici slíbili Rusku svobodné volby do ústavodárného národního shromáždění. Ovšem Lenin považoval za nejvyšší formu demokracie Sovět, ale původnímu slibu se nemohl zpronevěřit. Volby začaly koncem listopadu a trvaly dva týdny – země byla velická a nikdo s nimi neměl žádnou praktickou zkušenost. Hlasovalo málo lidí. Nejvíce hlasů dostali eseri – 16 milionů převážně vesničanů, což představovalo 40 procent. Bolševiky volilo 10 milionů dělníků a vojáků z průmyslového severu, necelých 24 procent. Ukrajínští eseri měli 12 procent, kadeti 5 procent a menševici získali jen 3 procenta.

Takové výsledky se bolševikům nehodily, proto je prohlásili za zmanipulované. Samozřejmě na některých místech pro to našli důkazy, ale nebylo jich mnoho. To nestačilo. Rada lidových komisařů proto rozhodla, že nový parlament se nesejde v prosinci, ale později. Dalším dekretem umožnila měnit ve volebních okresech výsledky, pokud se proti nim ozve nadpoloviční množství volitelů – stačilo přesvědčit dělníky a vojáky, jak mají nově volit. Zastrasování oponentů pokračovalo.

Přesto se v Tauridském paláci shromáždilo 10. prosince 400 nově zvolených poslanců. Rudí vojáci je rozehnali – 21 lidí zastřelili a stovky zranili. Také pozdější demonstrace v Moskvě skončila krveprolitím – 50 mrtvých a přes 200 raněných. Strana kadetů byla postavena mimo zákon.

Do cel v Petropavlovské pevnosti vodili bolševičtí vojáci a rudí gardisté nejen ka-

dety, ale i menševiky a esery, bez ohledu na jejich poslaneckou imunitu. Zatímco za cara měli političtí vězňové velká privilegia, pro bolševický režim to byli nepřátelé, a proto s nimi zacházeli neobyčejně surově – i to patřilo k novým rysům Leninovy diktatury. Některé uvězněné zavraždili, jiní se vykoupili, většina tam zůstala. Nových politických vězňů bylo nakonec tolik, že museli propouštět kriminálníky, aby jim udělali místo. Ani na řádné zasedání Ústavodárného shromáždění 18. ledna 1918 je nepustili. Ostatně když se většina poslanců postavila proti záměrům bolševiků, Lenin nařídil, aby je rozpustili.

Nový vůdce se shlížel ve Velké francouzské revoluci. Také francouzští revolucionáři museli tisíce lidí popravit a další tisíce uvěznit, aby se udrželi u moci, i když někdy likvidovali nevinné. Ale to se stává během každé revoluce. Později nazval Viktor Černov Lenina „skutečným Robespierrem“ – přirovnal ho ke krutému francouzskému revolučnímu vůdci.

Bolševici potřebovali vlastní tajnou policii, která by se vypořádala se všemi „kontrarevolucionáři“. Zřídili ji místo Vojenského revolučního výboru. Jejím vedením Lenin pověřil 4. prosince 1917 čtyřicetiletého Felixe E. Dzeržinského. Tento syn bohatého polského šlechtice z litevského Vilnius se ve dvaceti letech přidal k revolucionářům, ale brzy ho zatkla carská Ochranka a soud ho dvakrát poslal na Sibiř. Když se dělila sociální demokracie, přidal se k bolševikům.

Dzeržinskij vytvořil Vseruskou mimořádnou komisi pro boj proti kontrarevoluci, spekulaci a sabotáži (Vserossijskaja črezvyčajnaja komissija po borbe s kontrarevoljucijej, spekulacijej i sabotadžem), známou pod ruskou zkratkou Čeka. Zakládal ji s dvacítkou pravověrných bolševiků.

Čeka neměla právní podklad a nepodléhala žádné kontrole. Zatýkala, vyšetřovala i popravovala. Když se vedení státu přestěhovalo do Moskvy, zabral Dzeržinskij budovu Lloydovy pojišťovny jako svou centrálu. V polovině roku 1918 už zaměstnávala 1200 lidí.

Podporujte rabování buržoazního majetku jako metody nastolování společenské spravedlnosti pomocí odplaty – doporučoval Lenin v lednu 1918 agitátorům z gubernií. Tím nastolil nezákonnost. Gorkij to označil za masový pogrom. Ozbrojené bandy olupovaly majetné a potom se rvaly mezi sebou. Ve Feodosii na Krymu dokonce přivlekli vojáci turecké, arménské a kurdské ženy na trh, kde je prodávaly kus za pětadvacet rublů – tak hluboce neklesla ani Velká francouzská revoluce, stýskal si Gorkij. A tohle bezpráví zaštiťovala Čeka.

Levý eser Isaak Štejnberg, který byl lidovým komisařem spravedlnosti, se pokoušel řádění lůzy a Čeky zastavit a podřídit soudům. Marně. Když v únoru dostal návrh dekretu *Socialistická vlast v nebezpečí*, podle něhož měli být na místě postříleni všichni keřasové, výtržníci a kontrarevolucionáři, běžel za Leninem: „To je nějaký komisariát spravedlnosti? Nazvěme ho otevřeně komisariátem pro vyhlazování společnosti!“ Bolševický vůdce s úsměvem souhlasil: „To jste nazval přesně, tak by to mělo být. Ale říkat to nemůžeme.“

První ústava z července hovořila o „diktatuře měšťského a zemědělského proletariátu“ a o „úplném rozdrčení buržoazie“. Ve skutečnosti vznikla samovláda špiček strany. „Cílem Leninovy strategie bylo zničit starý pořádek, normy a hluboce zakořeněné zvyky ruského života,“ charakterizoval bolševické záměry Volkogonov.

A do toho patřila také pravoslavná církev, která byla bytostně spjata s carským režimem. Navíc potřebovali bolševici zavést nové náboženství – komunistickou věrouku. Proto ničili kostely a kláštery, vykrádali cennosti, zavírali a stříleli duchovní. Když patriarcha Tichon, hlava církve, protestoval, uvěznil ho. Naproti tomu dál bujel antisemitismus, bez ohledu na to, že mnozí vůdci pocházeli ze židovských rodin, byť neměli k tomuto náboženství žádný vztah.

Koncem listopadu začalo znárodnování – bolševická vláda převzala Likinský textilní podnik v Orechovo-Zujevu. Majitel prý sabotoval výrobu. Do konce června 1918 bylo znárodněno přes 500 továren.

Jaké byly kořeny teroru? Reiman se je snažil vysvětlit tím, že tato plebejská revoluce „nedisponovala potřebnými vědomostmi ani kulturou vládnutí, řešila své úkoly za pomoci teroru a násilí“. A dál upozornil: „Socialistická ideologie zastřela skutečný stav věcí. Revoluce se sice stala milníkem v životě Ruska, nenaplnila však sliby a přísliby, v jejichž jménu byla uskutečněna.“ V podstatě to tedy nebyla revoluce socialistická, nýbrž puč malé skupinky lidí, kteří uchvátili moc a falešně to zakrývali socialistickým programem.

Mír za každou cenu

„Bolševici vždy tvrdili, že světová válka má imperialistický charakter a že s ní lze skoncovat jediným způsobem: socialistickými revolucemi v Evropě,“ napsal Service. „Domnívali se, že se o to postará propaganda a sbratřování mezi vojáky.“

Propaganda zvítězila pouze na jedné straně fronty – slyšeli na ni ruští vojáci, kteří odmítali bojovat, zato němečtí byli hluší. Němci by mohli dojít k Petrohradu a k Moskvě, aniž by se jim nějaká síla postavila.

Nezbývá nic jiného, než ihned s Berlínem a Vídní uzavřít mír. Už 25. listopadu 1917 požádal Trockij jako lidový komisař zahraničí německé velení v Brestu Litevském (dnes Brest nad Bugem, leží v Bělorusku) o příměří a zahájení rozhovorů o ukončení nepřátelství. Okamžitě tam vyslal delegaci, která měla vyjednat separátní příměří. Dohodové mocnosti však pokračovaly v západní Evropě v bojích a k těmto rozhovorům se odmítaly připojit. Bolševici si uvědomovali, že situace k sociální revoluci v Evropě nedozrála.

V polovině prosince dorazil do Brestu Litevského i Trockij. Uměl se jasně vyjadřovat i německy a hned se pustil do diskusí s hlavou císařské delegace ministrem zahraničí baronem Richardem von Kühlmannem o principech diplomacie. O Vánocích bylo jasné, že se obě strany nemohou dohodnout.

Němečtí generálové zuřili – potřebovali co nejdřív přesunout divize z východní fronty na západ. V polovině února 1918 poslal císař Vilém Kühlmannovi telegram: Předložte naše požadavky Rusům ve formě ultimáta. Jestliže je do druhého dne nepodepíší, německá a rakouská vojska zaútočí. Trockij tento nátlak odmítl.

Ústřední výbor bolševické strany stál za Trockým. V poměru 6 : 5 odhlasoval, že německé požadavky jsou nepřijatelné. Marně Lenin dokazoval, že nic jiného nezbyvá. Trockisté věřili, že zprávy o útoku na srdce Ruska zvednou německou dělnickou třídu k povstání proti buržoazii.

Německé divize vyrazily do Ruska rychlým tempem – za pět dnů 200 kilometrů. Německým proletariátem to neotřásl, dál vyráběl zbraně, munici a další nezbytnosti pro své vojáky. Lenin byl zlostí bez sebe. Vždyť Němci mohou obsadit i Petrohrad a zlikvidovat naši revoluci!

Tři dny trvaly diskuse ve Smolném, než se Trockij přiklonil k Leninovi a ústřední výbor rozhodl obnovit jednání s nepřítelem. Avšak toto vítězství bylo jenom velmi těsné – sedm proti pěti, které vedl Nikolaj Bucharin. Trockij se přidal k Leninovi jenom proto, že by nesouhlas mohl vést k rozštěpení strany.

Trvalo ještě tři dny, než všichni němečtí velitelé dostali z Berlína rozkaz, aby se zastavili. Začátkem března se Němci ozvali. Jejich požadavky byly ještě tvrdší – požadovali odstoupení všech území včetně těch, která právě obsadili, tedy i Ukrajinu a Pobaltí. Rusové musí demobilizovat armádu a loďstvo.

„Bud' podepíšeme mírové podmínky teď,“ křičel Lenin na zasedání ústředního výboru strany, „nebo se za tři týdny dozvíme o rozsudku smrti pro sovětskou vládu.“ A pohrozil odstoupením v případě, že by německý diktát nebyl přijat.

Sedm členů zvedlo ruce pro dohodu. Čtyři v čele s Trockým se zdrželi. Čtyři v čele s Bucharinem nesouhlasili. Domnívali se, že i bez Lenina by se strana udržela u moci a dokázala by zmobilizovat vojska na obranu země.

Večer projednával smlouvu Prozatímní výkonný výbor sovětů. Zasedání bylo bouřlivé. Ešeři a část bolševiků častovali Lenina urážkami: „Zrádce! Jidáš!“ Nakonec 116 členů souhlasilo s podpisem, zatímco 85 bylo proti. Lenin byl opět na zhroucení. Trockij se vzdal funkce lidového komisaře zahraničí – s „hanebným mírem“, jak mu všichni říkali, nechtěl mít nic společného.

Nikdo z bolševických vůdců nechtěl odjet do Brestu Litevského, aby dokument podepsal. Nakonec tím pověřili Georgije V. Čičerina, který zdědil Trockého křeslo. Čičerin patřil k druhé garnituře bolševiků, byl pravnukem šlechtice a předního carského diplomata.

Čičerin a Kühlmann podepsali mírovou smlouvu 3. března 1918. Sovětské Rusko přišlo o třetinu obyvatel, o třetinu zemědělské půdy, o víc než polovinu průmyslu a o 89 procent uhelných dolů. Polsko, Kuronsko, Finsko, Estonsko a Litva získaly nezávislost pod německou kuratelou. Německý majetek nesměl být znárodnován, Němci dostali v Rusku zpátky všechno dříve zabavený majetek a mohli kupovat další podniky.

Tímto podpisem umožnili bolševici Německu a Rakousko-Uhersku prodloužit válku na západě skoro o rok. Mnoho divízi z ruské fronty se přesunulo do Francie, aby bojovaly proti britským a francouzským vojskům. Bez této posily mohli Spojenci porazit Němce už na jaře 1918. Zesílená německá armáda zatlačila vojska Dohody hluboko na francouzské území. Kdyby včas nevyslaly Spojené státy svůj expediční sbor, mohl Vilém II. zvítězit. Ovšem málokdo si v Berlíně uvědomoval, že vojáci vracející se z Ruska jsou nakaženi jedem komunistických myšlenek – to se projevilo v pozdějších letech při několika socialistických revolucích v Německu.

I bolševiky brestlitevský mír nepříjemně poznamenal. Strana se rozštěpila, Bucharin soustředil své věrné okolo redakce časopisu *Kommunist*. Leví esei odešli z rady lidových komisařů a uchýlili se k terorismu. Zavražděním německého vyslance Wilhelma von Mirbacha chtěli docílit vypovězení smlouvy a zahájení „revoluční války“ proti císařství, ale to se jim nepovedlo. A bolševici je zničili.

Nové vedení státu se přestěhovalo z Petrohradu do Moskvy. Mělo strach, aby Němci Petrohrad neobsadili. A tím demonstrovalo i návrat k Moskevské Rusi.

Lenin se začal zajímat o cara a jeho rodinu. Nařídil, aby je z Tobolska odsunuli do Jekatěrinburgu, kde pro ně v jednom domě vytvořili vězení.

Krvavá občanská válka

Revolucionáři si libovali v umolousaných dělnických halenách, ve sprosté mluvě, v nepřetržitém holdování vodce, v pošlapávání všeho cenného a starobylého. Chodili s pistolemi za pasem a chovali se hrubě nejen mezi sebou, ale i k ženám. Hrubianství považovali za výdobytek revoluce. Zato „buržousty“ poznávali podle obleků bez poskvrny, často s klobouky na hlavách.

Bolševici postupně ovládli celé Rusko. Nejvíc příznivců měli v průmyslových městech. Někde přebírali moc silou, jinde ji získali hladce, všude rušili místní úřady, soudy, policejní stanice. A to vedlo k bezvládní a ke krutovládě.

Ze všech stran se formovaly síly protivníků. Trockij jako lidový komisař války musel zorganizovat novou sílu – Rudou armádu. Aby získal vojáky, vyhlásil mobilizaci. Začínala občanská válka – bílí proti rudým. Koncem března 1918 se na Donu shromáždilo 50 tisíc kozáků pod vedením generála Petra Krasnova, kteří vyčistili oblast od rudých. Protibolševickým silám pomáhaly československé legie.

Legie vznikly na počátku války z místních Čechů i ze zajatců rakousko-uherské armády. Když se rozpadla ruská fronta, měli legionáři odjet po transsibiřské magistrále do Vladivostoku, odkud by se přeplavili na bojiště ve Francii. Avšak po podepsání brestlitevského míru nařídil Trockij rudoarméjským oddílům, aby jejich odjezd zdržovaly – Němci nechtěli, aby Češi Spojence posílili.

Velké boje mezi Českoslováky a bolševiky vzplanuly v létě 1918 v Čeljabinsku, 250 kilometrů od Jekatěrinburgu, kde byl vězněn car. Ani velitelé legií, ani velitelé

bílé armády osvobození Mikuláše II. neplánovali, nebyl pro ně důležitý. Přesto se toho Lenin obával, a proto nařídil místním bolševikům: Celou panovnickou rodinu zlikvidujte! Ozbrojené komando ji vyvraždilo v noci ze 16. na 17. července. O týden později vstoupili bělogvardějci a legionáři do města – a dověděli se o popravě cara, zatímco o osudu jeho rodiny nic nezjistili.

Když Německo podepsalo v listopadu ve Francii kapitulaci, stáhli se jeho vojáci z Ruska a jeho okolí. Na jejich místa vyslal Trockij v roce 1919 Rudou armádu, která opanovala Ukrajinu, Bělorusko a Pobaltí. Na Ukrajině však rudoarmějci narazili na polská vojska vedená generálem Josefem Pilsudským. Početnější a lépe vybavená Rudá armáda odtamtud útočníky vyhnala, ale když se dostala v srpnu 1920 k Varšavě, Poláci ji porazili, musela se stáhnout.

Na jaře 1919 zaútočil admirál Alexandr V. Kolčak ze Sibiře na centrální Rusko, chtěl dobýt Moskvu. Z jihu směřovala na hlavní město Dobrovolnická armáda generála Antona I. Děnikina. V Pobaltí se připravovala armáda vedená generálem Nikolajem Juděničem, kterou financovali Finové, na Petrohrad. Další útok se plánoval z Archangelska, kde se vylodilo i 2000 britských vojáků. O jejich vyslání se přičinil bývalý první lord Admirality a stále vlivný politik Winston Churchill. Generál Jevgenij K. Miller velel na severu 25 tisícům ruských dobrovolníků, po mobilizaci dalším tisícům. Začátkem září přišli bolševici o Ural, Sibiř a Dálný východ. Všude propukaly vzpoury.

Začátkem roku 1918 přestali věřit bolševikům petrohradští dělníci. V červenci se pokusili o generální stávkou, která byla potlačena, další nepokoje vypukly v březnu 1919. Lenina, který je chtěl uklidnit, vypískali. Stávky zasáhly i řadu dalších měst včetně zbrojařských továren.

„Bolševici otevřeně říkají, že jejich dny jsou sečteny,“ hlásil německý vyslanec Karl Helfferich 3. srpna 1918 do Berlína. „Moskvu zachvátila panika. Kolují nejšílenější fámy o zrádcích, kteří pronikli do města.“

Na 120 tisíc násilně naverbovaných lidí kopal o Moskvu zákopy. V Kremlu vymýšleli novou podzemní bolševickou organizaci. Nakonec našla Rudá armáda dost sil, aby útoky nepřátel odrazila. Rolnická a dělnická povstání krvavě likvidovala. Carští velitelé selhali, takže bolševici začali vítězit.

„Bělogvardějští generálové nebyli schopni spravovat dobytá území,“ vysvětluje belgický historik Yvan Vanden Berghe v knize *Velké nedorozumění*. „Jednalo se většinou o zatvrzelé konzervativce, kteří brali rolníkům půdu a vraceli ji velkostatkářům. Rolníky tak hnali bolševikům do náruče. Jako velkoruští nacionalisté neměli porozumění pro práva menšin, a nemohli proto spoléhat na podporu tak silných skupin, jakými byli Ukrajinci, Poláci a Baltové.“

V říjnu 1922 dobyli bolševici Vladivostok. Občanská válka skončila. Zanechala za sebou zpusťšenou zemi. Na frontách zahynulo okolo 2,5 milionu vojáků a partyzánů, dva miliony lidí padly za oběť teroru, převážně bolševického, hladem a epidemiemi zemřelo šest milionů civilistů. Dva miliony Rusů emigrovaly. Další desítky

milionů lidí byly zuboženy, statisíce dětí žily na ulicích. Proč bolševici přece nakonec vztyčili rudý prapor nad celým Ruskem? Století o tom diskutují historici, na některých závěrech se shodují, jiné je rozdělují.

Protibolševické síly bojovaly na mnoha frontách a nekoordinovaně. Bolševici ovládali hustě osídlené oblasti s dělnictvem, průmyslová centra, zatímco jejich protivníci pocházeli z venkova, kde nebylo tolik mužů schopných vojenské služby a gramotných. Trockij naverboval do Rudé armády tři miliony mužů, disciplínu udržoval tvrdými tresty až zastřelením, přesto jich desetitisíce zběhly. Řadová ru-doarmějci se nevyznali v politice, znali jenom učení bolševiků, žádné jiné názory. Bolševici nabízeli mužikům půdu, ale současně je terorizovali. Bělogvardějci často nastolovali bílý teror, který byl stejně krutý jako teror rudý. Místní obyvatelstvo získávalo dojem, že s nimi se má vrátit utlačovatelská monarchie, o výstřelcích rudých si naivně mysleli, že jsou jenom dočasné. U bílých armád chyběli charismatičtí řečníci, kteří by vojákům vysvětlili, za co bojují. Ovšem to přesně nevěděli ani jejich nadřízení – politici a generálové sledovali rozličné cíle. Také se občas přeli o kompetence, místo aby si vytvářeli příznivou atmosféru u místního obyvatelstva – měli mluvit a chystat pozemkovou reformu a demokratickou budoucnost země. Navíc se bývalí carští oficiři nemohli zbavit povýšeneckých manýrů.

Jedinou bojeschopnou a disciplinovanou armádu na antibolševické straně představovaly tři divize Čechoslováků, přes 60 tisíc mužů. Dlouhou dobu byli pány transsibiřské magistrály. Ale neměli chuť bojovat. Těšili se na domov.

V boji proti bolševikům chyběl autoritativní ruský velitel, který by dokázal strhnout lidi. Třebaže toto tažení podporovaly Francie, Velká Británie, USA a Japonsko, rozhodovaly váhavě. Obávaly se, aby se tam samy neutopily. Winston Churchill to vystihl trefně: „Nic nepomůže šíření bolševismu tolik, jako snaha ho násilím potlačit... Kdybychom poslali naše vojáky bolševiky postřílet, zanedlouho bychom je měli i tady. Nejlepší bude, když necháme jejich režim, aby se sám od sebe zhroutil a stal se pro jiné země výstrahou.“

Rusko bylo zemí, která nepoznala demokracii. Její obyvatelé zoufale toužili po něčem, co by nahradilo tupý carismus. Bolševici je omámili sladkými řeči a nabídli jim komunismus – část lidí to přijala a většinu k tomu přinutili.

Kasárenský komunismus

Násilí se rozrůstalo. Města hladověla. Chybělo obilí a další potraviny. Lenin nastolil válečný komunismus – 13. května 1918 zřídila jeho vláda „zásobovací oddíly“ složené z petrohradských nezaměstnaných, které jezdily po venkově a rekvírovaly mužikům zásoby. Hlad začínal trápit i venkov. Když Trockij ohlásil obilní monopol státu, obvinili ho leví eseři, že „vede válku proti rolnictvu“.

Bolševici rovněž nastolili cenzuru. Během května a června zastavili vydání 200

časopisů socialistické opozice. Lenin dokonce zakázal časopis svého přítele Gorkého *Novaja žizň*, protože slavný spisovatel v něm kritizoval jeho vládu.

Vrátili se k trestu smrti, který Kerenského vláda zrušila. Popravy „nepřátelských elementů“ bez soudu, pouze rozkazem tajné policie, ustavili jako běžný postup.

V pátek 30. srpna navštívil Lenin Michelsonovu továrnu na předměstí Moskvy, aby dělníkům vysvětloval potřebu chránit revoluci. Když odcházel z podniku, eserka Fanny Kaplanová ho postřelila. Jedna kulka mu poškodila plíci, druhá vnikla do levého ramene. Několik dnů byl na pokraji smrti. Když se jeho stav zlepšil, souhlasili lékaři 25. září, aby se odjel zotavovat do Gorek u Moskvy.

Atentátnici chytili. Kaplanová, mladá Židovka a anarchistka, která přešla k eserům, vyšetřovatelům tvrdila, že se ke střelbě rozhodla sama, nikdo ji neposlal. Vyslýchali ji v Kremlu a patrně i mučili, aby z ní dostali jména jejich společníků, nakonec ji zastřelili. Lidé, kteří ji znali, tvrdili, že byla skoro slepá a nemohla to udělat. Dodnes panují pochybnosti o její roli – patrně střílel někdo jiný a ona ho kryla. Takových záhadných atentátů je v historii spousta.

Pokus o likvidaci bolševického vůdce byl vítaným podnětem k zahájení represí. Rada lidových komisařů je legitimizovala dekretem *O rudém teroru* z 5. září 1918: „V současné době je naprosto životně důležité posílit Čeku... Chránit sovětskou republiku před třídními nepřáteli tím, že budou izolováni v koncentračních táborech, zastřelit na místě každého jedince zapleteného do bělogvardějských organizací, do spiknutí, povstání nebo vzpour, zveřejňovat jména zastřelených individuů a udávat důvody, pro něž byla zastřelena.“

Za jedinou noc popravili čekisté v Petrohradu a v Moskvě na 2200 lidí. Koncem října odhadl menševický vůdce Martov, že za uplynulé dva měsíce zastřelili 10 tisíc lidí, ale podle jiných odhadů to bylo 15 tisíc i více. Nicolas Werth připomněl v *Černé knize komunismu*, že za carské vlády v letech 1825–1917 vynesly civilní a vojenské soudy pouze 6312 rozsudků smrti.

V květnu 1919 bylo v koncentračních a pracovních táborech zavřeno 16 tisíc lidí, o dva roky později přes 70 tisíc. Avšak tato čísla nezahrnují tábory ve vzbouřeneckých oblastech, například jenom v Tambovské oblasti úpělo nejméně 50 tisíc „banditů a členů jejich rodin zajatých jako rukojmí“.

Bolševici zahájili novou státní politiku – upozornila americká historička ruského původu Anna Geifmanová na konferenci o NKVD-KGB v Praze v listopadu 2008. Vytvořili politiku násilí, vnesli do ní teroristický duch. Tato patologie pochází z doby carského panování.

Čeka se stále rozrůstala – v prosinci měla 40 tisíc příslušníků a na počátku roku 1921 dokonce 280 tisíc. Také bolševická strana bobtnala – v letech 1917–1920 do ní vstoupily 1,4 milionu lidí. Občas mezi nimi dělalo vedení čistky, přesto členů přibývalo, protože stranická legitimace byla vstupenkou do lukrativní společnosti. I množství vládních zaměstnanců se zečtyřnásobilo, na 2,4 milionu. Korupce, známá z carských dob, se rozmohla do ještě větších rozměrů. Z vedoucích bolševiků, čekistů

a úředníků se vytvářela privilegovaná vrstva. Současně se rodil kasárenský komunismus. Nadbytečné útvary Rudé armády přejmenovali na Pracovní armády a nasazovali je všude, kde potřebovali velké množství těžce pracujících dělníků, například při obnově železničních tratí, při výrobě nedostatkového zboží, při dodávkách paliva a podobně.

Zvláště Trockij viděl v drastických metodách jediný způsob, jak obnovit zdevastovanou občanskou válkou. Později mobilizovali na tyto práce včetně stavby silnic a kácení stromů rolníky. I když odváděli práci velice mizernou, nekvalitní, bolševici od ní neustoupili – posilovala v masách kolektivismus a poslušnost, jaké strana vyžadovala. Byla to součást demoralizace ruského národa. V dalších letech využívala k těmto pracím statisíce politických vězňů.

Ovlivněno celé století

„Hlavním a zaručeně rozhodujícím faktorem pro vznik revoluce byla inteligence, která získala v Rusku větší vliv než jinde na světě,“ domnívá se americký politolog Richard Pipes v knize *Dějiny ruské revoluce*. „Příznačný ‚hodnostní‘ systém carských vládních úřadů nepouštěl do řad úředníků nikoho zvenčí, vylučoval nejlepší vzdělance a podněcoval je k osnování společenských reforem vynalezených na Západě, které se tam nikdy neuplatnily.“

Při vytváření nového státu a jeho orgánů museli bolševici improvizovat, někdy s úspěchem, jindy byl výsledek katastrofický. Spravování státu a strany přestávalo být přehledné. Není divu, předtím nikdo z nich neřídil dílnu, kancelář či obchod, nebyli manažery. V březnu 1919 proto zúžili politické byro ústředního výboru, které převzalo veškerou moc, ze sedmi členů na pět. Kromě Lenina, Trockého a Kameněva v něm zasedali Josef Stalin a Nikolaj Krestinskij.

Pro řízení proletářské revoluce ve světě vytvořili Komunistickou internacionálu – Kominternu. V září 1920 Lenin psal, že útokem na Polsko „pomůžeme sovětizaci Lotyšska a Polska a zrevolucionizujeme Německo“. Jindy zase: „Zinovjev, Bucharin a také já si myslíme, že je načase podnitit revoluci v Itálii. Aby k tomu mohlo dojít, musí být podle mého názoru sovětizováno Maďarsko a snad i české země a Rumunsko.“

Nečekaná porážka sovětských vojsk tyto plány překazila. Expanzi komunismu v Evropě zarazila u Varšavy Pilsudského polská vojska. Zvěst o této katastrofě Lenina rozhořčila. Další postup jsme jenom odložili. „Ale ani neúspěch v Polsku nás nesmí zastavit. Poučí nás to o útočné válce. Pomůžeme Maďarsku, Itálii a na každém kroku budeme pamatovat, kde se zastavit.“

Pevně věřil, že plán na ovládnutí Evropy vyjde později, vždyť je to „vědecky předpovězená nutnost“. Karel Marx a Bedřich Engels, jimž bezmezně věřil, totiž tvrdili, že proletářská revoluce musí vzniknout současně ve všech anebo aspoň ve většině

evropských zemí. I socialistické strany se shodovaly v tom, že soupeření kapitalistických zemí bylo hlavní příčinou Velké války, a proto musí kapitalistický systém zmizet. Nicméně pokusy o bolševickou revoluci, které proběhly na Slovensku, v Německu, Maďarsku a Bulharsku, rychle selhaly. Ještě v roce 1923 Kreml věřil, že by komunistické povstání v Německu mohlo přerůst v celosvětovou proletářskou revoluci, ale vládní vojsko je potlačilo.

Proč se nepodařilo získat aspoň některé evropské země? Pipes se domnívá, že jejich občané znali výhody sociálního zabezpečení, a proto nechtěli riskovat výměnu kapitalismu – tolik osvědčeného – za nejistý komunismus.

Lenin, jak trefně napsal Service, „marxismus ohýbal bez skrupulí tak, jak si to revoluce podle jeho představ žádala“. Bolševická revoluce zahájila největší experiment sociálního inženýrství v dějinách lidstva – zpočátku pro 100 milionů lidí. Rusko se tím rychle přeměnilo jak v největší koncentrační tábor na světě, tak v největší Potěmkinovu vesnici, na niž lákalo cizince. Byla to země založená na lži, podvodu, nesvobodě a vykořisťování – pravý opak toho, co její představitelé hlásali. Bolševici také rozštěpili socialistické hnutí – v mnoha zemích působily sociálně-demokratické strany, které považovaly revoluční cestu za nepřijatelnou, dál chtěly postupovat získáváním lidí a vítězstvím ve volbách, což Lenin a jeho následovníci označovali za zradu.

Bolševické revoluci se dalo předejít – tvrdil americký politik a novinář Patrick J. Buchanan v kontraverzní knize *A Republic, Not an Empire (Republika, nikoli impérium)*, vydané v roce 1999. Podle jeho názoru kdyby prezident Woodrow Wilson nevyslal vojska do Evropy ve snaze napomoci demokracii, Dohoda by v roce 1917 uzavřela mír s oslabeným Německem a Rakousko-Uherskem, bolševici by neovládli Rusko, nepřišel by fašismus Benito Mussoliniho v Itálii a nacismus Adolfa Hitlera v Německu. Je to krajní názor, ale nechybí mu logika.

Leninovým nástupcem se stal Josef Stalin, který hrál během bolševické revoluce podřadnou roli

I podle Pipese měl bolševický převrat podíl na vzniku národního socialismu v Německu, tedy na vzestupu Adolfa Hitlera a na vypuknutí druhé světové války. Vliv pozitivní spočíval v tom, že „nacistům nabídl model diktatury jedné strany, a negativní, že jim umožnil děsit Němce strašákem komunismu“. Český historik Jan Slavík to už mezi válkami vyjadřoval stručně a jasně: „Kam šlápne bolševik, tam roste fašismus.“ Strach německé a italské střední třídy z bolševismu přispěl podle něho ke vzniku diktatury trochu jiného typu. Kruté podmínky míru, jak je nadiktovala hlavně Paříž, vytvořily v Německu podhoubí nenávisti.

Na obranu proti komunismu se pustila Francie do vytváření nárazníkového pásma ze sousedních států. Vojska v Československu, Polsku a Rumunsku byla posílena. Kreml se zpočátku obával, že vzniká nové nástupiště k útoku proti jeho diktatuře, ale to nebyla pravda – byl to jenom obranný val. Když opadly emoce, začal ostatní svět s bolševickým státem obchodovat, a tím ho ekonomicky posiloval. „Výstavba SSSR ve dvacátých letech by bez obchodu se Západem nebyla vůbec možná,“ domnívá se Vanden Berghe.

Sovětské Rusko, v prosinci 1922 přejmenované na Svaz sovětských socialistických republik, se stalo ideologickým nepřítelem ostatního světa – to byl zcela nový jev. V minulosti často rozdělvalo náboženství určité oblasti Evropy či Asie, pod jeho praporem dobývali Evropané dosud nepoznané kontinenty. Ovšem nyní se tímto dělítkem stala aspoň navenek komunistická ideologie, ve skutečnosti za tím stály tradiční imperiální zájmy Ruska. A byl to jev globální, celosvětový. Toto nové náboženství s rudou hvězdou na vládních palácích výrazně ovlivnilo celé 20. století. Vznik bolševického státu a jeho upevnění bylo největší geopolitickou katastrofou nového století.

HLAVNÍ POSTAVY

Lev Davidovič Bronštejn-Trockij

(* 7. 11. 1879, Janivka, Chersonská oblast, dnes Ukrajina, † 21. 8. 1940, Mexiko)

Při studiích matematiky na univerzitě ve městě Mykolajiv (dnes Nikolajev) začal šířit marxismus. Ze školy ho vyloučili a deportovali na Sibiř (1902). Z vyhnanství utekl a pod jménem Trockij, které si vypůjčil od vězeňského dozorce, odešel do Velké Británie. Psaním do sociálně-demokratických novin *Iskra* (*Jiskra*) si získal věhlas. Když se ruští sociální demokraté rozpadli na bolševiky a menševiky, přidal se ke druhé skupině. Účastnil se první ruské revoluce v Petrohradě (1905), opět musel do vyhnanství, z něhož po roce utekl. Ve Vídni založil časopis *Pravda*, vycházel čtyři roky a do Ruska ho pašovali.

Žil v New Yorku (1917), po sesazení cara se vrátil do Ruska. Do léta byl členem mežrajonců, potom se přidal k bolševikům.

Na podzim patřil v Petrohradě k hlavním organizátorům povstání proti Kerenského vládě. Byl vynikající řečník, spisovatel a organizátor, ale stejně krutý jako Lenin. Uznával jeho vůdcovství, o první místo s ním nesoupeřil. Působil jako lidový komisař (ministr) zahraničních věcí (listopad 1917 – březen 1918), potom jako lidový komisař vojenství a námořnictva (1918–1925). Lenin ho označil za nejschopnějšího člověka ve vedení strany, ale vytýkal mu sklony k byrokracii.

Podle historika Michala Reimana byl „klíčovou osobností října 1917, spoluzakladatelem sovětského státu a bolševici

mu do značné míry vděčili za vítězství v revoluci a v občanské válce“.

Po Leninově smrti prohrál soupeření se Stalinem o vůdcovské křeslo bolševiků. Podle Reimana „hlavním zdrojem nenávisti vůči Trockému v SSSR byla jeho odvaha a schopnost vzepřít se moci, i moci totalitní, nenechat se zlomit a zdeptat, stát na svém až do hořkého konce“.

Stalin ho nechal vyloučit ze strany (1927) a vypovědět ze země (1929). Žil v Turecku a ve Francii. Stále psal články a knihy proti Stalinovi, dokonce chtěl vytvořit mezinárodní tribunál, který by ho soudil. Vystěhoval se do Mexika (1936), kde se cítil bezpečnější. Do jeho přízně se však vetřel španělský komunističtí Ramón Mercader, agent sovětské tajné služby, který ho tak těžce zranil cepínem na hlavě, že druhý den zemřel.

Maxim Gorkij

(* 28. 3. 1868, Nižnij Novgorod, † 18. 6. 1936, Moskva)

Původním jménem Alexej Maximovič Peškov – Maxim Gorkij je pseudonym. Po dokončení základní školy dělal pomocné práce a toulal se po Rusku. Brzy se dostal mezi revolucionáře. Ve svých dílech popisoval život různých ruských vyděděnců, drsně a otevřeně, nejznámější bylo drama *Na dně* a román *Matka*. Jeho díla byla populární i v západní Evropě.

Pomáhal ruským revolucionářům, v roce 1905 ho carská policie nakrátko uvěznila. Následující rok se seznámil s Leninem a vzápětí odešel do emigrace. Těsně před válkou se vrátil do Petrohradu, kde se zapojil do politiky po boku

bolševiků. Avšak po říjnové revoluci roku 1917 těžce kritizoval jejich praktiky, zvláště pak teror, osobními intervencemi zachránil stovky lidí. V roce 1921 odešel podruhé do emigrace.

Do Moskvy se vrátil na žádost Stalina v roce 1928. Třebaže nebyl členem komunistické strany, stal se ozdobou její smetánky.

Izrael Lazarevič Helphand „Parvus“

(* 27. 8. 1867, Berezino, dnes Bělorusko, † 12. 12. 1924, Berlín)

Během studií práv v Curychu se seznámil s marxismem. V Německu se setkal s V. I. Leninem a financoval jeho časopis *Iskra* (*Jiskra*). Carská policie ho zatkla (1905) a poslala do vyhnanství na Sibiř, odkud utekl (1908). V tureckém Cařihradu zbohatl mezinárodním obchodem.

Používal krycí jméno „Parvus“. Na počátku války přiměl německou tajnou službu, aby financovala Leninovy bolševiky. Vyjednal jejich průjezd Německem přes Skandinávii do Ruska. K převodu milionů marek z Berlína do Petrohradu používal své obchodní zástupce. Po bolševické revoluci se s Leninem rozešel.

Alexandr Fjodorovič Kerenskij

(* 22. 4. 1881, Simbirsk, dnes Uljanovsk, † 11. 6. 1970, New York)

Po absolvování práv na Petrohradské univerzitě (1904) se vrhl do politiky. Když se připojil ke skupině intelektuálů, která protestovala proti zatčení několika osobností žádajících ministra vnitra (1905), aby vojsko nerozehnilo chystanou demonstraci lidu, upozornil tím na sebe carskou policií.

Vstoupil do Ruské strany sociálních revolucionářů či Strany práce čili eserů a jako advokát často hájil politické radikály (1905). Byl zvolen za poslance dumy.

Patřil k vůdcům únorové revoluce (1917). Stal se členem dvanáctičlenného výboru dumy, vzápětí byl jmenován ministrem spravedlnosti v Prozatímní vládě prince Georgije Lvova. V dubnu začal vést rezort války a námořnictva. V červenci sestavoval novou Prozatímní vládu. Během bolševického puče uprchl z Petrohradu do Pskova.

Odešel do exilu v Anglii (1917) a potom ve Francii. Přesunul se do New Yorku (1940), současně přednášel na Stanfordově univerzitě v Kalifornii.

Vladimír Iljič Uljanov-Lenin

(* 22. 4. 1870, Simbirsk, dnes Uljanovsk, † 21. 1. 1924, Gorkij, dnes opět Nižnij Novgorod)

Syn ředitele gymnázia, který se zasloužil o rozšiřování vzdělání, byl jmenován ředitelem všech základních škol gubernie a státním radou, což v armádě odpovídalo hodnosti generála, s tím byl spojený i šlechtický titul. Rodina žila v přepychu. Děda z otcovy strany krejčoval, babička jeho matky byla pokřtěná Kalmyčka. Dědeček jeho matky byl židovský lékař ze Žitomiru, který konvertoval ke křesťanství, a vzal si Němku. Jeho matka byla původem Švédka. Vladimírova matka, vychovaná v německém duchu, mluvila plynne rusky, německy, francouzsky a anglicky. Syna pokřtili v pravoslavném kostele.

Kromě něj měli rodiče ještě dva syny a tři dcery, avšak tři z nich brzy zemřeli.

Patřil k nejlepším žákům školy, měl několik kamarádů, ale byl samotář. Jednal autoritativně, uznával jen své názory a kritiku bral jako urážku.

Jeho staršího bratra Alexandra, studenta, člena teroristické organizace Svoboda lidu (Narodnaja volja), která zavraždila cara Alexandra III., popravili (1883). Tato událost ho přivedla k hledání radikálního řešení sociálních a politických otázek. Vzápětí ho vyloučili z právnické fakulty Kazaňské univerzity, protože se účastnil studentské demonstrace. Byl vypovězen na rodný statek ve vesnici Kokuškino, později bydlel u Samary. Práva dostudoval dálkově na univerzitě v Petrohradě. Přesto se na svých suplikách carským úřadům hrdě podepisoval jako „šlechtic Uljanov“.

Vykonával v Samaře a v Petrohradě povolání advokáta (1892–1895). Také se zapojil do revolučního propagandistického hnutí a studia marxismu, stal se vůdcem marxistů. Po půldruhém roce spolu s Martovem založil Svaz boje za osvobození dělnické třídy, zárodek radikální marxistické strany v Rusku. Policie ho zatkla a soud ho poslal do vyhnanství (1895) do sibiřské vesnice Šušenskoje. Později za ním přijela učitelka Naděžda Krupská, s níž se (1898) oženil.

Bídou netrpěli – dostával pět rublů měsíce a jeho žena také, její peníze posílali na fond strany. I ze Sibíře udržoval kontakty se zahraničím.

Měl několik krycích jmen, nejčastěji se podepisoval Lenin. Toto příjmení patrně vzniklo podle řeky Leny.

Odešel do emigrace (1900) – žil ve Švýcarsku, v rakouské části Polska, Francii, Anglii, ve Finsku. Vydával levi-

cový časopis *Iskra*, později *Pravda*, psal knihy. Nebyl zaměstnán, žil z příspěvků mecenášů a z bankovních loupeží.

„V Rusku neměl skutečné zázemí,“ napsal Paul Johnson v knize *Dějiny 20. století*. „Také se je nikdy nepokoušel vytvořit. Soustředil se výhradně na vybudování malé organizace desperátských vzdělanců a polovzdělanců, které mohl dokonale ovládat. Mezi selským lidem neměl podporu vůbec. Měl několik stoupenců mezi nekvalifikovanými dělníky. Kvalifikovaní dělníci a v podstatě všichni členové odborů patřili – pokud vůbec měli nějakou politickou příslušnost – k menševikům.“

Když se na sjezdu v Bruselu (1903) rozpadla Sociálně demokratická dělnická strana Ruska (Rossijskaja Social-Děmokratičeskaja Rabočaja Partija Rossiji – SDRSR) na dva proudy, vedl bolševickou frakci. Vždy prosazoval nejradikálnější řešení, a proto ignoroval rozhodnutí vedení, s nimiž nesouhlasil. Proti svým odpůrcům bojoval nemilosrdně. Pořídil si milenku, Francouzku Inessu Armandovou (1909), manželka mu ji tolerovala.

Po svržení cara Mikuláše II. přijel z Curychu do Petrohradu (duben 1917). Po neúspěchu povstání (červen) se zachránil útekem do Finska. Po tajném návratu (říjen) začal připravovat revoluci, která proběhla 7. listopadu (podle starého kalendáře 25. října). V Sovětském Rusku byl zvolen předsedou Rady lidových komisařů.

Nařídil přijmout bez ohledu na územní a materiální ztráty německý návrh na ukončení války (1918). Na domácí půdě zahájil teror.

Když zakázal ostatní politické strany, byl postřelen údajně eserkou Fanny Kaplanovou (30. srpna 1918). Přesto i po uzdravení si nesl následky.

Třebaže jedním z prvních dekretů jeho vláda rozdělila půdu rolníkům, později prosazoval kolektivizaci a tvorbu kolchozů, dále elektrifikaci země a přestavbu průmyslu. S výjimkou elektrifikace skončily ostatní plány katastrofou a vedly ke zbídačení. Musel na čas povolit drobné podnikání a ustoupit od kolektivizace (1921) – to byla Nová ekonomická politika (NEP). Avšak hladomory následovaly. Britský historik Robert Service ho označil za utopického myslitele, avšak schopného „přízpůsobovat svou politiku zájmům politického přežití“.

26. května 1922 ho ranila mozková mrtvice, která narušila jeho psychiku. I nadále se stále pokoušel zastávat vedoucí úlohu ve státu, ale jeho pravomoci pozvolna přebírali jiní, zejména Stalin. Dokončil (březen 1923) tzv. závěť (Dopis sjezdu), ve které varoval před Trockým a Stalinem.

Po smrti jeho tělo nabalzamovali a dodnes se vystavuje v Leninově mauzoleu uprostřed Moskvy. Ovšem současně nabalzamovali i jeho myšlenky – vytvořili z něho nejvyššího svatého bolševické víry. „Lenin byl prvním moderním stranickým vůdcem, který dosáhl božského postavení,“ upozornil Figes. „Stalin, Hitler, Mussolini a Mao Ce-tung byli v tomto smyslu jeho následovníky.“

Zato nelichotivě se o něm vyjádřila ještě za jeho života německá marxistka Rosa Luxemburgová: „Ruské ‚ego‘ rozdrčené na prach carským absolutismem se znovu objevilo jako ‚ego‘ ruského revolucio-

náře. Stojí na hlavě a prohlašuje se opět mocným uskutečňovatelem dějin.“

FAKTA A UDÁLOSTI

První světová válka

Původně se nazývala Velká válka, od roku 1945 mluvíme o první světové válce. Poprvé nezasáhla jenom jeden kontinent, ale Evropu, Afriku a Asii. Propukla mezi dvěma koalicemi: Trojdhodou a Trojspolkem čili Centrálními mocnostmi. Rozpoutalo ji Rakousko-Uhersko útokem na Srbsko 28. července 1914. Tomuto království, které získalo velké sebevědomí během dvou balkánských válek v letech 1912–1913, přispěchalo na pomoc dohodové Rusko i Černá Hora. Německo vytáhlo proti dohodové Francii, Lucembursku a Belgii. Dohodová Velká Británie vyhlásila nepřátelství Německu. K Dohodě se přidalo Japonsko, zatímco Itálie, patřící k Centrálním mocnostem, zůstala neutrální, později se přidala k Dohodě, rovněž tak Řecko. Osmanská říše (jejím zárodkem bylo dnešní Turecko) a později Bulharsko válčily po boku Německa. USA vyhlásilo válku Centrálním mocnostem v dubnu 1917. Hlavní boje probíhaly na území Francie, Itálie a Rakousko-Uherska na západě, na jihu v Srbsku, na východě v Rusku. Účastnilo se jich 65–70 milionů vojáků.

Válka skončila podepsáním kapitulace Německa 11. listopadu 1918. Na straně Dohody padlo 5,5 milionu vojáků, zraněno bylo takřka 13 milionů a pohřešovalo se přes 4 miliony lidí. Centrální mocnosti ztratily 4,4 milionu osob, zra-

něných měly 8,4 milionu a pohřešovaných 3,6 milionu. Válka způsobila strádání stovkám milionů lidí, podle odhadů zavinila smrt 13 milionů civilistů.

Vyčerpání přispělo k tomu, že tzv. španělská chřipka zasáhla v letech 1918–1919 obyvatelstvo celého světa. Chřipka přichází obvykle v zimě, někdy onemocní až čtvrtina obyvatel a několik tisíc lidí v každé zemi zemře. Tentokrát si vyžádala 20–50 milionů životů, některé odhady uvádějí 100 milionů obětí.

Konec „dlouhého století“

Mnozí historici s nadsázkou říkají, že první světovou válkou skončilo „krásné a dlouhé 19. století“, kdy se Evropa bez velkých výkyvů rozvíjela. „Tímto konfliktem vstoupil svět do století mimořádných úspěchů na poli vědy a techniky, století neustálého růstu životní úrovně a století největších masakrů v lidských dějinách,“ napsal Ladislav Tajovský z katedry hospodářských dějin Vysoké školy ekonomické v Praze. „Lidé se nikdy nedoživali vyššího věku, aby se zároveň nikdy nevráždili ve srovnatelném počtu.“

Válka se nedotkla USA, ale vzápětí se Washington stáhl, protože se nechtěl ve světě angažovat. Velký kus Francie zničily boje. Británie přišla o 40 procent obchodního loďstva, které potopily ponorky. Německo se zmítalo v krizi. Mapa Evropy se změnila – opěrné sloupy politického systému, jako Rakousko-Uhersko, Německo a carské Rusko, zmizely. Na jejich troskách vznikly Československo, Rakousko a Maďarsko. Zformovaly se Jugoslávie a Polsko. A z bolševického Ruska se stala hrozba pro svět. Válka podlomila sílu Evropy.

Nové druhy zbraní

Používání telefonu mezi jednotlivými veliteli a vojáky v zákopech se už stalo normální. Štáby mezi sebou komunikovaly i radiotelegraficky. Běžnou zbraní byly kulomety. Němci poprvé použili proti nepříteli 22. dubna 1915 bojový plyn – a protože to bylo na řece Yper, vžil se pro něj název yperit. Britové nasadili proti nepříteli 15. září 1916 opancéřovaná vozidla, ze kterých se rychle vyvinuly tanky. Loď Dohody, nejen válečné, ale i civilní, stále častěji potápěly německé ponorky. Nad frontovými liniemi se objevila první letadla – nejprve jako pozorovací, bombardovací a piloti mezi sebou sváděli souboje.

Starý a nový kalendář

V Rusku se až do začátku roku 1919 používal juliánský kalendář, který se oproti realitě zpožďuje za 125 let o jeden den. Roku 1582 ohlásil papež Řehoř XIII. reformu kalendáře, jemuž se říká gregoriánský. Na území dnešní České republiky byl zaveden už v roce 1584. Pravoslavná církev v Rusku ho nepřijala.

Politické strany v Rusku

V roce 1898 založilo v Minsku devět marxistických revolucionářů Sociálně-demokratickou dělnickou stranu Ruska. Na II. sjezdu v Bruselu a Londýně (1903) rozpadla na dvě frakce – na menševiky (menší část) a na bolševiky, přičemž rozdíl v počtech členů byly nepatrné. Menševiky, kteří podmiňovali socialistickou revoluci v Rusku industrializací země a demokracií, vedli Georgij Plechanov a Julij Martov. Leninovi bolševici usilovali o násilnou revoluci. Na sjezdu

v Praze (1912) se bolševici jako strana vydělili.

Ruská strana sociálních revolucionářů vznikla (1901) ze zbytků tajné teroristické organizace inteligence Svoboda lidu (Narodnaja volja). Eseři prosazovali předání půdy občinám, tím si získali venkov. V létě 1917, kdy se rozštěpili na pravici a levici, byli nejpočetnější stranou v Rusku. Leví eseři spolupracovali s bolševiky do jara 1918, praví eseři vystupovali proti.

Konstitučně demokratická strana čili Strana lidové svobody – ruská liberální strana, známá pod zkratkou kadeti (1905), chtěla zlepšit carský režim. Vedli ji intelektuálové, odborníci a šlechtici, nejznámější byl historik Pavel Miljukov.

Oktábristé čili Svaz 17. října byla umírněná pravicová strana, která vycházela z carského manifestu z října 1905. Jejím cílem bylo dodržování zákonnosti. Když bolševici uchvátili moc, všechny ostatní strany včetně menševiků zakázali.

Velká říjnová socialistická revoluce

Původně se v Sovětském svazu mluvilo o říjnovém převratu. Termín Velká říjnová socialistická revoluce (VŘSR) vymyslel Stalin – uvádí historik Boris Starikov z Petrohradské univerzity. Poprvé ho použil u příležitosti desátého výročí v roce 1927. Po rozpadu Sovětského svazu se Rusové k názvu říjnový převrat vrátili.

*Ruská revoluce
propukla
v Petrohradě (dnes
Sankt-Petěrburg)*

1922–1933

Pomsta za ponížení z Versailles?

Adolf Hitler se prodral k moci se slibem, že odčiní porážku z první světové války, zničí komunismus a židovstvo, avšak prohrál, a to vyvolalo bumerangový efekt – jenom otevřel cestu komunismu do Evropy a podnítil i vznik židovského státu

Šestiletý Werner Holzmüller si vzpomíná, že v roce 1918 měli denně polévku z tuřínu, jenom občas si polepšili, když dostali balíček s potravinami od babičky z vesnice. Holzmüllerovi patřili v Lipsku k nižšímu střednímu stavu – hlava rodiny pracovala jako korektor v tiskárně, za války nebyla kvůli krátkozrakosti a věku na frontě, nýbrž jako domobranec sloužila v místních kasárnách.

„Naše noviny psaly celé čtyři roky jenom o našich vítězstvích,“ vzpomínal Holzmüller v memoárech *Prožitá dějiny*. „Mnozí občané proto nerozuměli tomu, že jsme válku prohráli. Naše vojáky považovali za málo statečné a mínili, že hladovějící obyvatelstvo v týlu nepřineslo dostatečné oběti. Tyto falešné informace položily základ rodícímu se revanšismu a hurápatriotismu.“ Později se vyptával na příčiny války. „Můj otec říkal: Vínou na válce nesou všechny státy, ovšem Německo se provinilo vpádem do Belgie a ponorkovou válkou zvláště těžce.“

Poválečná inflace postihla všechny. Holzmüllerův otec si od roku 1900 naspořil 20 tisíc zlatých marek, za které si chtěl koupit tiskárnu. Peníze se rozplynuly.

V létě 1923 pobýval Werner se svým mladším bratrem na venkově u babičky. „Bratr upadl a zlomil si levou ruku. Lékař stanovil cenu léčení na milion marek, ale jenom tolik jsme měli s sebou. Proto jsme ho prosili, abychom mu to mohli zaplatit, až se vrátíme domů. Když jsme mu potom tyto peníze dali, mohl si náš lidumilný doktor koupit za ten milion marek už jenom krabičku zápalek.“

Devět let po válce, v roce 1927, už žili Němci spokojeně, válečné škody byly zahlazeny. Hospodářská krize, která začala v říjnu 1929, nakonec dolehla i na Evropu. Kancléř Heinrich Brüning se snažil obtíže řešit různými opatřeními: úředníci chodili do penze v šedesáti, podniky pracovaly na zkrácenou dobu, přesčasby byly zakázány. „Stoupající nezaměstnanost zvyšovala počet příznivců radikálních stran a podporovala tendenci dát přednost jiné vládě.“

Po maturitě v roce 1932 začal Werner Holzmüller studovat v Lipsku fyziku u profesorů Wernera Heisenberga a Petera Debyeho, laureátů Nobelovy ceny. Po promoci získal místo v Ústavu císaře Viléma v Berlíně-Dahlemu.

Příchod Hitlera k moci v roce 1933 vnímal jenom okrajově. „Pěstovali jsme svou vědu pouze s cílem čistého poznání. Na jedné straně mnoho fyziků nenacházelo čas na to, aby sledovali společenské dění s hlubším zájmem. Na druhé straně byli mnozí přesvědčeni, že se nelze stranit politického dění bez následků. Cítil jsem vnitřní rozpor a praktikoval jsem – jako mnozí jiní – jakousi pštroší politiku. Současně však bylo málo těch, kteří proti nacismu vážně bojovali. Fyzici, které jsem znal, chtěli zůstat apolitičtí a skláněli se před zlem v naději, že tak budou moci pokračovat ve vědecké práci.“ Brzy však Holzmüller poznal nevýhody apolitičnosti – nedostal stipendium, protože nebyl členem NSDAP.

Professor Werner Holzmüller

Ve druhé polovině třicátých let přípravy na válku zesilovaly. V pátek 1. září 1939, kdy přepadla německá armáda Polsko, byl mladý Holzmüller s novomanželkou na lodičce na jezeře Wannsee. Domů se vraceli dřív, aby si nakoupili potraviny – každá válka přináší zhoršené zásobování. Avšak v poštovní schránce už našli lístky na potraviny, vláda dopředu počítala s omezeními.

Francie a Velká Británie vystoupily na obranu Polska, ale západní fronta se nehýbala. Až na jaře 1940 vpadla německá vojska do Belgie a Holandska, bez ohledu na jejich neutralitu, tím obešla pevnosti Maginotovy linie a rozdrtila Francouze a Brity. Na jaře následujícího roku Hitler zaútočil na Sovětský svaz.

I vědci přestali být nepostradatelní. Holzmüllera povolali k meteorologické službě. „Museli jsme složit přísahu vůdci. Kdo to neudělal, byl zastřelen.“

Na podzim 1942 byl jmenován docentem na univerzitě v Cáchách, a proto ho armáda propustila. Britské letectvo město bombardovalo. „Na vědeckou práci nebylo takřka ani pomyšlení. Každý den jsme spravovali popraskaná okna lepenkou a prkny... Ztráty mezi civilním obyvatelstvem v Cáchách byly srovnatelné s padlými v zákopech. I pekař, který nás pravidelně zásoboval pečivem, se stal obětí těchto náletů na Porýní, o kterých se válečné zprávy už sotva zmiňovaly.“

Konec války prožívala Holzmüllerova rodina ve městě Schildau v Sasku. Nejdřív tam přijeli Američané, ale po několika dnech je vystřídali Rusové. Fyzika požádali, aby jim spravoval rádiové přijímače. Přitom poslouchal zprávy z moskevského a londýnského rozhlasu, které zapisoval a vyvěšoval na radnici. Po dvou týdnech mu toto počínání sovětské velitelství zakázalo.

Pokoušel se obnovit výzkumy v Halle a potom v Berlíně, ale budovy a přístroje byly zničené. Nakonec našel místo ve výzkumném závodě Oberspree v Berlíně, kde pro Sověty vyvíjeli umělé hmoty. Koncem října 1946 ho časně ráno vzbudili rudoarmějci s příkazem, že se i s celou rodinou musí odstěhovat do Sovětského svazu, kde bude pracovat. Během této akce odvezli do Moskvy a dalších měst na tři tisíce německých specialistů i s rodinami, celkem asi 10 tisíc lidí.

Za devět dnů je vlak vyklopil ve městě Gorkij. On a jeho kolegové dostali vysoké platy a mimořádné přiděly potravin a ošacení.

Holzmüller to bral stoicky – domníval se, že tento odsun vycházel z dohody se západními Spojenci. Rusové mluvili o tom, že je součástí reparací za válečné škody, které utrpěli. Němečtí specialisté byli spokojeni. „Vyhnuli jsme se hladovým rokům v Německu, ale i politickému tlaku spojenému se založením NDR. Byli jsme v Rusku, abychom předávali své technické a vědecké znalosti a zkušenosti, ale v politickém ohledu nás ponechali v absolutním klidu.“

Tato skupina odborníků pracovala na úkolech, které měly nižší stupeň utajení než úkoly vědců a inženýrů v raketovém a atomovém výzkumu. Mohli chodit po městě bez dozoru tajné policie NKVD-KGB. Zato korespondenci jim Rusové četli.

Začátkem roku 1951 stěhovali Rusové německé rodiny zpátky – opět znenadání, bez předchozího upozornění. Nicméně někteří vedoucí specialisté tam museli ještě zůstat, aby ruským kolegům objasnili určité otázky. Z několika týdnů se toto zdržení protáhlo u Holzmüllera na víc než rok. V policejních spisech ho charakterizovali: „Holzmüller je světoobčan a nikdy se nestane komunistou.“

V Lipsku začal Holzmüller pracovat v Technickém ústavu univerzity a brzy byl jmenován profesorem. Poznal život v Sovětském svazu, a proto si uvědomoval, že nový stát se buduje přesně podle sovětského vzoru. Život ve východním Německu byl obtížnější než na západě, není divu, že odtamtud do léta 1961 uprchly na dva miliony lidí. V roce 1953 odmítl vstoupit do Jednotné socialistické strany Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – SED), jak se nazývala východoněmecká komunistická strana – chce se věnovat pouze vědě. O deset let později ho požádala o spolupráci tajná policie Stasi (Staatssicherheit) – opět nejevil zájem.

Měl velké úspěchy ve výzkumu polymerů. Když si nemohl vyměňovat zkušenosti s kolegy ze Západu, aspoň rozvíjel spolupráci s ústavy států sovětského bloku. Profesorka Ludmila Eckertová ocenila, že už v roce 1956 začal organizovat výměnné zájezdy s pražskou a brněnskou univerzitou.

Ovšem jako nestraník zůstával člověkem druhé kategorie. Přesto na Západ neuprchl. V roce 1968 ho zbavili funkcí, zůstal pouze šéfem katedry. Odborné časopisy, které dostával ze Západu, mu zabavovala tajná policie.

V listopadu 1989 s nadšením prožíval pád berlínské zdi, která oddělovala východ města od západu, a potom i sloučení obou německých států. Když se v listopadu 2005 stala německou kancléřkou Angela Merkelová, bylo to pro něj určitým zadostiučiněním – patřila mezi jeho žáky.